

Τ.Ε.Ι. ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ Σ.Ε.Υ.Π.
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**« ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING
ΣΕ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ »**

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

Κα. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΕΣ

ΚΑΡΚΑΝΑΚΗ ΜΕΛΠΩ

ΚΑΦΦΕΤΖΗ ΠΟΛΥΞΕΝΗ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2009

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της πτυχιακής μας εργασίας θα θέλαμε να αποδώσουμε ευχαριστίες σε όσους προσέφεραν την πολύτιμη βοήθειά τους καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησής της.

Κατ' αρχήν θα θέλαμε ιδιαίτερα και οφείλουμε να ευχαριστήσουμε την επιβλέπουσα καθηγήτριά μας, κα. Οικονόμου Κατερίνα, η οποία μας προσέφερε απλόχερα την πολύτιμη στήριξη, ενθάρρυνση αλλά και τις εξαιρετικές γνώσεις της κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Ακόμη, ευχαριστίες θέλουμε να αποδώσουμε σε όλους τους διευθυντές και δασκάλους για τη συνεργασία και διάθεσή τους να μας βοηθήσουν στη συλλογή των ερωτηματολογίων. Χωρίς την πολύτιμη αυτή συνεργασία και συγκατάθεσή τους δεν θα ήταν δυνατή η διεξαγωγή της έρευνάς μας.

Κυρίως, όμως, ευχαριστούμε τα παιδιά που θέλησαν πρόθυμα να συμμετάσχουν στη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων.

«ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ»

Το παιδί χρειάζεται...

Να το επαινούν για το παραμικρό που κάνει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΙΚΑΝΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΣ! ΜΠΟΡΩ!»**

Να το ακούν προσεχτικά και να συζητούν μαζί του. Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΑΥΤΑ ΠΟΥ ΝΙΩΘΩ ΚΑΙ ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ! ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΜΕ ΑΚΟΥΝ!»**

Να του αφιερώνουν ποιοτικό χρόνο και να έχει αδιάσπαστα αφιερωμένη την προσοχή σε αυτό! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΜΟΥ ΑΞΙΖΕΙ ΝΑ ΜΕ ΠΡΟΣΕΧΟΥΝ! ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΓΙΑ ΜΕΝΑ!»**

Να νιώσει ότι είναι καλοδεχούμενο και ότι το αγαπούν! Είναι σημαντικά οι αγκαλιές, η ζεστασιά και τα χαϊδευτικά ονόματα! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΜΕ ΘΕΛΟΥΝ ΓΙΑ ΠΑΡΕΑ! Ο ΚΟΣΜΟΣ ΜΕ ΣΥΜΠΑΘΕΙ!»**

Να νιώσει ότι το αποδέχονται όπως είναι, με τις μοναδικές του ικανότητες, τα δικά του ταλέντα, τις δικές του προτιμήσεις! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του **«ΕΙΜΑΙ ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ! ΕΙΜΑΙ ΚΑΛΟΣ, ΕΤΣΙ ΟΠΩΣ ΕΙΜΑΙ!»**

Να του προσφέρουν αγάπη δίχως όρους! Για αυτό που είναι και όχι για αυτά που κάνει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΑΞΙΑΓΑΠΗΤΟΣ!»**

Να μάθει την πειθαρχία! Να αυξηθεί η αυτοεκτίμηση του με την επιβολή κανόνων, ορίων και λογικών ποινών! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΜΟΥ ΑΞΙΖΕΙ ΑΓΑΠΗ, ΑΚΟΜΗ ΚΑΙ ΟΤΑΝ ΚΑΝΩ ΛΑΘΟΣ!»**

Να μην προσβάλλεται μπροστά σε άλλους και να μην υποτιμάται! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΤΑ ΚΑΤΑΦΕΡΝΩ ΚΑΛΑ ΣΤΗ ΖΩΗ!»**

Να έχει χρόνο για να μάθει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΤΟ ΝΑ ΚΑΝΩ ΛΑΘΗ ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΟ! ΕΤΣΙ ΜΑΘΑΙΝΩ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΕΥΩ!»**

Να έχει ευκαιρίες να αναλάβει πρωτοβουλίες και ευθύνη, να δημιουργήσει μόνο του, να πετύχει! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΜΠΟΡΩ ΝΑ ΤΑ ΚΑΤΑΦΕΡΩ! ΕΧΩ ΘΑΡΡΟΣ!»**

Να το ενθαρρύνουν για υγιεινή ζωή, με καθαριότητα, άσκηση και σωστή διατροφή! Να το βοηθούν να ντύνεται με τρόπο που νιώθει ελκυστικό ώστε να έχει θετική εικόνα για την εμφάνισή του! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΟΜΟΡΦΟΣ!»**

Να μην το μεταχειρίζονται με διακρίσεις και μην το συγκρίνουν με το άλλο παιδί! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΔΕΝ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ ΝΑ ΓΙΝΩ ΣΑΝ ΚΑΠΟΙΟΝ ΑΛΛΟ, ΑΛΛΑ ΝΑ ΓΙΝΩ Ο ΚΑΛΥΤΕΡΟΣ ΕΑΥΤΟΣ ΜΟΥ!»**

Να μην το τρομάζουν με καταστροφικά σενάρια για το μέλλον! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΙΜΑΙ ΑΣΦΑΛΗΣ! ΕΧΩ ΠΑΝΤΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ!»**

Να έχει κοινωνική ζωή, διασκέδαση και φίλους που του φέρονται καλά! Να μάθει να λέει συνέχεια στον εαυτό του: **«ΕΧΩ ΚΑΛΟΥΣ ΦΙΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΛΛΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΘΕΛΟΥΝ!»**

Πρεκατέ Β.
Μέντορας “Για την Παιδική Προστασία και Ευημερία”

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10
---------------	----

Α' ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING.....	12
1.1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING.....	13
1.1.1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	14
1.1.2. ΟΡΙΣΜΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ – BULLYING.....	17
1.2. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING.....	18
1.3. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING.....	25
2.1. Η ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	26
2.2. Η ΛΕΚΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	27
2.3. Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	29
2.4. Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	31
2.5. Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	32
2.5.1. Ο ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΗ.....	34
2.5.2. Ο ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΚΙΝΗΤΟΥ ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ.....	35
2.5.3. ΚΟΙΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΩΣ ΘΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΥΤΕΣ	
ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ- BULLYING.....	37
3.1. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΘΥΤΩΝ.....	37
3.1.1. ΟΙ «ΚΑΤ’ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ» ΘΥΤΕΣ.....	39
3.2. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ.....	39
3.2.2. ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ ΜΕ ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΗ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ.....	41
3.3. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗ.....	41
3.4. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΘΥΤΗ - ΘΥΜΑ.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΟΙ ΓΕΝΕΣΙΟΥΡΓΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	
ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ- BULLYING.....	43
4.1. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ.....	43
4.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ	
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.....	46
4.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ ΚΑΙ	
ΣΥΜΜΟΡΙΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΠΑΡΑΒΑΤΩΝ.....	48
4.3.1. ΟΙ ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ.....	49
4.3.2. ΟΙ ΣΥΜΜΟΡΙΕΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΠΑΡΑΒΑΤΩΝ.....	52
4.4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ Μ.Μ.Ε. ΚΑΙ ΤΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΠΑΙΧΝΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ	
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	53
4.5. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΕΚΦΟΒΙΣΤΙΚΩΝ	
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ.....	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ	
ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ- BULLYING.....	57
5.1. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟΝ ΘΥΤΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ	
ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING.....	57
5.2. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟ ΘΥΜΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ	
ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING.....	61
5.3. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ	
ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING.....	62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING...	64
6.1. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	65
6.1.1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	65
6.1.2. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ.....	66
6.2. Ο ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	68
6.3. Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΤΑΞΗ ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΧΕΣΕΩΝ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ.....	71
6.3.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗΣ» ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ.....	72
6.4. ΤΟΠΟΙ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ.....	73
6.4.1. Η ΑΥΛΗ ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....	73
6.4.2. ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ.....	74
6.5. ΑΠΟΤΙΜΩΝΤΑΣ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.....	74

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	76
7.1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	76
7.1.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ - ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	76
7.2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	77
7.2.1. ΠΕΔΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	77
7.2.2. ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ.....	77
7.2.3. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ.....	77
7.2.4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ.....	78
7.2.5. ΣΤΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	81
7.3. ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	82
7.4. ΗΘΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ.....	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ.....	84
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	84
8.1. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	84
8.2. ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	100

8.2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	100
8.2.2. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ.....	100
8.2.3. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΩΝ.....	112
8.2.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	117
8.3. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ- BULLYING.....	120
8.3.1. Η ΠΡΟΛΗΨΗ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	120
8.3.2. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ.....	121
8.3.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ.....	122
8.3.4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ.....	123
8.3.5. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ.....	123
8.3.6. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΩΣ ΔΟΜΗ.....	125
8.3.7. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.....	125
8.3.8. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	126
8.3.9. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ.....	128
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	130
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	142
Α. ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ.....	143
Β. ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ.....	152

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

<u>Πίνακας 1:</u> Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά ερωτηθέντων.....	85
<u>Πίνακας 2:</u> Χρόνος με την οικογένεια κάθε μέρα.....	86
<u>Πίνακας 3:</u> Προσφορά (συναισθηματική- υλική) της οικογένειας προς το παιδί.....	87
<u>Πίνακας 4:</u> Δίκαιη συμπεριφορά των άλλων προς το παιδί.....	88
<u>Πίνακας 5:</u> Εκφοβισμός από δάσκαλο/-α.....	89
<u>Πίνακας 6:</u> Εκφοβισμός από συμμαθητή/-τρια.....	90
<u>Πίνακας 7:</u> Εκφοβισμός από μέλος της οικογένειας ή από το συγγενικό περιβάλλον.....	91
<u>Πίνακας 8:</u> Εκφοβισμός από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους.....	92
<u>Πίνακας 9:</u> Εκφοβισμός από αγνώστους.....	93
<u>Πίνακας 10:</u> Ποιοι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους.....	93
<u>Πίνακας 11:</u> Παρέμβαση δασκάλων για συμφιλίωση/ τιμωρίες.....	93
<u>Πίνακας 12:</u> Που απευθύνεται το παιδί όταν γίνεται θύμα εκφοβισμού.....	94
<u>Πίνακας 13:</u> Η συμπεριφορά του παιδιού στο σχολείο.....	95
<u>Πίνακας 14:</u> Τα συναισθήματα του παιδιού όταν προβαίνει στις παραπάνω πράξεις.....	96
<u>Πίνακας 15:</u> Πόσο συχνά το παιδί προβαίνει σε κοινωνικό αποκλεισμό και ηλεκτρονικό εκφοβισμό.....	97
<u>Πίνακας 16:</u> Εξωσχολικά ενδιαφέροντα των μαθητών.....	98
<u>Πίνακας 17:</u> Ώρες παρακολούθησης τηλεόρασης την ημέρα.....	98
<u>Πίνακας 18:</u> Τι είδους εκπομπές προτιμά το παιδί στην τηλεόραση.....	99
<u>Πίνακας 8.1:</u> Η σημασία του φύλου των μαθητών στην εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού.....	112
<u>Πίνακας 8.2:</u> Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον.....	113
<u>Πίνακας 8.3:</u> Η σημασία της οικογενειακής δομής στην εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού.....	114

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο σχολικός εκφοβισμός - bullying είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας, που εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου και αναφέρεται στη χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομήλικων παιδιών.

Αν και το φαινόμενο αυτό υπήρχε πάντα, το ενδιαφέρον των ερευνών ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια το καθιστούν ένα από τα σημαντικότερα και πιο πολυσυζητημένα κοινωνικά φαινόμενα.

Όσον αφορά στις πηγές πληροφόρησής μας, θα λέγαμε πως είναι ιδιαίτερα επαρκείς, χωρίς όμως να μπορούν να χαρακτηριστούν ως απόλυτα πλήρεις για την ανάλυση όλων των πτυχών του θέματος της εργασίας μας. Η ανεπάρκεια αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι το bullying είναι ένα νέο σχετικά φαινόμενο με αποτέλεσμα, ειδικά στην Ελλάδα, να μην υπάρχουν πηγές που να αναφέρονται με σαφήνεια στο θέμα αυτό. Οι πηγές στην πλειονότητά τους αναφέρονταν στο θέμα με τους κλασικούς όρους της επιθετικότητας ή της βίας στο χώρο του σχολείου και σε μικρότερη συχνότητα με τον όρο του σχολικού εκφοβισμού.

Οι πηγές μας περιλαμβάνουν βιβλία σχετικά με το θέμα του σχολικού εκφοβισμού, άρθρα από εφημερίδες και διεθνή περιοδικά, πληροφορίες από το διαδίκτυο και στατιστικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί. Κύριος σκοπός της μελέτης αποτελεί η διερεύνηση της ύπαρξης ή πιθανής έξαρσης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στα Δημοτικά Σχολεία του Ηρακλείου, καθώς επίσης και ποια μορφή βίας είναι συχνότερη στα σχολεία αυτά. Έναν ακόμη σκοπό της μελέτης αποτελεί η απόκτηση γνώσης και ξεκάθαρης εικόνας πάνω στο θέμα του σχολικού εκφοβισμού, γνώση πάνω στην οποία θα στηριχτεί και η έρευνα που προαναφέρθηκε.

Μία δυσκολία που αντιμετωπίσαμε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας μας ήταν η εύρεση του κατάλληλου ερωτηματολογίου ώστε οι ερωτήσεις να είναι προσιτές και να μπορούν να απαντηθούν από μαθητές δημοτικού σχολείου.

Μία ακόμη δυσκολία αφορά την προσέγγιση των διευθυντών των επιλεγόμενων σχολείων ώστε να δεχτούν την εκπόνηση της έρευνας. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν πολύ θετικοί απέναντι στο περιεχόμενο της έρευνάς μας και δέχθηκαν με ευχαρίστηση να συμμετέχουν σ' αυτή. Ωστόσο, υπήρξαν ορισμένοι διευθυντές και δάσκαλοι οι οποίοι αρνήθηκαν ισχυριζόμενοι ότι δεν μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη απέναντι στους γονείς των μαθητών.

Η παρούσα εργασία απαρτίζεται από δύο κυρίως μέρη: το θεωρητικό και το ερευνητικό.

Το θεωρητικό μέρος της εργασίας μας αποτελείται από έξι κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει τους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί για το σχολικό εκφοβισμό και την περιγραφή του φαινομένου αυτού, ενώ το δεύτερο τα είδη του σχολικού εκφοβισμού. Το τρίτο κεφάλαιο χαρτογραφεί το προφίλ των παιδιών ως θύματα και θύτες του σχολικού εκφοβισμού, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο αναφέρονται οι γενεσιουργοί παράγοντες του φαινομένου του bullying. Στο πέμπτο κεφάλαιο της εργασίας επιχειρείται να αναλυθούν οι επιπτώσεις που δημιουργεί το φαινόμενο, οι οποίες μπορεί να σχετίζονται με το το οικογενειακό και εκπαιδευτικό του περιβάλλον, τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας αλλά και την ευρύτερη κοινωνία. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο περιγράφεται το σχολείο ως χώρος εκδήλωσης του συγκεκριμένου φαινομένου.

Στη συνέχεια ακολουθεί το ερευνητικό μέρος. Η έρευνα μας διεξήχθη σε Δημοτικά Σχολεία του Δήμου Ηρακλείου με στόχο τη διερεύνηση της ύπαρξης του φαινομένου στα σχολεία αυτά. Η έρευνα αυτή βασίζεται σε συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις και πραγματοποιήθηκε μέσω ποσοτικής έρευνας.

Συγκεκριμένα, το ερευνητικό μέρος της παρούσας εργασίας αποτελείται από δύο κεφάλαια. Το έβδομο κεφάλαιο περιλαμβάνει το σκοπό και τη μεθοδολογία της έρευνάς μας, ενώ στο όγδοο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από την ανάλυση των ερωτηματολογίων, η συζήτηση των αποτελεσμάτων και συσχετίσεων, τα συμπεράσματα και οι προτάσεις μας.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: εκφοβισμός, σωματική μορφή, λεκτική, σεξουαλική, κοινωνικός αποκλεισμός, cyberbullying, θύτης, θύμα, παρατηρητής, σχολικό περιβάλλον, φύλο, οικογενειακή δομή.

Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Η βία μεταξύ των παιδιών δεν είναι ένα φαινόμενο της εποχής μας. Μπορούμε να αναλογιστούμε παραδείγματα ακόμα και από την παγκόσμια λογοτεχνία σε πολύ γνωστά λογοτεχνικά έργα, όπως είναι «οι περιπέτειες του Τόμας Μπράουν» και «ο Όλιβερ Τουίστ». Υποστηρίζεται μάλιστα ότι η σχολική επιθετικότητα αποτελεί μια φυσική διαδικασία κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του παιδιού και ένα είδος προετοιμασίας για τη ζωή, ιδιαίτερα για τα αγόρια¹.

Η βία με τη μορφή που την πραγματεύεται η εργασία αυτή αποτελεί ταυτόχρονα ένα κοινωνικό φαινόμενο, διότι σχετίζεται με καταστάσεις μέσα στην κοινωνία και παράλληλα συνδέεται με εκδηλώσεις βίας εντός της σχολικής κοινότητας.

Η σχολική βία είναι, ακόμη, αναπόσπαστο κομμάτι της βίας και της παραβατικότητας που εμφανίζεται στην κοινωνία, του ευρύτερου περιβάλλοντος που την τρέφει, των αξιών, των θεσμών, της πολιτισμικής και πολιτικής ιστορίας του τόπου και των ανθρώπων. Το θύμα και ο θύτης είναι άνθρωποι από την κοινωνία στην οποία βρίσκεται το σχολείο. Η στάση τους και η συμπεριφορά τους αντανακλά και αναπαράγει ό, τι το οικογενειακό, σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον καλλιεργεί.

Στα πλαίσια αυτά του σχολικού περιβάλλοντος, ως χώρος εκδήλωσης του φαινομένου, ο σχολικός εκφοβισμός – bullying λαμβάνει διάφορες διαστάσεις και ποικίλα είδη. Οι διαστάσεις αυτές περιλαμβάνουν τη βία από τους εκπαιδευτικούς προς τους μαθητές και το αντίστροφο, από τους εκπαιδευτικούς προς την εξουσία - τη διοίκηση - τη διεύθυνση ή όπως αυτή εκφράζεται, βία από εξωσχολικούς παράγοντες προς τα μέλη της σχολικής κοινότητας και το αντίστροφο, από γονείς προς εκπαιδευτικούς ή/και προς μαθητές και το αντίστροφο αλλά και μεταξύ μαθητών, τη διάσταση του σχολικού εκφοβισμού με την οποία θα ασχοληθεί η παρούσα εργασία. Τα είδη στα οποία διακρίνεται η σχολική βία, όπως αναλυτικά θα περιγραφούν στο

¹ Γκουντσίδου, Β. 2007

επόμενο κεφάλαιο, περιλαμβάνουν ενδεικτικά τη σωματική, τη λεκτική, τη συναισθηματική - ψυχολογική, τη σεξουαλική και ηλεκτρονική βία².

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά της σχολικής επιθετικότητας μας οδηγούν στο συμπέρασμα να πούμε ότι αυτή είναι ένα ενδημικό φαινόμενο σε κάθε κοινωνία, υπήρχε, υπάρχει και θα συνεχίσει να υπάρχει³.

1.1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Στην πραγματικότητα, το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού δύσκολα μπορεί να οριστεί αφού εκδηλώνεται με διάφορες μορφές. Οι εκδηλώσεις αυτές μπορούν να πάρουν τη μορφή της σωματικής βίας, τις απειλές με εκφοβισμό και τρομοκρατία αλλά εξίσου σοβαρές επιπτώσεις μπορούν να έχουν ο χλευασμός και η λογόρροια, ο αποκλεισμός και η απομόνωση⁴.

Οι ορισμοί της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (bullying) δεν είναι απόλυτοι αλλά μπορούν να επηρεαστούν από το πολιτισμικό πλαίσιο και τις εκάστοτε ιστορικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες. Το bullying είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για όλες τις βαθμίδες της σχολικής εκπαίδευσης από τους Βρετανούς, Ολλανδούς και Σκανδιναβούς και είναι συνυφασμένος με την κοροϊδία, το πείραγμα και τον αστεϊσμό. Ο όρος σχολική βία χρησιμοποιείται από τους υπόλοιπους Ευρωπαίους⁵.

Ωστόσο, τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία έχουν αναφερθεί και αναλυθεί διάφοροι ορισμοί του συγκεκριμένου φαινομένου που βοηθούν στην κατανόηση των ποικίλων παραμέτρων και μορφών του.

Αρχικά, πριν την παράθεση των ποικίλων ορισμών του φαινομένου, χρειάζεται να αναφέρουμε πότε πρωτοεμφανίστηκε ο όρος bullying. Παρουσιάστηκε στη διεθνή βιβλιογραφία από τον Olweus Dan τα έτη 1978 και 1984 με σκοπό την περιγραφή των διαδικασιών εκφοβισμού, παρενόχλησης και συστηματικής θυματοποίησης παιδιών και εφήβων από τους συνομηλίκους τους. Ακόμη, ο συγκεκριμένος συγγραφέας μαζί με τους Smith & Sharp έθεσαν τις βασικές προϋποθέσεις για τη σωστή χρησιμοποίηση του όρου αυτού. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται η επανάληψη των ενεργειών σε σταθερή συχνότητα και η

² Σώκου, Κ. 2003

³ Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 13

⁴ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

⁵ Σώκου, Κ. 2003

μεθόδευσή τους προς τους αδύναμους μαθητές. Όπως ο ίδιος ο Olweus τονίζει, οι περιπτώσεις στις οποίες δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος bullying είναι εκείνες όπου δύο άτομα ίσης σωματικής ή ψυχικής δύναμης απλά φιλονικούν, ή εμπλέκονται σε συνεχή διαμάχη⁶.

1.1.1. ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Προσπαθώντας να παραθέσουμε τους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί ώστε να βοηθήσουν στην κατανόηση του φαινομένου, αρχικά θα προβούμε σε ένα γενικό ορισμό, ο οποίος αναφέρει ότι το bullying είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας που εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου, αναφέρεται σε ένα εύρος συμπεριφορών και χαρακτηριστικό του είναι η χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομήλικων παιδιών με στόχο να προκληθεί πόνος ή αναστάτωση⁷. Ο βίαιος αυτός εκφοβισμός που παρατηρείται ανάμεσα στους μαθητές, αναφέρεται στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς⁸ με στόχο άτομα που είναι δύσκολο να υπερασπιστούν τον εαυτό τους⁹. Εκείνο που διαφοροποιεί το είδος αυτό βίας από τα υπόλοιπα μέσα σε μία κοινωνία είναι ότι η σχολική βία αναφέρεται στην επιβολή της βούλησης ενός μέρους προς ένα άλλο με σκοπό την πρόκληση ζημιάς ή βλάβης μέσα στα πλαίσια, όμως, της εκπαιδευτικής διαδικασίας¹⁰.

Ένας εξίσου ενδιαφέρον ορισμός είναι εκείνος που αναφέρει ότι ο σχολικός εκφοβισμός - bullying είναι η κύρια μορφή με την οποία εμφανίζεται η σχολική βία και αποτελεί εσκεμμένη πράξη, που αποσκοπεί στην πρόκληση σωματικού ή ψυχικού πόνου και στην υποταγή του θύματος¹¹.

Σχετικά με τη διεθνή βιβλιογραφία, ένας ευρύς ορισμός αναφέρει ότι το bullying είναι όταν ένας μαθητής επανειλημμένα είναι εκτεθειμένος σε αρνητικές ενέργειες εκ μέρους ενός ή περισσότερων άλλων μαθητών, οι οποίες εκδηλώνονται ως μορφές βίας ή επιθετικής συμπεριφοράς¹². Το bullying, ακόμη, συνεπάγει έλλειψη ισορροπίας στη δύναμη μεταξύ των ατόμων που εκφοβίζουν και του

⁶ Smith, P.K. & Ανδρέου, Ε. 2002: 10-11

⁷ Φροσύνης, Α., Λαμπής, Σ. & Μπούκικας, Κ. 2008: 2

⁸ Βραδέλης, Σ., Κουκλάκη, Δ. & Χαραλαμπίκης, Μ. 2006

⁹ Olweus, D. 2007

¹⁰ Αλαμπρίτης, Μ. 2008

¹¹ Παπάνης, Ε. 2008

¹² Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000: 97

θύματος, καθώς το δεύτερο καθίσταται αδύναμο να υπερασπιστεί τον εαυτό του και παραμένει αβοήθητο μπροστά στους άλλους, γεγονός που οι ειδικοί ονομάζουν μία ασύμμετρης δύναμης σχέση¹³.

Επιπλέον, στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάται ο ορισμός σύμφωνα με τον οποίο το bullying είναι μια επιθετική συμπεριφορά η οποία είναι σκόπιμη και περιλαμβάνει έλλειψη ισορροπίας της ισχύς ή της δύναμης. Συχνά, επαναλαμβάνεται πάνω από μία φορά και μπορεί να πάρει πολλές μορφές¹⁴. Έρευνα έχει καταδείξει ότι μπορεί να διαρκεί για σύντομο χρονικό διάστημα, με το 19% των περιστατικών να διαρκεί για ένα χρόνο¹⁵, παιδιά να έχουν εκφοβισθεί κάποια στιγμή στη σχολική τους φοίτηση, άλλα να εκφοβίζονται πολλές φορές μέσα στη ίδια εβδομάδα και άλλα να είναι χρόνια θύματα¹⁶.

Στους ορισμούς για το bullying θα πρέπει να συμπεριληφθεί και εκείνος που έχει διατυπωθεί από τους Besag και Olweus. Οι ίδιοι περιγράφουν το φαινόμενο ως τη χρήση τη δύναμης ή της θέσης κάποιου για να εκφοβίσει, πληγώσει ή ταπεινώσει ένα άλλο άτομο με λιγότερη δύναμη ή χαμηλότερη θέση. Οι ίδιοι αναφέρουν, ακόμη, ότι το bullying πρέπει να διακρίνεται από άλλες ομοιόβαθμες επιθέσεις ή συγκρούσεις. Διότι πάντα προϋποθέτει την ανισομέρεια μεταξύ του ατόμου που εκφοβίζει και του θύματος¹⁷.

Ο Olweus παραθέτει, επίσης, τη διαφορά του bullying με το «πείραγμα» στα πλαίσια του παιχνιδιού. Το «πείραγμα» αυτό συνήθως συμβαίνει μεταξύ φίλων και δεν περιλαμβάνει την πρόκληση σωματικού πόνου των άλλων. Από την άλλη μεριά, ο σχολικός εκφοβισμός συμβαίνει ανάμεσα σε παιδιά τα οποία δεν είναι φίλοι. Η χαρακτηριστική ανισορροπία δύναμης που υφίσταται και αναφέρθηκε σε προηγούμενο σημείο, οφείλεται στο γεγονός ότι ένα παιδί τυχαίνει να είναι πιο μεγαλόσωμο ή δημοφιλέστερο ή ακόμη στο ότι μπορεί κάποια παιδιά να συνωμοτούν εναντίον κάποιου άλλου. Το «πείραγμα» μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε εκφοβισμό αν συμβαίνει για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και το σημαντικότερο όταν το παιδί αισθανθεί ότι οι πράξεις των άλλων δεν διέπονται από αστείο και δεν γίνονται μέσα στα όρια του παιχνιδιού¹⁸.

¹³ Olweus, D. 1993

¹⁴ Olweus, D. 2007

¹⁵ Τζιόγκουρος, Χ. 2009

¹⁶ Sampson, R. 2002:13

¹⁷ Besag, E.V. 1989 & Olweus, D. 1993

¹⁸ Olweus, D. 2007

Στη διεθνή βιβλιογραφία, για το συγκεκριμένο θέμα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, σημαντική θέση καταλαμβάνει ένας πιο γενικευμένος ορισμός που περιγράφει το φαινόμενο του εκφοβισμού (bullying) ή θυματοποίησης (victimization), όπως διαφορετικά είθισται να αναφέρεται ο εκφοβισμός. Ο ορισμός αυτός διατυπώνεται από τον Olweus και αναφέρει ότι το φαινόμενο του εκφοβισμού ή θυματοποίησης αποτελεί μορφή επιθετικής συμπεριφοράς που εμφανίζεται κυρίως στη σχολική πραγματικότητα με σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου και τη διαδικασία της μάθησης. Συγκεκριμένα, ένας μαθητής εκφοβίζεται ή θυματοποιείται όταν εκτίθεται επανειλημμένα και για αρκετό χρονικό διάστημα σε αρνητικές πράξεις άλλου ή άλλων μαθητών, που εκδηλώνονται ως μορφές βίαιης ή επιθετικής συμπεριφοράς¹⁹.

Μπορούμε εύκολα, λοιπόν, από την παράθεση όλων των παραπάνω ορισμών για τον σχολικό εκφοβισμό όπως αυτοί αναφέρονται τόσο στην ελληνική όσο και στη διεθνή, κυρίως, βιβλιογραφία να διαπιστώσουμε πόσο δύσκολο είναι να δοθεί ένας ενιαίος ορισμός που να περιγράφει με σαφήνεια το φαινόμενο. Η ποικιλία των ορισμών αυτών οφείλεται σε διάφορους παράγοντες οι οποίοι μπορούν να συνοψιστούν στη διαφορετικότητα των πολιτισμικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών που χαρακτηρίζουν τη κάθε χώρα και το περιβάλλον (σχολικό και μη) μέσα στο οποίο ζει και αναπτύσσεται ένα παιδί.

Με βάση αυτή τη διαπίστωση κρίνεται ακόμη απαραίτητο να αναφερθεί ότι μία συμπεριφορά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως «βίαιη» και να συνιστά εκφοβισμό όταν οριοθετείται μέσα σ' ένα κοινό σύστημα νοήματος που δημιουργούν οι ίδιοι μαθητές και συνομήλικοι οι οποίοι ταυτόχρονα ορίζουν αν μία πράξη είναι αποδεκτή ή όχι²⁰.

Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι στο σχολικό εκφοβισμό, παρέες πιτσιρικάδων «εκπαιδεύονται» στη βία προκειμένου να δημιουργήσουν ένα μικρόκοσμο μέσα στον οποίο μπορούν να αναδειχθούν, να επιβληθούν και να κερδίσουν σεβασμό και αναγνώριση από τους ομηλικούς τους²¹.

¹⁹ Τσιάντης, Ι. 2008: 2

²⁰ Smith, P.K. & Ανδρέου, Ε. 2002

²¹ Βέργου, Ν. & Αντωνιάδη, Κ. 2009

1.1.2. ΟΡΙΣΜΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ - BULLYING

Κρίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρον στο σημείο αυτό της παρουσίασης των ορισμών που έχουν δοθεί για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού να παρατεθούν εκείνοι οι ορισμοί που έχουν δώσει τα ίδια τα παιδιά γι' αυτό είτε από τη θέση του θύματος είτε όχι, αλλά και σχετικά με το φύλο τους.

A. ΟΡΙΣΜΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ - ΘΥΜΑΤΑ

Σύμφωνα με την άποψη δύο μαθητριών ο σχολικός εκφοβισμός ορίζεται ως η χρήση βίας με στόχο την καταξίωση και την επιβολή στη σχολική κοινωνία και ως η παντός τύπου (ψυχολογική - λεκτική βία) από μέλος σε άλλο μέλος της σχολικής κοινότητας είτε αυτή πηγάζει από την εξουσία της θέσης είτε από τη σωματική υπεροχή αντίστοιχα.

Ακόμη, αγόρι μαθητής αναφέρεται στον σχολικό εκφοβισμό ορίζοντάς τον ως την επιθετικότητα που εκδηλώνουν τα παιδιά κατά τη σχολική ηλικία προς άλλα παιδιά ή δασκάλους στο σχολείο.

Ένας άλλος μαθητής αναφέρεται στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού μέσω της προσωπικής του εμπειρίας. Συγκεκριμένα περιγράφει ότι έχει και εκείνος ασκήσει βία σε άλλους. Ποτέ όμως δεν ξέφευγαν τα πράγματα. Πολύ σπάνια όμως προκαλούσε τους άλλους και ειδικότερα αν δεν ήταν φίλοι του. Όσοι το κάνουν αυτό έχουν πρόβλημα²².

Μία εξίσου ενδιαφέρουσα και παραστατική μαρτυρία μαθητή που βίωσε τον σχολικό εκφοβισμό είναι εκείνη που χαρακτηριστικά περιγράφει ότι *«Πολλές φορές αυτό το παιδί με κορόιδευε για τα ρούχα που φοράω και γιατί είμαι πιο χοντρός από εκείνον. Εγώ, όμως, τον συμπαθούσα και ήθελα να είμαι στην παρέα του. Του χάριζα αυτοκόλλητα και «τάπες» για να πάψει να με προσβάλλει. Αυτός, όμως, τίποτα. Ακόμα και όταν δεν τουμίλαγα ή έπαιζα μακριά από αυτόν και την παρέα του, έψαχνε και με έβρισκε για να διασκεδάζουν»²³.*

²² Γκουντσίδου, Β. 2007

²³ Χτενέλη, Κ. 2009

B. ΟΡΙΣΜΟΙ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΕΚΦΟΒΙΣΘΕΙ

Σύμφωνα με ένα μαθητή ο οποίος δεν έχει πέσει θύμα του bullying, ο σχολικός εκφοβισμός είναι η παρενόχληση που δέχονται παιδιά στο σχολείο για πλάκα.

Ακόμη, σύμφωνα με μία μαθήτρια η σχολική επιθετικότητα οφείλεται σε ψυχολογική διαταραχή του παιδιού που προέρχεται κυρίως από το οικογενειακό του περιβάλλον.

Τέλος, μία άλλη μαθήτρια αναφέρει ότι παιδιά που γνωρίζονται μέσα από το σχολείο επιτίθενται σε άλλο παιδί το οποίο συνήθως είναι ντροπαλό, ήσυχο, και μόνο του και τα άλλα παιδιά δεν το κάνουν παρέα, του κάνουν στην αρχή κακόγουστες πλάκες, αυτό δεν αντιδρά και στη συνέχεια πέφτει ξύλο²⁴.

1.2. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Ο εκφοβισμός στο σχολικό χώρο αποτελεί ένα παγκόσμιο φαινόμενο το οποίο παρατηρείται σε όλες τις σχολικές τάξεις²⁵. Το φαινόμενο μελετήθηκε πρώτη φορά στη Νορβηγία το 1978, ενώ οι εκατοντάδες βιβλιογραφικές αναφορές που αυξάνονται από το 1987, οπότε και εμφανίζεται για πρώτη φορά ο όρος bullying σε επιστημονικά περιοδικά, αφορούν περιστατικά που λαμβάνουν χώρα και στα σχολεία²⁶.

Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα προς επίλυση της τελευταίας δεκαετίας που ανέδειξε η διεθνής εκπαιδευτική ερευνητική σκηνή. Σε παγκόσμιο επίπεδο υπήρχε από τη γέννηση της μαζικής εκπαίδευσης, αλλά πήρε μεγάλες διαστάσεις, τώρα στη λεγομένη εποχή της παγκοσμιοποίησης και ιδιαίτερα μετά την μετατροπή του εκπαιδευτικού μας συστήματος σε πολυπολιτισμικό²⁷.

Ωστόσο, μπορεί το συγκεκριμένο φαινόμενο να υπήρχε πάντα αλλά τα τελευταία χρόνια σημειώνει ανησυχητικά επίπεδα, κερδίζει αρκετή προβολή και μπορούμε να πούμε ότι έχει οξυνθεί²⁸. Όπως χαρακτηριστικά έχει αναφερθεί, η βία στο σχολείο τείνει να αναδειχθεί σε συστατικό στοιχείο της εκπαιδευτικής καθημερινότητας με τους μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς που βιώνουν το πρόβλημα, δικαιολογημένα να ανησυχούν²⁹. Ακόμη, διαπιστώνεται ότι ο εκφοβισμός και η επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των ανηλίκων είναι πλέον συνηθισμένο

²⁴ Γκουντσίδου, Β. 2007

²⁵ Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφανάκης, Ε. 2007

²⁶ Γκουντσίδου, Β. 2007

²⁷ Καλλιώτης, Π. 2005

²⁸ Σνήγορος του Πολίτη. 2006

²⁹ Ματθαίου, Δ. 2008

φαινόμενο στα σχολεία, τόσο στα αστικά και ημιαστικά κέντρα όσο και στις αγροτικές περιοχές και είναι κάτι που αντιμετωπίζουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τα περισσότερα παιδιά³⁰.

Τα παιδιά αυτά μπορούν να βιώσουν τον εκφοβισμό - bullying είτε από τη θέση του θύτη είτε από τη θέση του θύματος. Οι δε θύτες, ως εκφοβιστές, έχουν ως κίνητρό τους την πρόκληση σωματικού ή και ψυχικού πόνου. Μπορεί, ακόμη, να δώσουν στον εκφοβισμό τη μορφή της ανοιχτής επίθεσης με το να προβούν σε βρισιές, προσβολές, ξύλο, σπρώξιμο, κλωτσιές κλπ. ή τη μορφή του έμμεσου εκφοβισμού με περισσότερο συγκαλυμμένο τρόπο. Η μορφή αυτή του bullying μπορεί να περιλαμβάνει τη διάδοση φημών ή τον εξοστρακισμό από τις παρέες. Τα δε θύματα βιώνουν τον εκφοβισμό ως μια διαρκή και επαναλαμβανόμενη για σεβαστό χρονικό διάστημα πράξη παρενόχλησης εκ μέρους των εκφοβιστών που μπορεί να πάρει τη μορφή της σωματικής, λεκτικής, συναισθηματικής ή/ και της σεξουαλικής ακόμη απειλής και πράξης.

Το bullying, λοιπόν, με το συγκεκριμένο αυτό τρόπο που εκδηλώνεται, τοποθετείται στο πλαίσιο της ενδοσχολικής βίας και αποτελεί, όπως εύκολα μπορεί να διαπιστωθεί, μορφή επιθετικής συμπεριφοράς. Σημαντικό είναι, όμως, να τονιστεί η διαφοροποίηση που υπάρχει από τις ενδοσχολικές συγκρούσεις³¹.

Έτσι λοιπόν, στην περίπτωση του εκφοβισμού η επιλογή του θύματος βασίζεται στο χαρακτηριστικό του ως ο αδύναμος και ο ανίσχυρος αντίπαλος σε σχέση με το θύτη. Ακόμη, η επίθεση εναντίον του προγραμματίζεται και επαναλαμβάνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα, με πρώτιστο στόχο την ανάδειξη και επιβεβαίωση του θύτη. Αντίθετα, στις ενδοσχολικές συγκρούσεις τα αντικρουόμενα μέλη βρίσκονται σε ισότιμη θέση, οι συμπλοκές που μπορεί να λάβουν χώρα είναι τυχαίες και μεμονωμένες, όχι οργανωμένες και τακτικές όπως στον εκφοβισμό. Επιπροσθέτως, ο στόχος ορίζεται περισσότερο ως ένα «παιχνίδι» κυριαρχίας, παρά το γεγονός ότι η σύγκρουση θα λήξει με την τελική εδραίωση της ισχύος της μιας ή της άλλης ομάδας που συμμετέχουν.

Ο σχολικός, όμως, εκφοβισμός θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και να περιγραφεί και ως ένα κοινωνικό φαινόμενο και όχι απλά ως μία μεμονωμένη κατάσταση που βιώνεται και συντελείται μέσα στα πλαίσια του σχολικού χώρου αποκομμένο από τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα. Η βία ως κοινωνικό φαινόμενο έχει στενή σχέση με

³⁰ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

³¹ Γιοβαζολιάς, Α. 2007

την κοινωνική ανισότητα, τον κοινωνικό αποκλεισμό, τη ματαίωση και τη διαφορετικότητα. Είναι συνυφασμένη με την παραβατικότητα, το αδιέξοδο και το φόβο αλλά και με την εκμηδένιση, την απαξίωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο³². Η άποψη αυτή έρχεται να συμφωνήσει και να συμπληρώσει την διαπίστωση ότι η βία στο σχολικό χώρο δεν απομονώνεται σε ορισμένα κοινωνικά συστήματα αλλά αντίθετα διαχέεται σε όλες τις εκφάνσεις της πραγματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η βία στο σχολείο αντανακλά, παράγει ή αναπαράγει την ευρύτερη κοινωνική και οικογενειακή βία. Όπως, ακόμη, ο ίδιος συγγραφέας χαρακτηριστικά αναφέρει, και στο σημείο αυτό διαφαίνεται και η συμφωνία με την παραπάνω άποψη, η σχολική βία σχετίζεται με τον αποκλεισμό που υφίσταται μία κοινωνία στο πλαίσιο μιας δυναμικής διαδικασίας αλληλεπίδρασης και δεν αποτελεί μία απλή γραμμική αιτιώδη σχέση.

Η βία που εκδηλώνεται στο χώρο του σχολείου είναι, λοιπόν, συνάρτηση των ατομικών χαρακτηριστικών του κάθε παιδιού που εμπλέκεται σε περιστατικά εκφοβισμού, των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων και καταστάσεων της κοινωνίας, μέρος της οποίας αποτελεί και το σχολείο όπου παρατηρούνται φαινόμενα εκφοβισμού.

Είναι, ακόμη, συνυφασμένη με τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς όρους ζωής και συχνά προκύπτει ως μία εναλλακτική απάντηση στις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και κοινωνικές συγκρούσεις³³.

1.3. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο σχολικός εκφοβισμός στη χώρα μας αν και είναι υπαρκτό και αρκετά διαδεδομένο φαινόμενο, όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες, δεν έχει τύχει ακόμα της απαιτούμενης προσοχής και δεν αντιμετωπίζεται κατάλληλα. Τα περιστατικά στα σχολεία τείνουν να διαφεύγουν της προσοχής, να αγνοούνται ή και μερικές φορές να αποσιωπώνται, πιθανόν λόγω του φόβου στιγματισμού των παιδιών και του σχολείου³⁴.

Παρά το γεγονός ότι σε πολλές χώρες παγκοσμίως εδώ και πολλά χρόνια έχουν παρατηρηθεί φαινόμενα σχολικής βίας, στη χώρα μας σημειώνεται ένας

³² Σώκου, Κ. 2003

³³ Κιούσης, Γ. 2008

³⁴ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000: 98-9

«σκοτεινός» αριθμός περιστατικών σχολικού εκφοβισμού. Πέρα από τα γεγονότα που έχουν καταγραφεί, ο αριθμός των περιστατικών που δεν έχουν διερευνηθεί, δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης και ρεαλιστικής εικόνας του φαινομένου και την ορθότερη αξιολόγηση των αιτιών του³⁵. Σύμφωνα με μία άλλη άποψη το φαινόμενο της βίας στην Ελλάδα δεν έχει ακόμη ρίζες επέκτασης ούτε μπορεί να προβλεφθεί κάποια δυσμενής μετεξέλιξη του για το μέλλον³⁶.

Υπάρχουν, ωστόσο, έρευνες, μελέτες και αναφορές που παρέχουν σημαντικά στοιχεία και αξιολογη γνώση βοηθώντας στην εκτίμηση και δημιουργία μιας εικόνας για τις παραμέτρους του φαινομένου στη χώρα μας. Τα τελευταία χρόνια πραγματοποιήθηκαν αρκετές έρευνες, των οποίων τα αποτελέσματα έδωσαν αρκετά περιγραφικά στοιχεία για τη σχολική βία. Πολλές φορές όμως τα περιστατικά βίας δεν γνωστοποιούνται, επειδή στιγματίζουν θύτες και θύματα και υποβαθμίζουν το «κύρος» του σχολείου³⁷.

Την τελευταία δεκαετία παρά την μείωση των κρουσμάτων σχολικού εκφοβισμού σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, στις Μεσογειακές Χώρες, άρα και στην Ελλάδα, η εμφάνιση εκδηλώσεων του φαινομένου έχει παρατηρήσει αύξηση³⁸. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία διάφορων ερευνών το 10% του συνόλου των μαθητών γίνεται θύμα εκφοβισμού, ενώ το ποσοστό των θυτών ανέρχεται στο 5%³⁹, με τους τελευταίους να είναι στην πλειονότητά τους αγόρια, σύμφωνα με έρευνα της Σαπουνά Μ. σε σχολεία της Θεσσαλονίκης⁴⁰.

Στην Ελλάδα έρευνες καταδεικνύουν ότι η σχολική βία και ο σχολικός εκφοβισμός εκδηλώνεται μέσω καταστροφών του σχολικού εξοπλισμού, βανδαλισμών, λεκτικής βίας, εκφοβισμού μέσω διάδοσης φημών, αποκλεισμού από τις παρέες αλλά και ξυλοδαρμών⁴¹.

Ειδικότερα στη χώρα μας η αύξηση που αναφέρθηκε παραπάνω, μπορεί να σχετίζεται και με κοινωνικά φαινόμενα, όπως είναι αυτά του μετασχηματισμού της οικογένειας, την αύξηση της μονογονεϊκότητας, την ανεργία και το χαμηλό οικονομικό επίπεδο των γονέων, την έλλειψη ελεύθερου χρόνου των γονέων, την

³⁵ Ζαννίκου, Μ. 2007

³⁶ Μπίτσικα, Π. & Νικολόπουλος, Ι. 2009

³⁷ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

³⁸ Παπάνης, Ε. 2009

³⁹ Πλατής, Α. 2006

⁴⁰ Sapouna, M. 2008: 15

⁴¹ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

αδιαφορία αυτών για τα παιδιά τους αλλά και τις διαρκείς και ασταθείς αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα⁴².

Ακόμη, η αύξηση στην εμφάνιση περιστατικών σχολικού εκφοβισμού είναι συχνό να συνδέεται και με άλλα φαινόμενα που παρατηρούνται στην ελληνική κοινωνία. Σε αυτά περιλαμβάνεται και ο ρατσισμός ο οποίος παίρνει μορφή μέσω της δημιουργίας συμμοριών τόσο από τις μειονοτικές ομάδες μαθητών όσο και από τους έλληνες μαθητές. Ο σχηματισμός των συμμοριών ομηλίκων γίνεται στην προσπάθεια τους να αποκτήσουν την ταυτότητα του «Εγώ», να αντλήσουν πρότυπα και αυτοεκτίμηση μέσα από αυτές.

Επιπροσθέτως, ο εκπαιδευτικός και κοινωνικός αποκλεισμός, η σχολική αποτυχία, το ανταγωνιστικό σχολικό περιβάλλον οδηγούν κάποιους μαθητές στην περιθωριοποίηση και στην εκτόνωση της ψυχικής έντασης μέσω της βίας⁴³.

Εκτός, όμως, από τις παραπάνω παραμέτρους που εκφράζουν σημαντικές αιτίες του σχολικού εκφοβισμού, υπάρχουν, θα λέγαμε, και τα χαρακτηριστικά του ατόμου που βιώνει ως θύμα το φαινόμενο του bullying. Έτσι, τα ατομικά αυτά χαρακτηριστικά μπορεί να συνδεθούν με την αιτιολογία εκδήλωσής του.

Πιο συγκεκριμένα, παιδιά τα οποία έχουν πιο ανεπτυγμένη την μαθητική κουλτούρα, είναι άλλης εθνικότητας ή/ και θρησκείας αλλά ακόμα και παιδιά με κάποιου είδους αναπηρία, μπορεί να θυματοποιούνται από ομάδες συμμαθητών τους, να απομονώνονται από τις παρέες μέσα στο σχολικό χώρο και να στιγματίζονται, να τα χλευάζουν και να τους ασκούν ψυχολογική πίεση⁴⁴.

Ενδιαφέρον είναι ακόμη να αναφερθεί ότι το θύμα, που είναι πιο συχνά αγόρι, ελληνικής ή άλλης καταγωγής, διαφέρει τόσο στο σωματικό όσο και στο επίπεδο της συμπεριφοράς και της σχολικής επίδοσης που χαρακτηρίζεται ως καλή⁴⁵. Ακόμη, τα θύματα χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο άγχος, χαμηλότερη από το φυσιολογικό αυτοεκτίμηση και είναι περισσότερο μοναχικά⁴⁶.

Σε αντίθεση, οι θύτες που είναι και αυτοί ως επί το πλείστον αγόρια ελληνικής καταγωγής, έχουν ως χαρακτηριστικό τους την χαμηλή σχολική επίδοση και την άσχημη συμπεριφορά εντός και εκτός της τάξης⁴⁷.

⁴² Παπάνης, Ε. 2009

⁴³ Παπάνης, Ε. 2009

⁴⁴ Σπυρόπουλος, Φ. 2007

⁴⁵ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

⁴⁶ Παπάνης, Ε. 2009

⁴⁷ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

Παρά το γεγονός ότι, όπως καταδεικνύουν τα παραπάνω στοιχεία, τα αγόρια αποτελούν τους πρωταγωνιστές του φαινομένου ενώ κάποιες έρευνες δείχνουν ότι τα κορίτσια εμφανίζουν τάσεις εξίσωσης. Εκείνα που ασκούν εκφοβισμό συνήθως παραπονιούνται για άλλα προβλήματα υγείας, καταναλώνουν αλκοόλ και καπνίζουν συχνότερα ενώ η πιθανότητα δοκιμής ναρκωτικών ουσιών είναι αυξημένη⁴⁸.

Σημαντικό σημείο και αναπόσπαστο κομμάτι της περιγραφής του φαινομένου αποτελεί η αναφορά στη συσχέτιση της εκδήλωσης του φαινομένου με τον τόπο όπου βρίσκεται η σχολική κοινότητα.

Έτσι, το μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στις αστικές περιοχές⁴⁹ και κρούσματα σχολικής βίας παρατηρούνται συνήθως στα μεγάλα σχολικά συγκροτήματα⁵⁰. Ακόμη, οι σχολικές μονάδες που έχουν υψηλά ακαδημαϊκά αποτελέσματα παρουσιάζουν χαμηλότερη σχολική βία⁵¹. Ακόμη, η αύξηση των κρουσμάτων σχολικής βίας παρατηρείται σε σχολεία όπου φοιτούν μαθητές των οποίων οι γονείς χαρακτηρίζονται από υψηλό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Η κοινωνικοοικονομική αυτή κατάσταση των γονέων συνδέεται με τάσεις επιθετικής συμπεριφοράς, έπαρσης και αδιαφορίας προς τους σχολικούς κανόνες⁵².

Συγκεκριμένα, οι τόποι μέσα στο χώρο του σχολείου όπου πιο συχνά διαδραματίζονται περιστατικά σχολικού εκφοβισμού είναι κατά σειρά το προαύλιο, οι διάδρομοι, οι τουαλέτες και ακολουθούν οι τάξεις, όταν απουσιάζει ο εκπαιδευτικός⁵³.

Όλες αυτές οι παράμετροι του φαινομένου αποδεικνύουν πόσο σοβαρό είναι το πρόβλημα του σχολικού εκφοβισμού. Όλες εκείνες οι ευρύτερες αλλαγές στις κοινωνικές συνθήκες, που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο σημείο, αλλά και αυτές που συντελούνται στις οικονομικές και πολιτικές δομές αυτή την εποχή στην Ελλάδα, αντανακλώνονται και στο χώρο της εκπαίδευσης και επηρεάζουν το σχολικό κλίμα. Με αυτή την προοπτική εκτιμάται ότι στο ζήτημα της σχολικής βίας οφείλεται να αποδοθεί μεγαλύτερη κοινωνική σημασία και βαρύτητα. Πρέπει να ενταχθεί στην ατζέντα των κέντρων λήψης αποφάσεων και να σχεδιαστεί μια συντονισμένη πολιτική πρόληψης και αντιμετώπισης⁵⁴.

⁴⁸ Παπάνης, Ε. 2009

⁴⁹ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

⁵⁰ Ζαννίκου, Μ. 2007

⁵¹ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

⁵² Παπάνης, Ε. 2009

⁵³ Βογιατζιδάκης, Λ. 2007

⁵⁴ Αρτινοπούλου, Β. 2001: 92

Παράλληλα, όμως, με δημιουργία αυτής της εθνικής πολιτικής για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου, κρίνεται απαραίτητη η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η ενημέρωση αλλά και η καλή συνεργασία όλων όσων έχουν την ευθύνη για την ανατροφή και τη μόρφωση των παιδιών είναι απαραίτητη όσο ποτέ⁵⁵.

Γιατί στόχος δεν είναι ο στιγματισμός των νέων που διαταράσσουν την εκπαιδευτική διαδικασία ούτε βεβαίως η παλινδρόμηση σε αυστηρά πρότυπα μεταχείρισης των ανήλικων παραβατών, αλλά η κοινωνική πρόληψη και η διακριτική μεταχείριση των ανήλικων προκειμένου να μην αποκτήσουν μια μόνιμη ταμπέλα εγκληματία και ναι μονιμότερη εγκληματική εμπειρία⁵⁶.

⁵⁵ Κωνσταντινίδου, Μ. 2005: 4

⁵⁶ Αρτινοπούλου, Β. 2001: 92-3

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι η χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή παιδιών παρόμοιας ηλικίας, με σκοπό να προκαλέσει πόνο και αναστάτωση⁵⁷. Η βία αυτή μπορεί να λάβει ποικίλες μορφές και να εκδηλωθεί με διάφορους τρόπους από ένα μεμονωμένο άτομο προς ένα άλλο ή προς ένα σύνολο ατόμων αλλά και από πολλά άτομα προς ένα μεμονωμένο ή προς ένα σύνολο ατόμων⁵⁸.

Οι αρνητικές πρακτικές στις οποίες μπορεί να εκτεθεί ένας μαθητής εκ μέρους ενός ή περισσότερων, αφορούν διάφορες συμπεριφορές όπως είναι η ηθελημένη προξένηση ή προσπάθεια προξένησης βλάβης ή δυσφορίας διαμέσου σωματικής επαφής, λέξεων ή χειρονομιών. Ακόμη, ο σχολικός εκφοβισμός εκδηλώνεται και με τη μορφή της κοινωνικής απομόνωσης ή του αποκλεισμού από την ομάδα. Εκφοβισμός που ο Olweus τον χαρακτηρίζει ως μορφή «κακοποίησης συνομηλίκου»⁵⁹.

Ο σχολικός εκφοβισμός, λοιπόν, ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο μπορεί να λάβει διάφορες μορφές, άμεσες ή έμμεσες⁶⁰. Στις μορφές αυτές συμπεριλαμβάνονται η σωματική, λεκτική ή συναισθηματική επίθεση αλλά και ο σεξουαλικός ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός- cyber bullying⁶¹.

Ωστόσο, σύμφωνα με τη Διάσκεψη της Ουτρέχτης το 1997, η πρόκληση ζημιάς ή βλάβης και η επιβολή της βούλησης από ένα μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας σε κάποιο άλλο μπορεί να εκδηλωθεί και μέσω του βανδαλισμού⁶². Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι στις αναφορές σχετικές με τα είδη του σχολικού εκφοβισμού περιλαμβάνεται και η κοινωνική μορφή του, η οποία συνδέεται με την ψυχολογική⁶³. Ωστόσο, το συγκεκριμένο φαινόμενο μπορεί να εκδηλωθεί και με άλλες μορφές, όπως είναι η διάδοση φημών, ο κοινωνικός αποκλεισμός, οι κλοπές κ.ά.⁶⁴ και οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στις μορφές που αναφέρθηκαν παραπάνω.

⁵⁷ Πρεκατέ, Β. 2007

⁵⁸ Σώκου, Κ. 2003

⁵⁹ Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 97-8

⁶⁰ Τσιάντης, Ι. 2008

⁶¹ Παπάνης, Ε. 2008

⁶² Αλαμπρίτης, Μ. 2008

⁶³ Σπυρόπουλος, Φ. 2007

⁶⁴ Γκουντσίδου, Β. 2007

2.1. Η ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού θεωρείται μία από τις συχνότερες εκδηλώσεις του ανάμεσα στα παιδιά. Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά στις πιο μικρές ηλικίες ασκούν σε μεγαλύτερο ποσοστό σωματικό εκφοβισμό, ενώ όσο αυξάνει η ηλικία τους, τόσο αυτός μειώνεται. Ακόμη, είναι το είδος που τα αγόρια συχνότερα επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν σε σύγκριση με τα κορίτσια⁶⁵. Επιπλέον, η φυσική μορφή του φαινομένου, όπως διαφορετικά ονομάζεται η σωματική εκδήλωση του εκφοβισμού, περιλαμβάνει το φυσικό τραυματισμό ή απειλή τραυματισμού προς κάποιον⁶⁶.

Ο σωματικός εκφοβισμός δυστυχώς συμβαίνει αρκετά συχνά στα σχολεία ευρωπαϊκών χωρών και είναι η πραγματική πράξη της βλάβης ενός συνομήλικου. Μπορεί να εκδηλωθεί με φυσικά μέσα που είναι τα χτυπήματα, οι κλωτσιές, οι σπρωξιές ή οποιαδήποτε άλλη μορφή ανεπιθύμητης και ανάρμοστης σωματικής επαφής μεταξύ του ατόμου που χρησιμοποιεί την ισχύ του για να βλάψει (bully) και του θύματος⁶⁷.

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε. (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών), έχει διαπιστωθεί ότι το 37% των μαθητών Δημοτικού στην Αθήνα δήλωσαν ότι έχουν υποστεί σωματική βία και το 13% των παιδιών ομολογούν ότι έχουν διαπράξει τέτοιες ενέργειες⁶⁸.

Οι πιο συχνές μορφές εκδήλωσής του είναι τα χτυπήματα και τα σπρωξιμάτα⁶⁹, τα χαστούκια, οι μπουνιές⁷⁰ αλλά και το τράβηγμα μαλλιών⁷¹. Ακόμη, πολύ συχνά παίρνει μορφή μέσω τσιμπημάτων και με δαγκωνιές⁷² αλλά εκδηλώνεται και με κλεισιά⁷³. Αρνητική πράξη, επίσης, θεωρείται όταν κάποιος μαθητής περιορίζει τον άλλο με σωματικές πρακτικές⁷⁴.

Ενδιαφέρον είναι επιπλέον να αναφερθεί ότι ο θύτης αισθάνεται ρωμαλέος, δυνατός, κυρίαρχος, και με την πρώτη ευκαιρία επιδεικνύει αυτά τα «χαρίσματα». Ο αδύναμος συμμαθητής είναι ο καλύτερος «σάκος» για τις βίαιες φιγούρες του. Τα

⁶⁵ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000: 97

⁶⁶ Besag, E.V. 1989 & Olweus, D. 1993

⁶⁷ Olweus, D. 1999: 12

⁶⁸ Καρανάτση, Ε. & Μπουλούτζα, Π. 2006

⁶⁹ Κωνσταντινίδου Μ. 2005: 2

⁷⁰ Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 4

⁷¹ Πρεκατέ, Β. 2007

⁷² Γκουντσίδου, Β. 2007

⁷³ Department for Children, Schools and Families. 2009

⁷⁴ Κουρή- Μαρίνη, Δ. 2008: 14

χτυπήματά του σε πολλές περιπτώσεις συνοδεύονται και από αφαίρεση διά της βίας αντικειμένων που ανήκουν στο θύμα (αδιάφορης αξίας)⁷⁵.

Η φυσική μορφή του εκφοβισμού αποτελεί την πιο κρίσιμη εκδήλωσή του. Θεωρώντας ότι ο εκφοβισμός περιορίζεται στις σωματικές πράξεις εναντίον κάποιου μαθητή, καθίσταται, ίσως, πιο εύκολο να προβούμε σε ενέργειες προς αντιμετώπισή του. Και αυτό διότι είναι πιθανόν πιο εύκολο να αντιμετωπίσει κανείς τις άμεσες σωματικές πρακτικές από τις λεκτικές επιθέσεις και τον κοινωνικό αποκλεισμό, που αποτελούν έμμεσες μορφές του εκφοβισμού⁷⁶.

2.2. Η ΛΕΚΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Οι λέξεις έχουν πολύ μεγάλη δύναμη. Μπορούν να τονώσουν, να ενισχύσουν, να στηρίξουν και να εξυψώσουν κάποιον αλλά μπορούν και να πληγώσουν. Έχουν την ικανότητα να κάνουν έναν άνθρωπο να γελάσει αλλά παράλληλα να τον περιάγουν σε κλάματα⁷⁷.

Ο λεκτικός εκφοβισμός αποτελεί την πιο συχνή μορφή του bullying και είναι πολύ σύνηθες σε παιδιά ηλικίας από εννέα έως δεκατριών ετών⁷⁸, ενώ υπερέχει στην έκτη τάξη⁷⁹.

Είναι η πιο επικίνδυνη και μακράς διάρκειας μορφή bullying. Στο στόχαστρο μπαίνει η εμφάνιση, η σεξουαλικότητα, η κοινωνική θέση και ό, τι μπορεί να θεωρηθεί από τον μαθητή- νταή «κουσούρι». Οι προσβλητικές λέξεις εκτοξεύονται σαν μαχαίρια, που δημιουργούν «πληγές» χωρίς να φαίνονται. Και γι' αυτό, επειδή δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία, το πείραγμα είναι η προσφιλής μέθοδος των μικρών νταήδων⁸⁰.

Μπορεί να επιφέρει την ταπείνωση και τον εξευτελισμό σε ειδάλλως γεμάτα αυτοπεποίθηση άτομα με αποτέλεσμα να τα καταστήσει ανίσχυρα στην προσπάθειά τους να εμφανιστούν ανεπηρέαστα⁸¹.

Έτσι, και οι μαθητές - bullies που εκδηλώνουν τη λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού χρησιμοποιούν λέξεις με σκοπό να βλάψουν ή να ταπεινώσουν - εξευτελίσουν ένα άλλο άτομο. Αυτό το είδος του bullying προκαλεί ευκολότερα

⁷⁵ Louwes, J. 2009

⁷⁶ Smith, P.K. 2004

⁷⁷ Clarke, M.J. 2007

⁷⁸ Welford, H. 2008

⁷⁹ Τζιόγκουρος, Χ. 2009

⁸⁰ Louwes, J. 2009

⁸¹ Clarke, M.J. 2007

πόνο στα άλλα παιδιά - μαθητές, είναι γρήγορο και άμεσο. Οι επιπτώσεις του μπορούν να είναι πιο καταστροφικές, αν εκδηλωθεί με συγκεκριμένους τρόπους, από την σωματική ή σεξουαλική μορφή του εκφοβισμού διότι δεν υφίστανται ορατά σημάδια. Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί ότι ο λεκτικός εκφοβισμός συχνά υποσκάπτει την αυτοπεποίθηση του παιδιού που τον βιώνει, το θύμα χάνει την εμπιστοσύνη του προς τους άλλους και δυσκολεύεται να δημιουργήσει φιλίες⁸².

Χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της μορφής bullying, το οποίο θεωρείται ενδιαφέρον να αναφερθεί στο σημείο αυτό, είναι το γεγονός ότι συχνά μπορεί να εκδηλωθεί χωρίς ιδιαίτερη σκέψη από τους θύτες. Οι λέξεις εκφράζονται με τέτοιο τρόπο που δεν δείχνουν κανένα ίχνος σεβασμού προς το άτομο που θυματοποιείται⁸³.

Ο λεκτικός εκφοβισμός είναι δυνατόν να εκδηλωθεί με διάφορους τρόπους. Πολύ συχνά οι θύτες χρησιμοποιούν παρατσούκλια, πειράγματα - τα οποία μπορεί να είναι και μοχθηρά - αλλά μπορεί να προβούν και σε σαρκασμό⁸⁴. Ακόμη, εκδηλώνουν την πρόθεσή τους για λεκτικό εκφοβισμό μέσω πειρακτικών ονομάτων, απειλών και βρίσιμο⁸⁵. Το bullying, όμως, αυτού του είδους παίρνει μορφή και μέσα από κοροϊδίες, συκοφαντίες και γελοιοποίηση του θύματος⁸⁶. Ωστόσο, η διάδοση ψευδών φημών⁸⁷, οι προσβολές⁸⁸ αλλά και τα ρατσιστικά, ομοφοβικά και σεξιστικά σχόλια, η βδελυρή χρήση της γλώσσας και τα αγενή σχόλια- όπως για παράδειγμα για το βάρος κάποιου μαθητή-⁸⁹ κατέχουν ιδιαίτερη θέση στους τρόπους εκδήλωσης του συγκεκριμένου τύπου του φαινομένου. Τέλος, θεωρείται παράληψη στο σημείο αυτό να μην καταγραφούν ως λεκτικές εκδηλώσεις του bullying η ειρωνεία, τα άσχημα σχόλια για την εθνική προέλευση ή την οικονομική κατάσταση ενός μαθητή και της οικογένειάς του και τα συκοφαντικά γκράφιτι⁹⁰.

Σημαντικό κρίνεται να τονιστεί ότι, με τις προαναφερθείσες εκδηλώσεις του, ο λεκτικός εκφοβισμός χαρακτηρίζεται ως μία ύπουλη και αηδιαστική επίδειξη ισχύος από εκείνους τους μαθητές που την χρησιμοποιούν. Η λεκτική παρενόχληση, όπως έρευνες έχουν καταδείξει, είναι δυνατόν να προκληθεί από άτομα που

⁸² Vardigan, B. 1999

⁸³ Clarke, M.J. 2007

⁸⁴ Σπυρόπουλος, Φ. 2007

⁸⁵ Τσιάντης, Ι. 2008

⁸⁶ Παπάνης, Ε. 2008

⁸⁷ Τσιάντης, Ι. 2008

⁸⁸ Besag, E.V. 1989 & Olweus, D. 1993

⁸⁹ Welford, H. 2008

⁹⁰ Πρεκατέ, Β. 2007

υποφέρουν από χαμηλή αυτοεκτίμηση, παρά το γεγονός ότι οι θύτες μπορεί να έχουν τις προσωπικές «διεξόδους» τους ώστε να νιώθουν αυτοπεποίθηση.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό από την παράθεση των παραπάνω απόψεων πόσο οδυνηρός μπορεί να καταστεί ο λεκτικός εκφοβισμός για τους μαθητές - θύματα που τον βιώνουν, με την ξεχωριστή αυτή μορφή του να ανέρχεται, στις πιο επιβλαβείς μεθόδους καθώς αφήνει μακροχρόνια σημάδια που σε ορισμένες περιπτώσεις ποτέ δεν μπορούν να επουλωθούν⁹¹.

2.3. Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

«Δεν φτάνει ότι δεν με έκαναν παρέα, είχαν απειλήσει και όλα τα υπόλοιπα κορίτσια ότι όποια μου μίλαγε θα έβρισκε τον μπελά της». Αυτή η περιγραφή από μία μαθήτρια αποτελεί μία γλαφυρή εικόνα της συναισθηματικής μορφής του σχολικού εκφοβισμού⁹².

Αυτή η μορφή του εκφοβισμού, η οποία ορίζεται και ως ψυχολογική⁹³ φαίνεται να είναι ένας πολύ «επιδέξιος»⁹⁴ και «διακριτικός» τρόπος να εκφοβίσει κάποιος μαθητής έναν άλλο, σε σύγκριση με το σωματικό ή/ και το λεκτικό εκφοβισμό⁹⁵. Σημαντικό στοιχείο σχετικά με αυτή τη μορφή bullying είναι το γεγονός ότι συναντάται πιο συχνά μεταξύ των κοριτσιών παρά ανάμεσα στα αγόρια, παρ' όλο που και αυτά κάποιες φορές μπορεί να τη χρησιμοποιήσουν⁹⁶. Το κύριο χαρακτηριστικό της συνδέεται με τη δημιουργία ενός κλίματος φόβου για το μαθητή ή τη μαθήτρια - θύμα⁹⁷, με οποιαδήποτε πράξη που προκαλεί στο θύμα ψυχολογικό πόνο⁹⁸.

Πιο συγκεκριμένα, οι τρόποι με τους οποίους η συναισθηματική μορφή εκδηλώνεται είναι η αποφυγή συνομηλίκων, η σκόπιμη απομόνωση του μαθητή-θύματος, όπως για παράδειγμα από το παιχνίδι ή τις συζητήσεις, η διάδοση άσχημων φημών ή ψεμάτων με απώτερο σκοπό τον εξοστρακισμό του. Ακόμη, οι απειλές⁹⁹ που αποτελούν εκδηλώσεις του λεκτικού εκφοβισμού, είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε συναισθηματική επιθετικότητα. Ωστόσο, ο συναισθηματικός εκφοβισμός συχνά

⁹¹ Clarke, M.J. 2007

⁹² Πρεκατέ, Β. 2007

⁹³ Σπυρόπουλος, Φ. 2007

⁹⁴ Alward, M. 2005

⁹⁵ www.educationfamilies.com. 2006

⁹⁶ Alward, M. 2005

⁹⁷ Θεριανός, Κ. 2008

⁹⁸ Alward, M. 2005

⁹⁹ Πρεκατέ, Β. 2007

περιλαμβάνει και την εχθρική συμπεριφορά εκ μέρους κάποιου μαθητή ή ομάδας μαθητών προς ένα ή/ και περισσότερους μαθητές¹⁰⁰, με στόχο την απομόνωσή του/τους. Ακόμη, στη μορφή αυτή του bullying περιλαμβάνονται το κρύψιμο των βιβλίων, το λέρωμα ή και η καταστροφή των προσωπικών αντικειμένων ενός μαθητή-θύματος αλλά και ο εκβιασμός για χρήματα¹⁰¹.

Η παράθεση των μορφών εκδήλωσης του συναισθηματικού εκφοβισμού καταδεικνύει πως αυτός σε μεγάλη συχνότητα σχετίζεται άμεσα με τη λεκτική επιθετικότητα, η οποία εκτός από τις προαναφερθέντες εκδηλώσεις της περιλαμβάνει σαρκασμούς, ακατάπαυστα πειράγματα, ταπείνωση, υποτίμηση, απαξίωση του θύματος αλλά και ρατσιστικά ή σεξιστικά σχόλια.

Όσον αφορά στην προσωπικότητα των μαθητών - θυτών κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος με εκείνες τις διαταραγμένες προσωπικότητες που παρουσιάζουν αντικοινωνικές προδιαθέσεις και τάσεις. Καθώς είναι δυνατόν να μην εμφανίσουν ποτέ εγκληματική συμπεριφορά, η ανικανότητά τους να καταδείξουν συμπόνια και κατανόηση για τους άλλους, τους συσχετίζει με τα άτομα εκείνα που επηρεάζονται περισσότερο¹⁰².

Εξετάζοντας το συγκεκριμένο θέμα από την πλευρά του μαθητή - θύματος παρατηρούμε ότι οι επιπτώσεις του συναισθηματικού εκφοβισμού είναι πολύ σοβαρές καθώς μπορεί να κυμαίνονται από την ταπείνωση που το άτομο μπορεί να βιώσει ως τη σοβαρή ψυχολογική βλάβη και έκπτωση στην κοινωνική του λειτουργικότητα¹⁰³.

Πιο συγκεκριμένα, ειδικοί έχουν διαπιστώσει ότι το θύμα ενθαρρύνεται να αισθανθεί, εκτός από την ενοχή που αναφέρθηκε σε παραπάνω σημείο, ντροπή, αμηχανία, συστολή και φόβο. Όλα αυτά τα συναισθήματα μπορεί να οδηγήσουν σε κατάπτωση, χαμηλό αυτοσεβασμό, αιδημοσύνη, απομόνωση, μελλοντική χαμηλή εκπαιδευτική και επαγγελματική απόδοση αλλά, θα τολμούσαμε να πούμε, απειλή ή απόπειρα αυτοκτονίας.

Ολοκληρώνοντας θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο συναισθηματικός εκφοβισμός επιβαρύνει σε τεράστιο βαθμό την υγεία και τον αυτοσεβασμό του θύματος καθώς μια τέτοια συμπεριφορά και επιθέσεις είναι τόσο καταστροφικές για το μυαλό και το

¹⁰⁰ Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 5

¹⁰¹ Πρεκατέ, Β. 2007

¹⁰² Jarboe, E. 2008

¹⁰³ Αρτινοπούλου, Β. 2009

σώμα όσο και ο σωματικός. Με άλλα λόγια, ο συναισθηματικός εκφοβισμός αποτελεί μορφή κοινωνικής βίας¹⁰⁴.

Γίνεται, λοιπόν, εύκολα κατανοητό πόσο σοβαρός μπορεί να καταστεί ο ψυχολογικός εκφοβισμός για το θύμα που τον βιώνει. Η σοβαρότητα των επιπτώσεων του έγκειται στο γεγονός ότι ένα παιδί μπορεί να έχει εκφοβηθεί ψυχολογικά και κανείς να μην γνωρίζει ότι υποφέρει από αυτό. Σε αντίθεση με το σωματικό εκφοβισμό, δεν αφήνει αποδείξεις, όπως σημάδια ή μελανιές. Έτσι, είναι δύσκολο να παρατηρηθεί από τους ενήλικες.

Ακόμη, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα όταν ένα παιδί πληγωθεί, αυτό μπορεί να του αφήσει ένα βαθύ «σημάδι», δεν επουλώνεται εύκολα και μπορεί να διαρκέσει μια ζωή¹⁰⁵.

2.4. Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Ο σεξουαλικός εκφοβισμός είναι ένα σχετικά συνηθισμένο φαινόμενο, αποτελεί σοβαρό πρόβλημα μέσα στα όρια του σχολικού χώρου¹⁰⁶, σημειώνει όλο και μεγαλύτερη αύξηση και γίνεται σε όλο και μικρότερη ηλικία¹⁰⁷.

Η σοβαρότητα και η συχνότητα με την οποία εμφανίζεται η μορφή αυτή του σχολικού εκφοβισμού καταδεικνύονται και από μία συνταρακτική νέα διαπίστωση έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία. Όπως παρουσιάζεται στην αγγλική εφημερίδα «Independent», τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής αποκαλύπτουν ότι περισσότεροι από 3.000 μαθητές σε σχολεία της συγκεκριμένης ευρωπαϊκής χώρας αναστέλλουν την παρακολούθηση των μαθημάτων τους εξαιτίας της απρεπούς σεξουαλικής συμπεριφοράς που έχουν βιώσει.

Σύμφωνα με στοιχεία μιας άλλης έρευνας, που πραγματοποίησαν οι Gruber και Finerans, η συχνότητα εμφάνισης του σεξουαλικού εκφοβισμού δεν διαφέρει μεταξύ των δύο φύλων, ενώ το 35% των μαθητών έχουν υποστεί σεξουαλική παρενόχληση¹⁰⁸.

Συγκεκριμένα, ο σεξουαλικός εκφοβισμός που μπορεί να λαμβάνει χώρα στην πλειονότητα των σχολείων ανά τον κόσμο, εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές και είναι δυνατόν να καλύπτει ένα εύρος συμπεριφορών από ένα περιστατικό άτεχνης και

¹⁰⁴ Jarboe, E. 2008

¹⁰⁵ Hansen, J. 2008

¹⁰⁶ Linden, M. 2009

¹⁰⁷ Saner, E. 2007

¹⁰⁸ Robinson, J. 2008

λεπτομερειακής ζωγραφιάς, στη μορφή γκράφιτι σε κάποιο τοίχο του σχολείου, σε υβριστικά σχόλια, απρεπές άγγιγμα και σοβαρές σεξουαλικές επιθέσεις¹⁰⁹.

Επιπροσθέτως, η συγκεκριμένη μορφή εκφοβισμού περιλαμβάνει ανεπιθύμητο άγγιγμα, απειλές, λεκτική παρενόχληση, προσβλητικά γράμματα και εικόνες¹¹⁰ αλλά και προσβλητικά μηνύματα με πονηρό περιεχόμενο χωρίς τη θέληση του παιδιού στο οποίο απευθύνονται¹¹¹. Όσον αφορά στη χρήση υβριστικών σεξουαλικών παρατσουκλιών και το ψηλάφισμα, και αυτές οι μορφές αποτελούν εξίσου σοβαρές εκδηλώσεις του σεξουαλικού εκφοβισμού που εμφανίζεται στο σχολικό χώρο¹¹².

Κοινό, ωστόσο, χαρακτηριστικό όλων των προαναφερθέντων μορφών είναι το γεγονός ότι οι μαθητές εξαναγκάζονται σε μια σεξουαλική πράξη για την οποία δεν αισθάνονται καθόλου άνετα¹¹³. Ακόμη, είναι πολύ δύσκολο να μιλήσουν γι' αυτή και να γνωστοποιήσουν ότι τους συνέβη¹¹⁴.

Την κατάσταση αυτή τη βιώνουν σε μεγαλύτερη συχνότητα τα κορίτσια, τα οποία φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από την σεξουαλική παρενόχληση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα κορίτσια, σε αντίθεση με τα αγόρια, να υποφέρουν από χαμηλότερο αυτοσεβασμό, φτωχότερη πνευματική και φυσική υγεία και περισσότερα τραυματικά συμπτώματα καθώς σκέψεις και συναισθήματα αναδύονται από εμπειρίες στις οποίες έχουν βιώσει έντονο άγχος¹¹⁵.

2.5. Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός, γνωστός και ως cyberbullying, αποτελεί τη νεότερη μορφή του bullying¹¹⁶. Τα τελευταία χρόνια έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις με τα παιδιά - στόχο να εκτίθενται πλέον σε πλήθος ανθρώπων ξεφεύγοντας από τα στενά πλαίσια του σχολικού χώρου¹¹⁷ και με τη μορφή αυτή του εκφοβισμού να μετατρέπεται σε ψυχολογική βιαιότητα¹¹⁸. Σύμφωνα με έρευνα της Μονάδας Εφηβικής Υγείας της Β' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου

¹⁰⁹ Linden, M. 2009

¹¹⁰ Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 5

¹¹¹ Κωνσταντινίδου, Μ. 2005: 2

¹¹² Woolcock, N. 2009

¹¹³ Linden, M. 2009

¹¹⁴ Murphy, V. 2009

¹¹⁵ Gruber, J. & Fineran, S. 2008

¹¹⁶ Γκουντσίδου, Β. 2007

¹¹⁷ Παραδεισιώτη, Α. & Τζιόγκουρος, Π. 2008:5

¹¹⁸ Mason, K. 2008: 26

Αθηνών προέκυψε ότι το 5% των παιδιών έχει δεχθεί απειλητικά μηνύματα μέσω του Διαδικτύου, αναφέροντας ως πιο πιθανούς θύτες τους συμμαθητές τους¹¹⁹.

Ακόμη, έρευνα στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής έδειξε ότι τα κορίτσια είναι μεταξύ των κυριότερων παραβατών ηλεκτρονικού εκφοβισμού. Παρατηρήθηκε, συγκεκριμένα, ότι τα κορίτσια είναι αυτά που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να εκφοβίζουν άλλα κορίτσια. Ο τρόπος που τα κορίτσια χρησιμοποιούν για να εκφοβίσουν αντιτίθεται σε αυτόν των αγοριών. Ένας τρόπος που μπορεί να χαρακτηριστεί ως ύπουλος με στόχο την κοινωνική απομόνωση των θυμάτων¹²⁰.

Τα τελευταία χρόνια η τεχνολογία παρέχει στα παιδιά και στους νέους ένα καινούργιο μέσο εκφοβισμού. Η εκδήλωση του bullying περιοριζόταν στους προαύλιους χώρους κατά τη διάρκεια της σχολικής μέρας. Με τη χρήση της τεχνολογίας επιτρέπεται στους εκφοβιστές να παρενοχλούν τα θύματά τους και μετά το σχολείο, ακόμη και τα σαββατοκύριακα¹²¹. Παρά το γεγονός, όμως, ότι το cyberbullying εμφανίζεται και σε χώρους εκτός των σχολείων, τα σχολεία είναι αυτά που βιώνουν τις επιπτώσεις του¹²².

Το ηλεκτρονικό bullying μπορεί να εκδηλωθεί είτε μέσω της χρήσης του κινητού τηλεφώνου και του ηλεκτρονικού υπολογιστή¹²³ είτε με τη χρήση κάμερας¹²⁴, με τις πιο πρόσφατες μελέτες να εστιάζουν στον εκφοβισμό μέσω αποστολής μηνυμάτων και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου¹²⁵. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των εκδηλώσεων αποτελεί το προσβλητικό και απειλητικό περιεχόμενο τους με σκοπό την ταπείνωση και την απειλή του παιδιού¹²⁶.

Επιχειρώντας μία επιμέρους διάκριση του ηλεκτρονικού εκφοβισμού σε αυτόν που συμβαίνει μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή και σε αυτόν που παίρνει μορφή με τη χρήση κινητού τηλεφώνου, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις ομοιότητες που παρουσιάζουν. Αλλά παράλληλα πώς ο ψηφιακός τραμπουκισμός¹²⁷, όπως διαφορετικά ονομάζεται το bullying μέσω του Διαδικτύου, μπορεί να συνδέεται με τη χρήση άλλων ηλεκτρονικών μέσων με σκοπό να προκληθεί εκφοβισμός.

¹¹⁹ Γιάνναρου, Α. 2009

¹²⁰ McGlone, J. 2008:22

¹²¹ Jackson, C. 2006:5

¹²² Mason, K. 2008: 26

¹²³ Γκουντσίδου, Β. 2007

¹²⁴ Κωνσταντινίδου, Μ. 2005: 2

¹²⁵ Smith, K.P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. 2008: 10

¹²⁶ Πρεκατέ, Β. 2007

¹²⁷ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

2.5.1. Ο ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΗ

Όσον αφορά στον εκφοβισμό μέσω του ηλεκτρονικού υπολογιστή τα παιδιά - θύτες «εκμεταλλεύονται» το πλεονέκτημα της σημερινής τεχνολογίας για να επιτεθούν στα θύματά τους. Έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχουν τόσα περιστατικά εκφοβισμού στο Διαδίκτυο όσα έχουν συμβεί στο προαύλιο χώρο των σχολείων¹²⁸. Έτσι λοιπόν, το ηλεκτρονικό bullying εκδηλώνεται με τη χρήση του Διαδικτύου και πιο συγκεκριμένα μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο σημείο, και των χώρων συνομιλίας (chat rooms)¹²⁹, υπηρεσιών αποστολής μηνυμάτων¹³⁰ αλλά και μέσω ιστοσελίδων¹³¹.

Με τις μορφές που μπορεί να λάβει μέσα στους ηλεκτρονικούς χώρους που προαναφέρθηκαν, το bullying ποτέ δεν εκδηλωνόταν πιο εύκολα. Κάθε παιδί, εκμεταλλευόμενο την ανωνυμία του οποιαδήποτε ώρα της ημέρας μπορεί να παρενοχλήσει και να απειλήσει συνομήλικούς του. Τα παιδιά, συνήθως 9-14 ετών, χρησιμοποιούν τους προσωπικούς τους υπολογιστές για να εκφοβίσουν μέσω άμεσων μηνυμάτων, ηλεκτρονικά περιοδικά και διαδικτυακές κοινωνικές ιστοσελίδες¹³². Ακόμη, στις εκδηλώσεις αυτές περιλαμβάνονται η αποστολή μηνυμάτων και φωτογραφιών με χυδαίο ή απειλητικό περιεχόμενο, η τοποθέτηση ευαίσθητων και προσωπικών πληροφοριών που αφορούν κάποιο άλλο άτομο, η προσποίηση εκ μέρους του θύτη ότι είναι κάποιος άλλος με σκοπό να κάνει άλλο άτομο να νιώσει άσχημα και τέλος ο σκόπιμος αποκλεισμός από μία διαδικτυακή ομάδα.

Η πιο συχνή μέθοδος του cyberbullying με την οποία τα παιδιά και γενικότερα οι νέοι έχουν εκφοβισθεί ηλεκτρονικά, αναφέρεται ότι είναι αυτή των άμεσων μηνυμάτων. Κάπως λιγότερο συνήθεις τρόποι από τους προαναφερθέντες αφορούν τη χρήση χώρων συνομιλίας και ηλεκτρονικών ταχυδρομείων αλλά και τα μηνύματα στις ιστοσελίδες¹³³.

Σημαντικό κρίνεται στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μέσω του Διαδικτύου έχει σκοπό να κάνει ένα άτομο να αισθανθεί άβολα, να προκαλέσει συναισθηματικό πόνο, ντροπή, άγχος, νευρικότητα αλλά και

¹²⁸ Alward, M. 2005

¹²⁹ Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 5

¹³⁰ Alward, M. 2005

¹³¹ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

¹³² Jackson, C. 2008:5

¹³³ Wilard, N. 2005

σε ορισμένες περιπτώσεις να οδηγήσει το θύμα να σταματήσει να χρησιμοποιεί τον ηλεκτρονικό υπολογιστή¹³⁴.

2.5.2. Ο ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗ ΚΙΝΗΤΟΥ ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ

Η τεχνολογία, ωστόσο, έχει προκαλέσει ένα συνδυασμό τεχνολογικών επιτευγμάτων, καθώς τα κινητά τηλέφωνα - και ιδιαίτερα εκείνα της λεγόμενης «τρίτης γενιάς» - διαθέτουν εξελιγμένες κάμερες¹³⁵ με τη χρήση των οποίων τα παιδιά - θύτες μπορούν να ταπεινώσουν και να εκφοβίσουν τα θύματά τους¹³⁶.

Η χρήση του κινητού τηλεφώνου μπορεί ταυτόχρονα να συμβάλλει στο ηλεκτρονικό bullying μέσω της αποστολής κακόβουλων γραπτών μηνυμάτων, τηλεφωνικών κλήσεων¹³⁷ οι οποίες μπορεί να είναι και σιωπηρές¹³⁸.

Ωστόσο, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μέσω του κινητού τηλεφώνου μπορεί εύκολα να συνδεθεί με αυτόν που λαμβάνει χώρα στο Διαδίκτυο. Με τη βοήθεια του κινητού, ο καθένας μπορεί να απαθανατίσει προσωπικές ή μη στιγμές κάποιου και να της προβάλλει στο Internet¹³⁹.

«Άνοιξαν ξαφνικά την πόρτα της τουαλέτας, μ' έβγαλαν φωτογραφία με το κινητό και μετά την έδειχναν σε όλα τα παιδιά»¹⁴⁰. Η περιγραφή αυτή μαθήτριάς αποδεικνύει αυτή ακριβώς τη χρήση της τεχνολογίας από τους μαθητές. Ενέργεια που εκφοβίζει κυρίως τα κορίτσια¹⁴¹ και είναι δυνατόν να οδηγήσει σε μια άκρως επικίνδυνη μορφή ψυχολογικής βίας¹⁴².

2.5.3. ΚΟΙΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΜΟΡΦΩΝ ΤΟΥ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Κοινό χαρακτηριστικό των δύο μορφών του ηλεκτρονικού bullying που αναλύθηκαν παραπάνω αποτελεί το γεγονός ότι διαφέρουν από τις υπόλοιπες μορφές του σχολικού εκφοβισμού.

¹³⁴ Alward, M. 2005

¹³⁵ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

¹³⁶ Κωνσταντινίδου, Μ. 2005: 2

¹³⁷ Παπάνης, Ε. 2008

¹³⁸ Norton-Smith, D. 2008

¹³⁹ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

¹⁴⁰ Πρεκατέ, Β. 2007

¹⁴¹ Goddard, C. 2008:6

¹⁴² Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. 2007

Παρά το γεγονός ότι έχει πραγματοποιηθεί ελάχιστη έρευνα μέχρι τώρα σχετικά με το cyberbullying ανάμεσα στα παιδιά και τους νέους, η διαθέσιμη έρευνα και εμπειρία αναφέρει ότι ίσως διαφέρει από τις περισσότερες «παραδοσιακές» μορφές του bullying σχετικά με έναν αριθμό χαρακτηριστικών¹⁴³.

Τα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνουν το γεγονός ότι μπορεί να λάβει χώρα οποιαδήποτε στιγμή κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, τα μηνύματα και οι εικόνες μπορούν να μεταδοθούν γρήγορα σ' ένα τεράστιο κοινό και τα παιδιά μπορούν να παραμείνουν ανώνυμα όταν εκφοβίζουν ηλεκτρονικά, κάτι το οποίο καθιστά δύσκολο - και κάποιες φορές αδύνατο να τα ανακαλύψουν.

¹⁴³ Wilard, N. 2005

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΩΣ ΘΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΥΤΕΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΥΤΗ - ΘΥΜΑ

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία της προσωπικότητας των παιδιών διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση φαινομένων σχολικού εκφοβισμού, σε συνάρτηση πάντα με τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν. Η περιγραφή των χαρακτηριστικών περιγραμμάτων των παιδιών-θυτών αλλά και των παιδιών - θυμάτων αποτελεί καίριο άξονα στην εκτίμηση της έκτασης του φαινομένου¹⁴⁴.

3.1. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΘΥΤΩΝ

Οι μαθητές που εμπλέκονται σε εκφοβιστικές συμπεριφορές είναι παιδιά με αυταρχική προσωπικότητα, επιθετικά- ακόμα και προς τους ενήλικες-, παρορμητικά και με σωματική δύναμη - ιδίως τα αγόρια-¹⁴⁵. Έχουν ασυνήθιστα ελάχιστο άγχος και ανασφάλεια, νιώθουν την ανάγκη να κυριαρχούν και να έχουν τον έλεγχο ενώ αδυνατούν να ελέγξουν τις ενορμήσεις τους. Ακόμη, χαρακτηρίζονται από υπερβολική αυτοεκτίμηση και τους διακρίνει από τους άλλους μαθητές η απειρία και η βιαιότητα που χρησιμοποιούν ως μέσο διαχείρισης των προβλημάτων τους¹⁴⁶. Αποζητούν την ανοιχτή και δημόσια διαμάχη με στόχο να επιβεβαιώσουν την υπεροχή τους και να επιβληθούν στην ομάδα των συνομηλίκων τους.

Η παραπάνω άποψη, ότι δηλαδή οι θύτες είναι άτομα μη αγχώδη και ανασφαλή, επικυρώνεται και από τον Olweus (1994) ο οποίος απορρίπτει την εκδοχή ότι αυτά τα επιθετικά παιδιά κυριαρχούνται κατά βάθος από ανασφάλεια και άγχος. Ωστόσο, ο Slee (1994) αντιτίθεται υποστηρίζοντας ότι στο δικό του δείγμα οι θύτες είχαν μέτρια αυτοεκτίμηση και ενώ φαίνεται να χαίρουν κάποιου κοινωνικού κύρους στο σχολείο, δεν είναι αγαπητά στους δασκάλους και δηλώνουν ότι δεν είναι ευχαριστημένα στο σχολικό περιβάλλον¹⁴⁷. Η διαπίστωση αυτή του Slee μπορεί να επιβεβαιωθεί και από το γεγονός ότι η δημοτικότητα των μαθητών που εκφοβίζουν

¹⁴⁴ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 98

¹⁴⁵ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 97

¹⁴⁶ Κακαβούλης, Α. 2003: 238

¹⁴⁷ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 100

βρίσκεται στο μέσο ή κάτω από το μέσο όρο, ενώ στις μεγαλύτερες σχολικές τάξεις μειώνεται περισσότερο¹⁴⁸.

Θα ήταν χρήσιμο στο σημείο αυτό λόγω αυτής της διάκρισης των θυτών σε δημοφιλείς και μη να αναφερθεί ότι οι επιθετικοί- μη δημοφιλείς μαθητές έχουν μεγαλύτερη τάση να υπεραποδίδουν εκφοβιστική πρόθεση στα άλλα παιδιά. Διακρίνονται από ανεξέλεγκτη ορμή και όχι μόνο ξεκινούν αψιμαχίες με άλλους αλλά και εμμένουν στην επίθεση μέχρι να επέλθει ο τελικός εξευτελισμός του αντιπάλου¹⁴⁹.

Τα χαρακτηριστικά των θυτών - bullies συμπληρώνουν και η κακή σχέση που έχουν με τον εαυτό τους αλλά και τους συνομηλικούς τους με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην επικοινωνία μαζί τους¹⁵⁰, ενώ φαίνεται ότι συχνά προέρχονται από οικογένειες όπου οι γονείς «σηκώνουν χέρι» ως τιμωρία και τους παραμελούν. Τα παιδιά που μεγαλώνουν με αυταρχικές μεθόδους αγωγής, με υψηλό επίπεδο απαιτήσεων και ελέγχου από τους γονείς και χαμηλό επίπεδο στοργής ή ανταπόκρισης, έχουν μειωμένη ικανότητα συναναστροφής με τους συνομηλικούς τους και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση. Μερικά από αυτά τα παιδιά υποτάσσονται παθητικά ενώ άλλα μπορεί να εκδηλώσουν υψηλό βαθμό επιθετικότητας ή να έχουν αδυναμία ελέγχου της συμπεριφοράς τους¹⁵¹.

Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των θυτών σε σχέση με τη συμπεριφορά τους, αυτοί φαίνεται να ικανοποιούνται με την πρόκληση πόνου και παραμένουν ψυχροί, χωρίς ενσυναίσθηση ή συμπόνια, αδιαφορώντας για τα θύματά τους. Ακόμη, οι bullies έχουν ανάγκη να νιώθουν δυνατοί και ισχυροί ενώ παράλληλα αντλούν ευχαρίστηση και ικανοποίηση με το να κακομεταχειρίζονται τους άλλους. Παρ' όλα αυτά έχουν μικρή ή καθόλου εμπάθεια για τα θύματά τους και συχνά δικαιολογούν τις πράξεις τους λέγοντας ότι τα θύματά τους προκάλεσαν- λένε δηλαδή ένα μικρό ψεματάκι- και φαίνεται να μην έχουν το θάρρος να παραδεχτούν την παραβατική τους συμπεριφορά ερχόμενοι ενώπιον των ευθυνών τους¹⁵².

Επιπρόσθετα είναι συχνά ανυπάκουοι, προκλητικοί ή εναντιώνονται στους ενηλικούς¹⁵³ και έχουν αναπτύξει ένα βαθμό εχθρότητας προς το περιβάλλον τους και

¹⁴⁸ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2008: 97

¹⁴⁹ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 100

¹⁵⁰ Κυριακίδου, Μ. 2009

¹⁵¹ Κακαβούλης, Α. 2003: 238

¹⁵² Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 330

¹⁵³ Κακαβούλης, Α. 2003: 238

κυρίως απέναντι στους γονείς και τους εκπαιδευτικούς¹⁵⁴. Χαρακτηριστικό τους είναι, ακόμα, η αντικοινωνική συμπεριφορά και σε σχολικό επίπεδο η τάση να παραβαίνουν τους σχολικούς κανόνες¹⁵⁵, με το να απουσιάζουν, να δυσκολεύονται να προσαρμοστούν και να παρουσιάζουν μαθησιακές δυσκολίες¹⁵⁶.

3.1.1. Ο «ΚΑΤ' ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ» ΘΥΤΗΣ

Οι μαθητές με το προφίλ του «κατ' εξακολούθηση» θύτη (serial bully) αποτελούν μία ξεχωριστή μορφή ενώ η επικράτησή τους έχει οδηγήσει τις έρευνες να εστιάζουν σ' αυτούς. Χαρακτηριστικό τους αποτελεί το γεγονός ότι θυματοποιούν πάνω από δύο ή περισσότερους μαθητές. Σύμφωνα με έρευνα στον Καναδά, το 12% των μαθητών που προσδιορίστηκαν ως «serial bullies» ήταν υπεύθυνοι για το 69% της θυματοποίησης συνομηλίκων.

Χρησιμοποιείται κυρίως από τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια ενώ αναφέρεται όλο και περισσότερο ό, τι σχετίζεται με την ηλικία του «κατ' εξακολούθηση» θύτη.

Ο «κατ' εξακολούθηση» εκφοβισμός τείνει να γίνει ιδιαίτερα σοβαρός, καθώς είναι επίπονος και εκδηλώνεται τόσο μέσω σωματικού όσο και λεκτικού εκφοβισμού ή κοινωνικού αποκλεισμού. Καθίσταται, λοιπόν, ολοφάνερο ότι η αναγνώριση και η αλλαγή της συμπεριφοράς των συγκεκριμένων μαθητών - θυτών αποτελεί μια υψίστου σημασίας προτεραιότητα¹⁵⁷.

3.2. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΘΥΜΑΤΩΝ

Από την άλλη μεριά, τα θύματα των εκφοβιστικών εκδηλώσεων χαρακτηρίζονται από περισσότερο άγχος και ανασφάλεια από τους άλλους μαθητές ενώ συνήθως σκιαγραφούνται ως προσεκτικοί, ήσυχoi και ευαίσθητοι, με εσωστρεφή προσωπικότητα και ελάχιστους ή καθόλου φίλους¹⁵⁸. Η μη δυναμικότητα όπως επίσης και η μοναχικότητα που τα διακρίνει, αποτελούν χαρακτηριστικά τους¹⁵⁹. Το κυριότερο, όμως, χαρακτηριστικό τους είναι η σωματική ή ψυχολογική αδυναμία

¹⁵⁴ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2008: 97

¹⁵⁵ Κακαβούλης, Α. 2003:238

¹⁵⁶ Κυριακίδου, Μ. 2009

¹⁵⁷ Rigby, K. 2008: 38-9

¹⁵⁸ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2008: 97

¹⁵⁹ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 99

τους σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους¹⁶⁰ ενώ άλλα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι το βάρος, το ντύσιμο ή το ότι φορούν γυαλιά φαίνεται να μην είναι σημαντικοί παράγοντες ώστε να συσχετιστούν με την θυματοποίηση.

Εκτός από την κοινωνική απομόνωση, τα θύματα του εκφοβισμού βιώνουν ανασφάλεια στο σχολείο, συχνά υστερούν σε κοινωνικές δεξιότητες¹⁶¹, έχουν μειωμένη αυτοπεποίθηση και χαμηλή αυτοεικόνα¹⁶².

Σχετικά με την εκφοβιστική συμπεριφορά που βιώνουν εναντίον τους, τα θύματα σπάνια υπερασπίζονται τον εαυτό τους ή αντεπιτίθενται. Παρόλο που αναστατώνονται, εκδηλώνουν την ψυχική τους αυτή αναστάτωση με απόσυρση, κλάμα ή θυμό. Δρουν αδιακρίτως καθώς δεν εμφανίζουν επιθετική ή προκλητική συμπεριφορά και σπάνια αμύνονται ή αντεπιτίθενται ακόμα και όταν δέχονται προσβολές. Στις συγκρούσεις τους, λοιπόν, με κάποιον ή κάποιους συνομηλίκους τους που είναι αναπόφευκτες καταφεύγουν σε υποτακτική, αμυντική συμπεριφορά με υποχώρηση και μη διεκδίκηση¹⁶³.

Βασικό στοιχείο της θυματοποίησης των μαθητών σε πολλές περιπτώσεις αποτελεί η διαφορετικότητα ή, πιο συγκεκριμένα, η απόκλιση από κάποιο κοινά αποδεκτό μέσο όρο χαρακτηριστικών και συμπεριφορών. Γι' αυτόν το λόγο συχνά θυματοποιούνται παιδιά που έχουν ανεπτυγμένη μαθητική κουλτούρα, παιδιά άλλης εθνικότητας ή/ και θρησκείας ή παιδιά με κάποια αναπηρία¹⁶⁴.

Στο σημείο αυτό κρίνεται ενδιαφέρον να αναφερθούν και τα «προκλητικά θύματα», όπως τα ορίζουν και τα διακρίνουν από τα προαναφερθέντα «παθητικά θύματα» ορισμένοι ερευνητές. Έτσι, τα πρώτα τείνουν να είναι υπερκινητικά, μη συνεργάσιμα και με ενεργητικό τρόπο προκαλούν τις επιθέσεις των συνομηλίκων τους καθώς έχουν την τάση να παρενοχλούν τους άλλους. Όταν, όμως, η ένταση αυξηθεί υποκύπτουν και παίρνουν καθαρά το ρόλο του θύματος. Στο σύνολο των θυμάτων το 14% πληρεί τα χαρακτηριστικά του «προκλητικού θύματος», σύμφωνα με τον Olweus (1991)¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Τσιάντης, Ι. 2008: 4

¹⁶¹ Banks, R. 1997

¹⁶² Κυριακίδου, Μ. 2009

¹⁶³ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 99

¹⁶⁴ Κοντοπούλου, Μ. 2007: 97

¹⁶⁵ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 99

Σημαντικό είναι, τέλος, να τονιστεί ότι από έρευνες προκύπτει πως τα θύματα δεν ζητούν βοήθεια είτε γιατί φοβούνται είτε γιατί δεν αισθάνονται ότι αυτή η κατάσταση μπορεί να αντιμετωπιστεί¹⁶⁶.

3.2.1. ΤΑ ΘΥΜΑΤΑ ΜΕ ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΗ ΘΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ

Υπάρχουν μαθητές οι οποίοι εμπλέκονται σε πράξεις εκφοβισμού έχοντας ως στόχο ένα παιδί κάθε φορά. Ωστόσο, υπάρχουν θύματα τα οποία θυματοποιούνται από πολλαπλούς εκφοβιστές ταυτόχρονα (multiple victims).

Σύμφωνα με έρευνα, από τους μαθητές που χαρακτηρίζονται ως θύματα εκφοβιστικών συμπεριφορών, το ποσοστό της τάξεως του 35% ήταν θύματα περισσότερων του ενός εκφοβιστών. Συγκεκριμένα, αυτά τα θύματα αποτελούσαν στόχο δύο άλλων μαθητών, ενώ έκπληξη προκαλεί η διαπίστωση περιστατικών όπου ένας μαθητής εκφοβιζόταν από εννέα παιδιά την ίδια στιγμή.

Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση μαθήτρια ηλικίας έντεκα ετών η οποία είχε υποστεί σωματικό, λεκτικό εκφοβισμό και κοινωνικό αποκλεισμό ταυτόχρονα από εννέα μαθητές (τέσσερα κορίτσια και πέντε αγόρια). Η συγκεκριμένη μαθήτρια χαρακτηριζόταν ως η λιγότερο δημοφιλής μέσα στη σχολική τάξη¹⁶⁷.

3.3. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗ

Οι παρατηρητές (bystanders) αποτελούν ένα ακόμα ρόλο που μπορεί να αναλάβουν οι μαθητές μέσα στο σχολικό περιβάλλον σε περιπτώσεις εκδήλωσης φαινομένων εκφοβισμού. Είναι οι μαθητές που επίσης επηρεάζονται από τον εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με έρευνα οι παρατηρητές είναι παρόντες στο 85% των περιπτώσεων όπου ο εκφοβισμός λαμβάνει χώρα.

Τα συναισθήματα που πολύ συχνά βιώνουν αφορούν το φόβο τους μήπως πληγωθούν και οι ίδιοι, μήπως γίνουν και οι ίδιοι οι επόμενοι στόχοι του θύτη και μήπως κάνουν κάτι που θα χειροτερέψει την κατάσταση. Ως αποτέλεσμα, συνήθως παραμένουν απλοί παρατηρητές παρακολουθώντας τις πράξεις του εκφοβισμού ενώ σπάνια συμμετέχουν ή παρεμβαίνουν ενεργά βοηθώντας τα θύματα¹⁶⁸.

Ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση σύμφωνα με την οποία όσο περισσότερο οι παρατηρητές είναι παρόντες στις εκφοβιστικές πράξεις τόσο μεγαλύτερη είναι η

¹⁶⁶ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 100

¹⁶⁷ Rigby, K. 2008: 39

¹⁶⁸ Τσίτουρα, Σ. 2006

διάρκεια αυτών. Ωστόσο, όταν οι μαθητές που παρακολουθούν εξέφρασαν την αποδοκιμασία τους για τα εκφοβιστικά συμβάντα, οι πιθανότητες αυτά να σταματήσουν, ξεπέρασαν το 50% των πιθανοτήτων¹⁶⁹.

3.4. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΘΥΤΗ - ΘΥΜΑ

Ο Olweus διαχωρίζει άλλη μία κατηγορία μαθητών που σχετίζονται άμεσα με τις εκδηλώσεις εκφοβισμού μέσα στο σχολικό χώρο που κρίνεται ενδιαφέρον να συμπεριληφθεί. Αυτή είναι οι θύτες- θύματα, οι οποίοι σύμφωνα με στοιχεία έρευνας ανέρχονται στο ποσοστό του 8,7%¹⁷⁰.

Μιλώντας, λοιπόν, με ποσοστά, ένα 6% των παιδιών που έχουν υποστεί σοβαρό εκφοβισμό και ένα 18% αυτών που έχουν εκφοβιστεί κάποιες φορές ανταποδίδουν τον εκφοβισμό με την πρώτη ευκαιρία που θα τους παρουσιαστεί. Τα παιδιά αυτά φαίνεται να είναι επιθετικά και σίγουρα για τον εαυτό τους όταν είναι ανάμεσα σε παιδιά που τους αποδέχονται. Όταν όμως βρίσκονται μακριά από αυτά εύκολα μπορεί να θυματοποιηθούν γιατί φαίνεται ότι χάνουν το αίσθημα της ασφάλειας¹⁷¹.

¹⁶⁹ Rigby, K. 2008:44-5

¹⁷⁰ Liang, H., Flisher, A.J. & Lombard, C.J. 2007: 11

¹⁷¹ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙ ΓΕΝΕΣΙΟΥΡΓΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ

ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Η αιτιολογία του εκφοβισμού στο σχολείο πρέπει γενικά να αναζητηθεί στη δυναμική αλληλεπίδραση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των παιδιών που εμπλέκονται στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις βίας, του οικογενειακού περιβάλλοντος, του κλίματος του σχολείου, των στάσεων που έχουν διαμορφωθεί στην κοινότητα των συνομηλίκων αλλά και των γενικότερων προβλημάτων και καταστάσεων που συμβάλλουν στην ενίσχυση αντικοινωνικών συμπεριφορών¹⁷².

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα γίνει μια εκτενής αναφορά στο ρόλο της οικογένειας, της εκπαιδευτικής κοινότητας, των φίλων και των συμμοριών ενηλίκων αλλά και των Μ.Μ.Ε. (Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης), ως μέρος της ευρύτερης κοινότητας, στην εκδήλωση φαινομένων εκφοβισμού από τα παιδιά.

4.1. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Κατά τον Rene Hubert η κοινωνικοποίηση του παιδιού αρχίζει από τη γέννησή του. Βάση της κοινωνικότητας του παιδιού είναι η οικογένεια και κυρίως η μητέρα με τη σωστή θέση που θα πάρει απέναντί του. Ανάμεσα στη σχέση μητέρας-παιδιού δημιουργούνται τα πρώτα στηρίγματα της κοινωνικής ανάπτυξης. Από την αγάπη των γονέων και του δασκάλου διαμορφώνεται η κοινωνικότητα του παιδιού, η οποία ενισχύεται με τη συνεχή και γεμάτη ενδιαφέρον καθοδήγηση¹⁷³.

Η οικογένεια αποτελεί τον κύριο φορέα κοινωνικοποίησης και ανάπτυξης για το παιδί το οποίο, μεγαλώνοντας μέσα σε αυτή, αναπτύσσει κάποιες δεξιότητες, δημιουργεί και διαμορφώνει την προσωπικότητά του. Η οικογένεια, λοιπόν, έχει σαν αποστολή την ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο. Αν όμως η οικογένεια δεν βοηθήσει το παιδί ώστε να διαμορφώσει το συναίσθημα της κοινωνικότητας, δεν μπορεί από μόνο του να πραγματοποιήσει αυτή την ένταξη και έτσι παρουσιάζει αντικοινωνική συμπεριφορά και τάσεις για επιθετικότητα.

Όσον αφορά στους παράγοντες οι οποίοι μπορούν να προκαλέσουν επιθετική συμπεριφορά στα παιδιά στα πλαίσια της οικογένειας διακρίνονται η επιθετικότητα

¹⁷² Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2008: 98

¹⁷³ Hubert, R. & Χαραλαμπίκη, Χ. 1984: 250-2

των γονέων προς παιδιά, των παιδιών προς γονείς, μεταξύ συζύγων αλλά και ανάμεσα στα αδέρφια¹⁷⁴.

Τα παιδιά τα οποία μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον βιώνουν καταστάσεις συγκρούσεων και επιθετικότητας, μεταφέρουν στο σχολείο –την ευρύτερη κοινωνική τους ομάδα- την επιθετική συμπεριφορά και είναι αυτά που τώρα τη μεταδίδουν στα άλλα παιδιά.

Ακόμη, τα παιδιά μπορούν να γίνουν «ο αποδιοπομπαίος τράγος» καθώς είναι αυτά που επωμίζονται τις συνέπειες μια φιλονικίας των γονέων και γίνονται αντικείμενο της εκτόνωσής τους. Ύστερα από συζυγικούς καυγάδες τα μικρά και ανίσχυρα παιδιά γίνονται εξιλαστήρια θύματα του μίσους και της επιθετικότητας των συζύγων.

Σχετικά με το ξέσπασμα της επιθετικότητας από τη μεριά των παιδιών προς τους γονείς τους, αυτό μπορεί να προέλθει όταν οι γονείς αναμειγνύονται σε προσωπικές υποθέσεις των παιδιών. Τέτοιου είδους υποθέσεις μπορεί να είναι οι επιδόσεις στο σχολείο, η εργατικότητα και ο ζήλος για μάθηση, η επιλογή επαγγέλματος, οι φίλοι, το χαρτζιλίκι αλλά και οι εκπομπές που προτιμούν να παρακολουθήσουν στην τηλεόραση¹⁷⁵.

Πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και άλλους λόγους που επηρεάζουν την επιθετικότητα. Η τιμωρία και η κακοποίηση είτε από την οικογένεια, είτε από το σχολείο, είτε από τη γειτονιά και τους συνομηλικούς οδηγούν τα παιδιά σε επιθετικές συμπεριφορές. Τη θυματοποίηση προκαλούν οι ελαστικοί προς τα παιδιά γονείς (λίγος έλεγχος, λίγες απαιτήσεις) καθώς και η συμπεριφορά των γονιών, κυρίως της μητέρας, η οποία είναι ίσως η πιο υπερπροστατευτική με αποτέλεσμα η συμπεριφορά της να είναι πιο έντονη απ' ότι του πατέρα. Τα ίδια τα παιδιά με τη συμπεριφορά τους επηρεάζουν την εκδήλωση της αντίστοιχης γονεϊκής συμπεριφοράς στο σπίτι. Παιδιά με επιθετική συμπεριφορά δημιουργούν αυταρχικό γονεϊκό σχήμα, ενώ τα παιδιά - θύματα δημιουργούν επιτρεπτικό γονεϊκό σχήμα, πιο ελαστικό. Τα δυο γονεϊκά σχήματα με τη σειρά τους, μέσα στην κυκλική σχέση, επηρεάζουν αντίστοιχα τα παιδιά.

¹⁷⁴ Νέστορος, Ι. 1992: 57

¹⁷⁵ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 31-2

Οι υπέρ-προστατευτικοί γονείς δημιουργούν ένα ασφυκτικό προστατευτικό κλοιό γύρω από τα παιδιά τους εμποδίζοντας τα να γίνουν ολοκληρωμένες προσωπικότητες. Εκφράζουν μια αγχώδη υπέρ-προστατευτική συμπεριφορά αντιμετωπίζοντας τα παιδιά σαν ευάλωτα και άβουλα πλάσματα. Οι υπερβολικά ελαστικοί γονείς δεν θέτουν όρια στη συμπεριφορά του παιδιού τους. Το παιδί μην έχοντας τον έλεγχο των γονιών αισθάνεται ότι μπορεί να αντιδράσει όπως αυτό επιθυμεί. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι οι συνεχείς υποχωρήσεις στις απαιτήσεις και τα θέλω των παιδιών τους ακόμα και στις περιπτώσεις που αυτές είναι παράλογες και απαιτητικές.

Υπάρχουν βέβαια και οι αποδιοργανωμένες οικογένειες, με τους αδιάφορους γονείς οι οποίοι αγνοούν ή και απορρίπτουν το παιδί. Οι γονείς αυτοί δεν μπορούν να αναπτύξουν δεσμό με το παιδί και υιοθετούν μια απορριπτική στάση απέναντι στο παιδί. Του υπενθυμίζουν ότι είναι ανεπιθύμητο, δεν ενδιαφέρονται αν το παιδί θα φύγει από το σπίτι και συχνά το θεωρούν υπαίτιο για όλα τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζει η οικογένεια. Αυτή η απάθεια, η αποστροφή και η έλλειψη αγάπης που νιώθει το παιδί από τους γονείς το επηρεάζει συναισθηματικά και μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση επιθετικής συμπεριφοράς εκ μέρους του παιδιού¹⁷⁶.

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού και στην εμφάνιση ή μη επιθετικής συμπεριφοράς παίζει η δομή και η λειτουργία της οικογένειας αλλά και οι ρόλοι και οι θέσεις των μελών της (οικογενειακός αστερισμός)¹⁷⁷.

Έτσι, το μέγεθος της οικογένειας και οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη της είναι δυνατόν να αποτελέσουν σοβαρά αίτια για τη γένεση εκφοβιστικής συμπεριφοράς από τα παιδιά. Αυτό συμβαίνει γιατί τα κοινωνικά και ψυχολογικά δεδομένα σε μια πολυμελή οικογένεια είναι διαφορετικά από αυτά σε μια ολιγομελή. Για παράδειγμα, σε μία ολιγομελή οικογένεια οι γονείς έχουν τη δυνατότητα να διαθέσουν περισσότερο χρόνο για κάθε παιδί και να συμμετέχουν στην αγωγή των παιδιών τους. Να κατανοούν ευκολότερα τα προβλήματά τους και να γίνονται λιγότερο αυταρχικοί, απότομοι και επιθετικοί. Αντίθετα, σε οικογένειες όπου η ατμόσφαιρα χαρακτηρίζεται από λιγότερες αλληλεπιδράσεις και επομένως μειωμένη επικοινωνία, μπορεί ευκολότερα να εκδηλώνεται η επιθετικότητα των γονέων¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Νέστορος, Ι. 1992: 57-61

¹⁷⁷ Ντινκμέγιερ, Ν. & Μακ-Κει, Γ. 2004: 32

¹⁷⁸ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 32

Πολύ συχνά, όμως, επιθετικότητα εκδηλώνεται ύστερα από τη γέννηση ενός παιδιού. Τότε αρχίζει να κυριαρχεί ο ανταγωνισμός για τη συμπάθεια και προτίμηση των γονιών¹⁷⁹, η προσπάθεια του παιδιού να διεκδικήσει τη θέση που νομίζει πως του αξίζει μεταξύ των αδελφών του¹⁸⁰ αλλά και «ο αγώνας» του πρώτου παιδιού να διατηρήσει την πρωτεία πολλές φορές με μη θετική συμπεριφορά¹⁸¹.

Όλες οι προαναφερθείσες συμπεριφορές μπορούν να αποτελέσουν προϋποθέσεις για εμφάνιση έντασης και επιθετικότητας μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον¹⁸².

4.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Μετά την οικογένεια στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας ακολουθεί το σχολείο με την παιδαγωγική του δραστηριότητα. Ούτε η οικογένεια ούτε το σχολείο θεωρεί τόσο απλή την προσαρμογή του παιδιού σε ορισμένους τομείς της κοινωνικής ζωής. Το σχολείο προετοιμάζει το παιδί με την ανάλογη κοινωνική αγωγή και προσπαθεί με τα μέσα που διαθέτει και με την όλη οργάνωσή του να το προσαρμόσει στο πνεύμα της κοινωνικής ζωής. Οι εξεζητημένες προσπάθειες που έχουν σαν στόχο την πρόωρη κοινωνικοποίηση του παιδιού δεν είναι αποδεκτές και οδηγούν τις περισσότερες φορές σε αποτυχία. Στην εποχή μας σήμερα, είναι πολύ συχνό φαινόμενο, αφού πολλοί γονείς προσπαθούν να κοινωνικοποιήσουν τα παιδιά τους με ενέργειες που δεν είναι για την ηλικία και την ωρίμανση των παιδιών, ζητώντας από αυτά το ακατόρθωτο. Στην περίοδο της σχολικής ζωής το παιδί πρέπει με τους ενθουσιασμούς του, τις συγκινήσεις του και τις άλλες συναισθηματικές καταστάσεις του να αποκτήσει το συναίσθημα της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης, να αναπτύξει θάρρος και πρωτοβουλία και να επιδείξει προθυμία για εργασία με ανάληψη ευθυνών.

Κατά την προσχολική ηλικία τον πιο σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η οικογένεια, αφού σε αυτήν τίθενται τα θεμέλια της προσωπικότητας του ατόμου και της μελλοντικής προσαρμογής του. Το σχολείο, όμως, αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή και την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Στο σχολείο, και ειδικότερα στη σχολική τάξη, συνεχίζεται η διαμόρφωση

¹⁷⁹ Βερνάδος, Μ. 2003

¹⁸⁰ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 32

¹⁸¹ Ντινκμέγιερ, Ν. & Μακ-Κει, Γ. 2004: 32

¹⁸² Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 32

της προσωπικότητας και η κοινωνικοποίηση του παιδιού και ο εκπαιδευτικός οφείλει να συμβάλλει στην προσπάθεια αυτή αναζητώντας τρόπους προσαρμογής οι οποίοι θα τη διευκολύνουν.

Η βία στα πλαίσια του σχολείου παρατηρείται σε πολλές μορφές από και προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Μια από αυτές είναι και η επιθετικότητα που ασκεί ο δάσκαλος προς τους μαθητές του. Ο δάσκαλος στην προσπάθειά του να μεταβιβάσει τα πολιτισμικά αγαθά, τις στάσεις και αξίες του συστήματος που αντιπροσωπεύει σε μια ομάδα μαθητών, έρχεται αντιμέτωπος με διαφορετικές αξίες και τρόπους συμπεριφοράς. Στόχος του δασκάλου είναι η μετάδοση της γνώσης προς τους μαθητές ενώ παράλληλα προσπαθεί να τους ευαισθητοποιήσει ώστε να κατανοήσουν πόσο σημαντική είναι αυτή για τη μετέπειτα ζωή τους.

Παράλληλα, η επιθετική συμπεριφορά κάποιων μαθητών εναντίον των δασκάλων, η απείθεια, οι συνεχείς ερωτήσεις και αντιρρήσεις στις απαντήσεις του εκλαμβάνονται σαν αμφισβήτηση του ρόλου που η κοινωνία του ανέθεσε και κατ' επέκταση ως προσωπική προσβολή¹⁸³. Η πικρία και ο θυμός του δασκάλου μπορούν να εκδηλωθούν με ξεσπάσματα θυμού, με σωματική αλλά κυρίως λεκτική επιθετικότητα εναντίον του μαθητή¹⁸⁴. Παρατηρείται ένα πλήθος μορφών επιθετικότητας από την απλή ειρωνεία μέχρι την προσωπική προσβολή και το βρίσιμο¹⁸⁵. Ο δάσκαλος μπορεί να μειώσει τη βαθμολογία, να υποβάλλει ασαφείς ερωτήσεις, να βάζει δύσκολα προβλήματα προχωρώντας, ίσως, με τον τρόπο αυτό στον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση του μαθητή¹⁸⁶. Αρκετές φορές από την απλή επίπληξη μπορεί να φτάσει μέχρι την άσκηση βίας, όπως το τράβηγμα του αυτιού, το χαστούκι και τη βέργα¹⁸⁷.

Ακόμη, η αξιολόγηση των μαθητών από το δάσκαλο με μοναδικό κριτήριο της σχολική επίδοση και την συνέπειά τους στο σχολικό πρόγραμμα τους κατατάσσει σε κατηγορίες, σε καλούς και κακούς αγνοώντας σχεδόν τη συνολική τους προσωπικότητα. Ο δάσκαλος οφείλει να διατηρεί μία ισότιμη στάση απέναντι στους μαθητές. Συγκεκριμένα, δεν πρέπει να προβαίνουν σε διακρίσεις και απαξιώτικες κρίσεις για το «πνευματικό επίπεδο» ορισμένων θορυβούντων μαθητών, οι οποίοι

¹⁸³ Νέστορος, Ι. 1992: 62

¹⁸⁴ Ο.π.:62

¹⁸⁵ Βουϊδάσκης, Β. 1987:109

¹⁸⁶ Νέστορος, Ι. 1992:62

¹⁸⁷ Βουϊδάσκης Β. 1987:109

άλλωστε συνήθως θορυβούν ακριβώς για να εκδηλώσουν έτσι την αντίδρασή τους σ' ένα εχθρικό γι' αυτούς –όπως οι ίδιοι το αντιλαμβάνονται- περιβάλλον¹⁸⁸.

Παράγοντες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς είναι πολλοί. Προβλήματα μπορεί να εντοπίζονται στον συναγωνισμό των μαθητών, όπως για παράδειγμα οι εξετάσεις. Ο κάθε μαθητής προσπαθεί και έχει σαν στόχο να πάρει μεγαλύτερο βαθμό. Αυτός ο ανταγωνισμός εξασθενεί τους όποιους φιλικούς δεσμούς υπάρχουν και οδηγεί στην εκδήλωση επιθετικότητας¹⁸⁹. Έτσι το παιδί βιώνει μέσα στο σχολείο τον ανταγωνισμό αντιλαμβάνοντας ότι η αποτυχία αποδοκιμάζεται. Η ματαίωση αυτή του παιδιού το οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το αίτιο αυτής του της αποτυχίας είναι ο δάσκαλος και οι συμμαθητές του θεωρώντας τους αντιπάλους τους οποίους πρέπει να κερδίσει. Η αποτυχία της υγιούς κοινωνικοποίησης του παιδιού μπορεί να αποτελέσει αίτιο για την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς και σε αρκετές περιπτώσεις την εμφάνιση παραβατικότητας¹⁹⁰.

Ολοκληρώνοντας πρέπει να τονιστεί ότι πολλές φορές το παιδί υιοθετεί και οικειοποιείται πολλά χαρακτηριστικά αλλά και την ίδια τη συμπεριφορά του δασκάλου του. Αυτή η επίδραση και η συνταύτιση του παιδιού με τους δασκάλους του εξαρτάται και από μία σειρά χαρακτηριστικών του προτύπου, όπως είναι για παράδειγμα το γόητρο, η δύναμη και η ελκυστικότητα¹⁹¹.

4.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΜΜΟΡΙΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΠΑΡΑΒΑΤΩΝ

Όπως αναφέρουμε και σε προηγούμενο σημείο, η οικογένεια είναι ο θεσμός που παίζει το σημαντικότερο ρόλο στην πρόληψη της παραβατικότητας, υποβοηθούμενος πάντα (ο θεσμός της οικογένειας) από το σχολείο. Αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην κοινωνικοποίηση του ατόμου, καθώς εκεί τα παιδιά συνεργάζονται, αναπτύσσουν την κριτική τους σκέψη και καλούνται να αποδεχτούν τη διαφορετικότητα του άλλου και τη δική τους. Αρκεί και μόνο να σκεφτούμε πως εάν το παιδί που παρουσιάζει κάποια προβλήματα (μαθησιακά προβλήματα,

¹⁸⁸ Κουράκης, Ν. 2009

¹⁸⁹ Βουϊδάσκης, Β. 1987: 122

¹⁹⁰ Αρίδη, Ι. 2006

¹⁹¹ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 36

προβλήματα ψυχικής υγείας, επιθυμία για χρήση ουσιών, κατάθλιψη κ.ά.) δεν βρει στηρίγματα από την οικογένειά του, θα ζητήσει στήριξη σε άλλες σχέσεις¹⁹².

4.3.1. ΟΙ ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΩΝ

Αναπόσπαστο μέρος του σχολικού περιβάλλοντος αποτελούν οι ομάδες των συνομηλίκων, στις οποίες το άτομο αναπτύσσει ρόλους¹⁹³ και εκδηλώνει συμπεριφορές. Έχουν διεξαχθεί, ωστόσο, έρευνες που αποδεικνύουν ότι η επίδρασή τους στην εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς είναι σημαντική¹⁹⁴.

Καθώς οι επαφές στις πρωτογενείς ομάδες είναι ένας ουσιαστικός παράγοντας κοινωνικοποίησης, γίνεται φανερό πως αυτή η επίδραση ακολουθεί σε ολόκληρη τη ζωή και αντίστοιχα η κοινωνικοποίηση κατανοείται ως «αγωγή» ή καλύτερα ως διαμόρφωση της προσωπικότητας που δεν ακολουθεί μόνο στη νεότητα¹⁹⁵.

Οι κοινωνικές σχέσεις προάγουν τη διαπροσωπική έλξη η οποία είναι σε θέση να μειώσει τις αρνητικές αλληλεπιδράσεις, όπως είναι η επιθετικότητα, και να προάγει τις θετικές, όπως είναι η προκοινωνική συμπεριφορά και η κοινωνική υποστήριξη.

Οι σχέσεις με τους συνομηλίκους παρέχουν ένα σημαντικό πλαίσιο για την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών τα οποία αν αναπτύξουν προβληματικές σχέσεις με τους ομηλίκους τους, δυσκολεύονται σε πολλές πλευρές της ζωής τους¹⁹⁶. Έτσι, οι ισχυρές υποστηρικτικές σχέσεις με τους συνομηλίκους συμβάλλουν στο θετικό κοινωνικό προσανατολισμό και ταυτόχρονα μειώνουν τον κίνδυνο εκδήλωσης «προβληματικής» συμπεριφοράς¹⁹⁷.

Σημαντική είναι και η έννοια της φιλίας που δημιουργείται μέσα στις ομάδες και μέσω της οποίας μπορεί να κατανοηθεί ολόκληρη η προσωπικότητα του ατόμου, καθώς υποστηρίζεται ότι η προσωπικότητα μπορεί να εννοηθεί μόνο όταν την περιγράψει κανείς στις σχέσεις της με τους συνανθρώπους. Το καθήκον της φιλίας με το οποίο ο άνθρωπος δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς εντελώς αυθόρμητα με λίγα άτομα της κοινωνικής του ομάδας, στα οποία εκφράζει τα συναισθήματά και τον ίδιο τον εαυτό του. Μόλις διαπιστώσουμε αν ένα άτομο έχει πολλούς φίλους και σε τι κόπο μπαίνει για να απολαύσει την επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους, έχουμε

¹⁹² Αρίδη, Ι. 2006

¹⁹³ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 79

¹⁹⁴ Αρτινοπούλου, Β. 2001: 147

¹⁹⁵ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 78

¹⁹⁶ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 84

¹⁹⁷ Μπότσαρη- Μακρή, Ε. 2005: 232

και το κλειδί για την προσωπικότητά του και γνωρίζουμε λίγο- πολύ τί πρέπει να περιμένουμε από αυτόν.

Όταν, όμως, οι πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης αποτυγχάνουν να αναπτύξουν σ' ένα ικανοποιητικό βαθμό στο παιδί το αίσθημα της φιλίας, αυτό παρουσιάζει ανικανότητα κοινωνικής προσαρμογής, οδηγείται σε αποκλίνουσα συμπεριφορά και αντικοινωνικές ενέργειες¹⁹⁸.

Το φαινόμενο του bullying μπορεί παράλληλα, όσον αφορά την εκδήλωση του στις ομάδες των συνομήλικων, να ερμηνευτεί και συζητηθεί σύμφωνα με την θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, που πρώτος εισήγαγε ο Tajfel. Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει ότι οι αντιλήψεις, οι πεποιθήσεις, οι στάσεις και συμπεριφορές των ατόμων απέναντι στα μέλη της δικής τους κοινωνικής ομάδας αλλά και σε μέλη άλλων ομάδων, πηγάζουν από την επιθυμία να ανήκουν σε μία ομάδα. Μία ομάδα η οποία θα είναι ανώτερη από άλλες αποσκοπώντας με τον τρόπο αυτό στην αναβάθμιση της δικής τους αυτοεκτίμησης, με αποτέλεσμα να επιδεικνύουν προτίμηση στις συμπεριφορές και στάσεις των μελών της δικής τους ομάδας.

Έτσι, θυματοποιώντας κάποιον προβαίνουν σε συμπεριφορά η οποία συμβάλλει στην ανάπτυξη της αίσθησης της ομοιογένειας της ομάδας και δίνει την αίσθηση του κοινού στόχου. Επομένως, τα άτομα που εμποδίζουν την επίτευξη των δεδομένων στόχων θυματοποιούνται και κατ' επέκταση ενισχύουν την ομοιογένεια της ομάδας¹⁹⁹. Η θεωρία αυτή πιστοποιείται και στην πράξη, με έρευνα η οποία καταδεικνύει ότι τα μέλη μιας ομάδας κατηγορούσαν τα μέλη της ανώτερης κοινωνικά ομάδας ως εκφοβιστές²⁰⁰.

Οι συμπεριφορές αυτές και εκδηλώσεις του σχολικού εκφοβισμού μπορούν να συνδεθούν και με την θεωρία η οποία υποστηρίζει ότι μέσα σε μία ομάδα είναι δυνατόν να εμφανιστούν αντιθέσεις, συγκρούσεις και επιθετική συμπεριφορά²⁰¹. Ακόμα, μέσα στα όρια μιας ομάδας πολύ συχνά παρατηρούνται συγκρούσεις οι οποίες οφείλονται στη φιλοδοξία κάποιου ή κάποιων μελών να αποκτήσει ιδιαίτερη θέση στη συνείδηση των άλλων, χρησιμοποιώντας για τον σκοπό αυτό πολλές φορές μέσα που προκαλούν δυσάρεστες συνέπειες²⁰².

¹⁹⁸ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 66

¹⁹⁹ Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφανάκης, Ε. 2008: 360-1

²⁰⁰ Gini, G. 2007:13

²⁰¹ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 80

²⁰² Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 82

Παράλληλα, σε μία ομάδα συνομηλίκων και για να συνδέσουμε την προαναφερθείσα θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο μέλη της να διαμορφώσουν μεροληπτικές στάσεις. Οι παράγοντες που δημιουργούν μεγαλύτερες πιθανότητες εμφάνισης τέτοιων στάσεων εκ μέρους μελών μιας ομάδας προς μέλη κάποιας άλλης, αναφέρονται στην έντονη ταύτισή τους με την δική τους ομάδα, στους κανόνες της που ενισχύουν το bullying προς μέλη άλλης ομάδας, στην πεποίθηση ότι μπορεί να επέλθει αναβάθμιση του κοινωνικού τους status μέσω των επιθετικών συμπεριφορών.

Υπάρχουν ισχυροί παράγοντες οι οποίοι ωθούν τα παιδιά- μέλη μιας ομάδας μέσα στο σχολικό περιβάλλον να ασκήσουν bullying. Αυτό συμβαίνει όταν η ενέργεια είναι σύμφωνη με τους κανόνες της ομάδας και όταν αυτή κατευθύνεται προς συγκεκριμένα μέλη άλλων ομάδων τα οποία θεωρούνται ως πιθανή απειλή. Επιβεβαιώνεται, έτσι, ότι το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε μία μορφή δυαδικής αλληλεπίδρασης αλλά μπορεί να οριστεί ως στοιχείο των διαδικασιών που εντοπίζονται στα πλαίσια μιας ομάδας συνομηλίκων²⁰³.

Έρευνα έχει, ακόμα, αποδείξει ότι οι κοινωνικές δεξιότητες συνδέονται με την άμεση και έμμεση σωματική εκδήλωση του bullying. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με παρατηρήσεις εκπαιδευτικών τα παιδιά που εκφόβιζαν συνομηλίκους τους, αδιαφορώντας για τη μορφή του εκφοβισμού που χρησιμοποιούσαν, υστερούσαν κοινωνικών δεξιοτήτων ώστε να διαχειριστούν αποτελεσματικά τις διαπροσωπικές τους σχέσεις²⁰⁴.

Επιπροσθέτως, το πνεύμα του ανταγωνισμού που κυριαρχεί στο χώρο του σχολείου, είναι πολύ πιθανό να καταστήσει δύσκολη τη σχολική συμβίωση μεταξύ των ίδιων των συμμαθητών και να οδηγήσει στην αντιπάθεια και στις συγκρούσεις²⁰⁵.

Συμπερασματικά, μπορούμε να αναφέρουμε ότι η ομάδα των συνομηλίκων είναι δυνατόν να προκαλέσει θυματοποίηση σε περιπτώσεις όπου υπάρχει η ικανότητα του εκφοβιστή να στρέψει τους συνομηλίκους του εναντίον του παιδιού ή ομάδας- στόχου και οι φτωχές σχέσεις μεταξύ των μελών της ομάδας. Τέλος, κρίνεται χρήσιμο να τονιστεί ότι σύμφωνα με έρευνες τα θύματα επιρρίπτουν τις ευθύνες στον εαυτό τους και κάνουν περισσότερες εσωτερικές αποδόσεις παρά εξωτερικές, τάση που επιδεινώνεται όταν η ομάδα στοχεύει το θύμα.

²⁰³ Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφανάκης, Ε. 2008: 361

²⁰⁴ Larke, I.D. & Beran, T.N. 2008:14

²⁰⁵ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 122

4.3.2. ΟΙ ΣΥΜΜΟΡΙΕΣ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΠΑΡΑΒΑΤΩΝ

Όταν η ομάδα συνομηλίκων μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όργανο για την εκδήλωση του σχολικού εκφοβισμού²⁰⁶, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, τότε μπορούμε να μιλήσουμε για ομάδες που ανήκουν σε υποκουλτούρες (υποομάδες που σχηματίζουν μικρές συμμορίες). Για άτομα που θα ψευτοϋποστηρίξουν το μαθητή αρχικά αλλά στη συνέχεια θα τον χρησιμοποιήσουν οργανώνοντάς τον στην συμμορία. Δεδομένου μάλιστα του ιδιαίτερου εύπλαστου και ευμετάβλητου ψυχικού κόσμου των παιδιών που διατρέχουν την πρώτη παιδική ηλικία, είναι πολύ εύκολο να παρασυρθούν από κακοπροαίρετους τρίτους που τα εκμεταλλευτούν.

Το παιδί, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που προέρχεται από προβληματικές οικογένειες προσπαθεί να αναπληρώσει και να ικανοποιήσει τις ανάγκες του μέσα από την παρέα των συνομηλίκων. Παιδιά που έχουν ανεκπλήρωτες ανάγκες, παιδιά παραμελημένα, στιγματισμένα που έχουν δεχθεί την απόρριψη και τη ματαίωση, συσπειρώνονται σε συμμορίες. Μέσω της συμμορίας μπορούν να ικανοποιήσουν την ανάγκη τους για επιβολή των κανόνων τους, άσκηση εξουσίας και κυριαρχία στο περιβάλλον²⁰⁷. Η συμμορία μπορεί να ευνοήσει στάσεις εχθρότητας και ανυπακοής και να διαμορφώσει αντικοινωνικά άτομα.

Συνεπώς άτομα που αποτελούν μέλη τέτοιων συμμοριών, είναι πιο πιθανό να συμμετέχουν σε πράξεις ομαδικής επιθετικότητας ή να γίνουν θύματά της. Μέσα στη συμμορία εξαλείφονται τα ατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου και αλλοτριώνεται εντελώς η προσωπικότητά του. Το άτομο καλύπτεται από την ομάδα και χάνεται μέσα σ' αυτή. Έτσι είναι πιο ελεύθερο να ασκήσει βίαιες πράξεις, αλλά και να αποβεί σε ακραίες πράξεις, αφού δεν αντιμετωπίζεται πια σαν άτομο αλλά σαν ομάδα²⁰⁸.

Βλέπουμε λοιπόν ότι τα παιδιά έχουν όλο και περισσότερη ανάγκη να καλύψουν τα κενά που τους αφήνει η σημερινή οικογένεια και να νιώσουν ασφαλή και μέλη μιας ομάδας. Οι αλλαγές της σημερινής κοινωνίας, που επηρεάζουν την οικογένεια και τις σχέσεις των μελών της, οδηγούν τα παιδιά στην αποξένωση από τα μέλη της ίδιας τους της οικογένειας. Έτσι, αναζητούν νέους τρόπους συναναστροφής, επικοινωνίας και ανάπτυξης κοινωνικών δεσμών και σχέσεων.

²⁰⁶ Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφανάκης, Ε. 2008: 361

²⁰⁷ Αρίδη, Ι. 2006

²⁰⁸ Γεωργούλας, Σ. 2000: 152

4.4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ Μ.Μ.Ε. ΚΑΙ ΤΩΝ ΗΛΕΚΤΡΩΝΙΚΩΝ ΠΑΙΧΝΙΔΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Τα Μ.Μ.Ε. και κυρίως η τηλεόραση, η οποία έχει αντικαταστήσει την «αλάνα» στην οποία μεγάλωσαν οι προηγούμενες γενιές, προβάλλουν καθημερινά εκπομπές βίας και μάλιστα σε ώρες που μπορούν να παρακολουθήσουν ανήλικοι. Οι δημιουργίες κινουμένων σχεδίων και παιχνιδιών βασισμένων στη βία επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον ψυχισμό των ανηλίκων και προκαλούν τη σύγχυση μεταξύ εικονικής πραγματικότητας και πραγματικότητας. Η τηλεόραση επηρεάζει σήμερα όσο ποτέ άλλοτε τη ζωή των παιδιών. Το περιεχόμενο των προγραμμάτων που παρακολουθούν και ο χρόνος που αφιερώνουν για την τηλεόραση έχουν αντίκτυπο στην ψυχική και σωματική τους υγεία²⁰⁹.

Εκτός όμως από το χρόνο και την ποιότητα των προγραμμάτων που παρακολουθούν τα παιδιά στην τηλεόραση, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την έκφραση επιθετικότητας. Οι παράγοντες αυτοί είναι το πόσο το παιδί ταυτίζεται με ένα βίαιο χαρακτήρα που βλέπει στην τηλεόραση ή υποδύεται σε κάποιο ηλεκτρονικό παιχνίδι, αλλά και το πόσο αντιλαμβάνεται αν αυτά που βλέπει είναι πραγματικότητα ή όχι.

Η συνεχής προβολή επιθετικών ηρώων και αρνητικών κοινωνικών προτύπων από την τηλεόραση και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια σπρώχνει τα παιδιά στην υιοθέτηση και τη μίμηση παρόμοιων συμπεριφορών και στάσεων. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι τα βίαια ηλεκτρονικά παιχνίδια είναι μια πηγή μάθησης και εφαρμογής βίαιων λύσεων σε συγκρούσεις. Έτσι, παίζοντας στην αρχή παρουσιάζονται μόνο επιθετικές σκέψεις αλλά στη συνέχεια και μετά από πολύχρονη χρήση ο παίκτης μαθαίνει κατά κάποιο τρόπο να εφαρμόζει στη ζωή του τα επιθετικά σενάρια που χρησιμοποιεί στα παιχνίδια²¹⁰. Η συνεχόμενη έκθεση στη βία συμβάλλει στην αύξηση της επιθετικότητας και των φόβων του παιδιού.

Τα δελτία ειδήσεων αποτελούν ακόμη ένα μέσο εκτενούς προβολής βίας. Συγκεκριμένα, προβάλλουν σε μεγάλη συχνότητα διάφορα είδη βίαιων εγκλημάτων αφιερώνοντας πολύ χρόνο στην παρουσίασή τους με σκοπό την αύξηση του ποσοστού της τηλεθέασης. Η πρόοδος της τεχνολογία είναι αυτή που παρέχει τη δυνατότητα καταγραφής και μετέπειτα προβολής πραγματικών βίαιων εγκλημάτων.

²⁰⁹ Επιθετικότητα και εγκληματικότητα σε παιδιά λόγω τηλεόρασης, 2002

²¹⁰ Νομικού, Χ. 2004: 133

Παράλληλα, πλήθος τηλεοπτικών ταινιών που προβάλλουν σκηνές βίας είναι διαθέσιμες στα παιδιά τα οποία τις λαμβάνουν ως μέσο διασκέδασης και ψυχαγωγίας.

Οι πληροφορίες που διαχέονται από τα Μ.Μ.Ε. δεν διασκευάζονται ειδικά για το παιδί, δεν διέπονται από καμιά θεωρία για την ανάπτυξη του παιδιού, δεν διαχωρίζουν το σημαντικό από το ασήμαντο, δεν ενδιαφέρονται για τη διανοητική και συναισθηματική ετοιμότητα του παιδιού και κυρίως επιτρέπουν να εκτεθεί το παιδί στην πιο ολοκληρωμένη και άγρια αποκάλυψη ασύστολης βίας²¹¹.

Αποτέλεσμα είναι, σύμφωνα με μελέτες, ότι τα παιδιά που βλέπουν τηλεοπτικά προγράμματα με σκηνές βίας αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο ανάπτυξης επιθετικής συμπεριφοράς, όπως το σπρώξιμο, το χτύπημα και το βρίσιμο ενώ στην καθημερινή τους ζωή προτιμούν βίαιες μεθόδους για να λύνουν τα προβλήματα με τους φίλους τους. Η τηλεοπτική βία επιδρά στο άτομο εξοικειώνοντας το σε μεγάλο βαθμό σε τέτοιο βαθμό ώστε τελικά να θεωρεί το αίμα, τους φόνους, τους ακρωτηριασμούς κ.τ.λ. κάτι συνηθισμένο²¹².

Σύμφωνα με έρευνες στη χώρα μας το 60-70% των μικρών παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας παρακολουθούν κατά μέσο όρο 2-5 ώρες την ημέρα τηλεόραση και βλέπουν έντεκα περίπου εγκληματικές πράξεις την ημέρα με δολοφονίες, διαρρήξεις και καταστροφές. Είναι φυσικό όλες αυτές οι πράξεις βίας και επιθετικότητας που βλέπουν τα παιδιά να έχουν αρνητική επίδραση σ' αυτά, με περισσότερες πιθανότητες σε εκείνα που έχουν προδιάθεση για την ανάπτυξη της επιθετικής συμπεριφοράς²¹³.

Στις Η.Π.Α. διαπιστώθηκε με έρευνα ότι μετά την εισαγωγή της τηλεόρασης στο σπίτι αυξήθηκαν δραματικά τα ποσοστά βίας και εγκληματικότητας. Επειδή το παιδί σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης έχει την τάση να μιμείται, θεωρείται από τους μελετητές ότι το παιδί μιμείται την άσκηση βίας που βλέπει στην τηλεόραση. Η σχέση μεταξύ της προβολής βίας από τα Μ.Μ.Ε. και της επιθετικής συμπεριφοράς του ανθρώπου έχει ερευνηθεί στο παρελθόν και η έρευνα έχει καταλήξει, ύστερα από μελέτες που έγιναν σε πειράματα εργαστηρίου, ότι τα άτομα που παρακολουθούν για παράδειγμα τηλεοπτικές ταινίες που προβάλλουν βία, έχουν την τάση να συμπεριφέρονται με πιο επιθετικό τρόπο από ό, τι άτομα σε ελεγχόμενες

²¹¹ Νικολάου, Σ. 2004: 74-5

²¹² Νομικού, Χ. 2004: 117

²¹³ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 38

ομάδες. Μάλιστα, οι τηλεοπτικές επιδράσεις είναι ουσιαστικές και προκαλούν αντίστοιχη συμπεριφορά με αυτήν που προβάλλεται²¹⁴.

4.5. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΕΚΦΟΒΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ

Η βία των μαθητών δεν είναι ένα μονοδιάστατο φαινόμενο που σχετίζεται μόνο με την ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού συστήματος και την ενδεχόμενη ενδοοικογενειακή αποξένωση. Οι αιτίες της μπορούν να εντοπιστούν ακόμη και στις απρόσωπες σχέσεις της γειτονιάς, το έλλειμμα φυσικού και κοινωνικού ζωτικού χώρου, τη μαζική προβολή και ηρωοποίηση της βίας, την αύξηση της φτώχειας, της εγκληματικότητας και του κοινωνικού ρατσισμού²¹⁵.

Σε επίπεδο κοινωνικό είναι δυνατόν το παιδί να βιώσει την κοινωνία ως ένα ολόκληρο σύστημα πιέσεων. Πρόκειται για πιέσεις κάθε είδους οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν εξέγερση εκ μέρους του παιδιού. Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για τη κοινωνική βία που ενδεχομένως αποτελεί γενεσιουργό παράγοντα για «βίαιες απαντήσεις».

Οι νέοι ζουν με την αίσθηση ότι τους μεταδίδεται άγχος για το μέλλον, φόβο για την ανεργία, στοιχεία που αρχίζουν να συνδέουν τη μία γενιά με την επόμενη. Πράγματι, στις μέρες μας κάνουμε όλο και πιο συχνά λόγο για «άνεργους δεύτερης γενιάς» και για φόβο που στιγματίζει ένα αδιέξοδο μέλλον²¹⁶.

Η παιδική επιθετικότητα θεωρείται, παράλληλα, ότι είναι η αντανάκλαση της βίας που χαρακτηρίζει τη σημερινή κοινωνία. Η βία πολλές φορές είναι κραυγή και έκκληση που κρύβει πόνο και απογοήτευση. Πολλοί ψυχολόγοι, μάλιστα, θεωρούν ότι η επιθετική συμπεριφορά είναι κάτι σαν «ευλογία» γιατί είναι ένα σύμπτωμα που μας δείχνει ότι τα παιδιά δηλώνουν με έναν παθολογικό, έστω, τρόπο ένα τους πρόβλημα²¹⁷.

Υπάρχουν πολλά στοιχεία τα οποία ενδέχεται να οδηγήσουν τα παιδιά- και τους νέους- να αναζητήσουν παρηγοριά σε βίαιες στάσεις. Αυτό συμβαίνει διότι το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν συνιστά μια μόνιμη επίθεση και αναγκάζονται να

²¹⁴ Νικολάου, Σ. 2004: 78

²¹⁵ Σχοινιά, Μ. 2009

²¹⁶ Courtecuisse, V., Fortin, J., Μπεζέ, Α., Pain, J. & Selosse, J. 1998: 41

²¹⁷ Πούλιος, Ι. 2007

προσαρμοστούν σε αυτό, με αποτέλεσμα να υιοθετούν μία συμπεριφορά όπου «η άμυνα είναι η καλύτερη επίθεση»²¹⁸.

Έτσι, δεν θα πρέπει να εξετάσουμε το μαθητικό εκφοβισμό μεμονωμένα και ανεξάρτητα από τον κοινωνικό περίγυρο του παιδιού. Διότι τα παιδιά αναπαράγουν τα κοινωνικά αδιέξοδα που βιώνουν μέσα στο ίδιο το σχολικό περιβάλλον²¹⁹.

²¹⁸ Courtecuisse, V., Fortin, J., Μπεζέ, Λ., Pain, J. & Selosse, J. 1998: 42

²¹⁹ Σχοινιά, Μ. 2009

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Οι επιπτώσεις που επιφέρει ο σχολικός εκφοβισμός στα παιδιά ποικίλλει²²⁰. Σχετίζονται με το θύτη, το θύμα, τα παιδιά που παραμένουν θεατές μπροστά στις εκδηλώσεις του bullying.

Η αποδοχή της βίας ή η χρήση της, είτε ως κώδικα επικοινωνίας είτε ως μέσω επίλυσης των συγκρούσεων και των διαφορών, επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών και των ενηλίκων. Εξαιτίας του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού και της σχολικής βίας υπάρχουν σοβαρές επιπτώσεις στον ψυχισμό και την κοινωνική λειτουργικότητα κυρίως των θυμάτων²²¹.

Καταρχήν πρέπει να τονίσουμε ότι σε ένα γενικό πλαίσιο ο εκφοβισμός που λαμβάνει χώρα στο σχολείο μπορεί να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό περιβάλλον αυτού. Δημιουργεί ένα κλίμα φόβου μεταξύ των μαθητών εμποδίζοντας την ικανότητά τους να μάθουν και οδηγώντας τους σε αντικοινωνικές συμπεριφορές²²².

5.1. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟ ΘΥΤΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Τα παιδιά - θύτες επηρεάζονται από τις επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού που τα ίδια ασκούν. Οι μαθητές που προβαίνουν τέτοιου είδους πράξεις, βιώνουν τις επιπτώσεις του φαινομένου αφού τα πρότυπα της επιθετικής και της συμπεριφοράς που επιφέρει αναστάτωση μπορούν να διατηρηθούν και να γενικευτούν.

Οι μαθητές οι οποίοι εκφοβίζουν συστηματικά άλλους είναι δυνατόν να συνηθίσουν σ' ένα τρόπο ζωής μέσω της κακομεταχείρισης των άλλων, που τους απομακρύνει από την επαρκή ενσωμάτωσή τους στο κοινωνική ζωή του σχολικού περιβάλλοντος.

Επιπλέον, αν αυτή η χωρίς οίκτο, βίαιη συμπεριφορά δεν ελεγχθεί εγκαίρως, μπορεί να μεταφερθεί και σε άλλα πεδία αλληλεπίδρασης και κοινωνικών σχέσεων. Προκαλεί σοβαρές δυσλειτουργίες σε επίπεδο κοινωνικής ενσωμάτωσης, κάτι που είναι δυνατόν να αποτελέσει παράγοντα μελλοντικών παραβατικών συμπεριφορών.

²²⁰ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000: 98

²²¹ Αρτινοπούλου, Β. 2009

²²² Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 331

Σύμφωνα με το ακαδημαϊκό υπόβαθρο, οι εκφοβιστές γίνονται ανυπάκουοι, χαρακτηρίζονται από απειθαρχία και προκαλούν εντάσεις και αναστάτωση στη σχολική δράση²²³.

Ακόμη, στις κυριότερες συνέπειες του εκφοβισμού οι ειδικοί περιλαμβάνουν την πρόγνωση για σεξουαλική παρενόχληση στα αγόρια και τα κορίτσια αλλά και τη δυσκολία δημιουργίας σεξουαλικών σχέσεων στην ενήλικη ζωή²²⁴. Η εμπλοκή σε αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές απομακρύνει τα παιδιά από το σχολείο και τα κάνει μακροπρόθεσμα ευάλωτα σε αρνητικές επιρροές και επιρρεπή στην επαφή με τις ψυχοδραστικές ουσίες²²⁵.

Οι μαθητές που στο σχολικό χώρο έχουν το ρόλο των «bullies», παράλληλα, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να καταφύγουν αργότερα στη βία²²⁶. Διατηρούν την εκφοβιστική συμπεριφορά και κατά την ενηλικιότητα επηρεάζοντας αρνητικά την ικανότητά τους να αναπτύξουν και να διατηρήσουν εποικοδομητικές σχέσεις και ομαλή κοινωνική ζωή, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο. Έτσι, το bullying προβάλλεται ως η αρχή ενός δείγματος ότι το παιδί θα προβεί σε αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά η οποία δύναται να επεκταθεί και στην ενήλικη ζωή του²²⁷.

Η παραβατική αυτή συμπεριφορά που μπορεί να εκδηλωθεί μετά την ενηλικίωση του παιδιού, εκφράζεται και μέσω της εμπλοκής με το νόμο. Σύμφωνα με έρευνα υπολογίζεται ότι το 35 - 40% των μαθητών- δραστών μέχρι τα 24 τους χρόνια έχουν εμπλακεί τουλάχιστον τρεις φορές σε αξιόποινες πράξεις²²⁸. Επιπλέον, έχουν την τάση να συνεχίζουν την εκφοβιστική συμπεριφορά στην οικογένεια και τον εργασιακό τους χώρο αλλά και στην κοινωνία γενικότερα²²⁹.

Συνεχίζοντας να μιλάμε με ποσοστά, έρευνα του καθηγητή Olweus D. στη Νορβηγία και τη Σουηδία έδειξε ότι ο εκφοβισμός συχνά οδηγεί σε εγκληματική συμπεριφορά στο μέλλον. Η διαπίστωση αυτή αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το 60% των αγοριών που κατά τη διάρκεια της σχολικής ζωής ήταν bullies, ειδικότερα στο γυμνάσιο, καταδικάστηκαν για ένα τουλάχιστον έγκλημα ως ενήλικες. Ακόμη, το

²²³ Benitez, L.J. & Justicia, F. 2006: 159

²²⁴ Χιόνη, Μ. 2009

²²⁵ Φυλακτού, Κ. 2005

²²⁶ Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 8

²²⁷ Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 331

²²⁸ Χιόνη, Μ. 2009

²²⁹ Wylid, B. 2003

35 - 40% των αγοριών αυτών είχαν τρεις και πλέον καταδίκες από την ηλικία των 24 ετών²³⁰.

Από την παράθεση των παραπάνω στοιχείων για τις συνέπειες της άσκησης σχολικού εκφοβισμού διαπιστώνουμε πόσο σοβαρές είναι αυτές για τη μελλοντική συμπεριφορά του παιδιού.

Ακόμη, από τις διαπιστώσεις ότι υφίσταται αυξημένη εμπλοκή των μαθητών - εκφοβιστών με το σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης, μπορούμε να πούμε ότι το bullying αποτελεί ένα πρώτο στάδιο για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Τα δεδομένα αυτά καταδεικνύουν πόσο επιτακτική κρίνεται η ανάγκη πρόληψης του φαινομένου²³¹. Πόσο επείγουσα χαρακτηρίζεται η ανάγκη για προγράμματα παρέμβασης με στόχο την αντιμετώπιση ή έστω τον περιορισμό του φαινομένου²³².

5.2. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟ ΘΥΜΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού στα παιδιά - θύματα μπορούν να λάβουν πολλές μορφές²³³. Οι επιπτώσεις είναι τόσο σοβαρές διότι πολύ συχνά τα θύματα απειλούνται χωρίς προειδοποίηση σε ένα περιβάλλον το οποίο θεωρούσαν ως ασφαλές²³⁴. Πρόσφατες έρευνες δείχνουν τις σοβαρές επιπτώσεις στον ψυχισμό και την κοινωνική λειτουργικότητα των θυμάτων. Το στίγμα, η λεκτική βία, η ταπείνωση και ο εξευτελισμός, που συχνά βιώνουν τα θύματα του bullying, επηρεάζουν την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά τους²³⁵. Επιπτώσεις που διαρκούν για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα στιγματίζοντας το μέλλον των θυμάτων²³⁶.

Σχετικά με τις ψυχολογικές επιπτώσεις στα παιδιά που θυματοποιούνται, συνήθως αυτές ποικίλουν και σύμφωνα με διάφορες μελέτες αυτές αφορούν συμπτώματα άγχους και ανασφάλειας, χαμηλή αυτοεκτίμηση και μειωμένη αυτοπεποίθηση, συναισθήματα κατωτερότητας, αρνητικό εσωτερικό διάλογο και αρνητική αυτοκριτική.

²³⁰ Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 331

²³¹ Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 331-2

²³² Benitez, L.J. & Justicia, F. 2006: 160

²³³ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000: 98

²³⁴ Wylid, B. 2003

²³⁵ Αρτινοπούλου, Β. 2009

²³⁶ Olweus, D. 2007

Ακόμη, μπορεί να εμφανίσουν τα ακραία συμπτώματα της κατάθλιψης, του αυτοκτονικού ιδεασμού²³⁷ αλλά και της αυτοκτονίας γιατί νιώθουν ότι δεν τους αξίζει να υπάρχουν σ' αυτόν τον κόσμο²³⁸. Συχνά παρουσιάζονται δυσκολίες στον ύπνο και εφιάλτες, απώλεια όρεξης ή, το αντίθετο, υπερκατανάλωση τροφής²³⁹.

Στο σημείο αυτό δεν πρέπει να παραλειφθούν οι συνέπειες που επιφέρει η θυματοποίηση στη ψυχοσωματική υγεία του μαθητή. Συγκεκριμένα, αυτό μπορεί να εμφανίσει συχνότερα από τα άλλα παιδιά κεφαλαλγίες και στοματικά άλγη²⁴⁰ ενώ δεν είναι σπάνια η νυχτερινή ενούρηση²⁴¹.

Ωστόσο, δεν είναι καθόλου σπάνιο το αίσθημα της κοινωνικής μειονεξίας, το συναίσθημα της κατωτερότητας²⁴², η συναισθηματική απόσυρση από την ομάδα των συνομηλίκων. Πλήττεται έτσι η κοινωνικότητα του παιδιού που θυματοποιείται²⁴³, παρατηρούνται υψηλά ποσοστά μοναξιάς²⁴⁴, παραίτησης και μελαγχολίας καθώς αυτό αρχίζει να αποδέχεται τους μειωτικούς χαρακτηρισμούς που του αποδίδουν²⁴⁵.

Επιπλέον, μπορεί να επηρεαστεί η συμπεριφορά και να παρουσιαστούν δυσκολίες μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, είναι συχνή η μείωση της σχολικής επίδοσης, η εμφάνιση μαθησιακών δυσκολιών²⁴⁶, όπως η δυσλεξία όπου καταλήγουν να είναι οι «κακοί μαθητές» της τάξης²⁴⁷. Ακόμη, τα παιδιά-θύματα έχουν την τάση να αποφεύγουν το σχολείο (σχολική φοβία) και να κάνουν πολλές απουσίες²⁴⁸. Είναι δυνατόν η εκφοβιστική συμπεριφορά που βιώνουν να οδηγήσει ακόμη και στην αλλαγή ή εγκατάλειψη του σχολείου²⁴⁹.

Υπάρχουν, ωστόσο, συνέπειες στην καθημερινή ζωή του μαθητή, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν και σημάδια που πρέπει να υποψιάσουν ότι το παιδί θυματοποιείται. Ενδεικτικά, κρίνεται ενδιαφέρον να τονιστεί ότι το παιδί γίνεται επιθετικό, παράλογο και διαταρακτικό, εκφοβίζει άλλα παιδιά ή τα αδέρφια του, φοβάται να χρησιμοποιήσει το κινητό ή το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο του. Φοβάται να περπατήσει μόνο στο σχολείο, εκλιπαρεί να τον συνοδεύσουν οι γονείς στο σχολείο,

²³⁷ Γσιάντης, Ι. 2008: 5-6

²³⁸ Πλατής, Α. 2006

²³⁹ Louwes, J. 2009

²⁴⁰ Γσιάντης, Ι. 2008

²⁴¹ Χιόνη, Μ. 2009

²⁴² Γσιάντης, Ι. 2009

²⁴³ Φυλακτού, Κ. 2005

²⁴⁴ Μπάδα, Η. 2009

²⁴⁵ Louwes, J. 2009

²⁴⁶ Γσιάντης, Ι. 2008

²⁴⁷ Πλατής, Α. 2006

²⁴⁸ Μπάδα, Η. 2009

²⁴⁹ Χιόνη, Μ. 2009

το πρωί μπορεί να νιώθει άρρωστο και να μην θέλει να πάει σχολείο, ζητά ή κλέβει χρήματα για να τα δώσει στον εκφοβιστή. Γενικά, δείχνει ανήσυχο ενώ είναι δυνατόν να αρχίζει να τραυλίζει ή να κλαίει πριν κοιμηθεί και να έχει εφιάλτες²⁵⁰.

Οι επιπτώσεις της εκφοβιστικής συμπεριφοράς επηρεάζουν και τη μελλοντική συμπεριφορά των παιδιών - θυμάτων. Σύμφωνα με έρευνες, αυτά ως ενήλικες έχουν περισσότερες πιθανότητες από άλλους ενήλικες να βιώσουν κατάθλιψη και να έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση²⁵¹. Ακόμη, συχνό φαινόμενο είναι η κατανάλωση αλκοόλ, η χρήση ναρκωτικών ουσιών και η ανεπάρκεια στο να χειριστούν δύσκολες καταστάσεις²⁵².

Ολοκληρώνοντας, ενδιαφέρουσα είναι η άποψη σύμφωνα με την οποία συχνά παρατηρείται μια υπόγεια διαδρομή μεταξύ της προηγούμενης θυματοποίησης και της μελλοντικής υιοθέτησης παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς, η οποία προσδιορίζεται όχι στη σχέση αιτίου - αιτιατού αλλά στη μη διαχείριση (ή την αναποτελεσματική διαχείριση) του τραύματος της θυματοποίησης²⁵³.

5.3. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟ ΘΥΤΗ ΚΑΙ ΘΥΜΑ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Όπως εύκολα διαπιστώνεται από την προαναφερθείσα παρουσίαση των συνεπειών, συχνό είναι το φαινόμενο οι θύτες και τα θύματα του σχολικού εκφοβισμού να βιώνουν και να αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα από την άσκηση και την είσπραξη εκφοβιστικής συμπεριφοράς αντίστοιχα²⁵⁴.

Οι επιδράσεις αυτές του bullying μπορεί να σχετίζονται με τη μοναξιά, τη δυσκολία στη σύναψη φιλίας, μαθησιακές δυσκολίες ή αποτυχία στο σχολείο, ενώ πολλές φορές υιοθετούν προβληματικές συμπεριφορές, όπως το κάπνισμα ή ο αλκοολισμός. Επιπλέον, θύτης και θύμα εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής σε καυγάδες σε σχέση με τους υπόλοιπους συνομηλίκους τους²⁵⁵.

Εκτός, όμως, από τις ήδη αναφερόμενες συνέπειες, ο σχολικός εκφοβισμός είναι δυνατόν να συνδέεται και με άλλες μορφές αντικοινωνικής ή παραβατικής συμπεριφοράς, όπως οι βανδαλισμοί, οι κλοπές καταστημάτων, η χρήση ναρκωτικών ή άλλων ψυχοτρόπων ουσιών. Ακόμη, σχετίζεται με τις «κοπάνες» ή τις αποβολές

²⁵⁰ Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. 2006: 6

²⁵¹ Μπάδα, Η. 2009

²⁵² Τσιάντης, Ι. 2008

²⁵³ Αρτινοπούλου, Β. 2009

²⁵⁴ Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 331

²⁵⁵ Cohn, A. & Canter, A. 2003

από το σχολείο, ενώ δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο της διακοπής της φοίτησης σε αυτό²⁵⁶.

Ακόμη, τα παιδιά που εκφοβίζουν αλλά και εκφοβίζονται, εμφανίζουν τρομακτικά επίπεδα νευρικότητας, ανησυχίας και κατάθλιψης. Είναι πολύ ταραγμένα και χρειάζονται μεγάλη βοήθεια και υποστήριξη. Στην περίπτωση μη αντιμετώπισης των συνεπειών που υφίσταται τόσο το θύμα όσο και ο υπαίτιος του εκφοβισμού, είναι δυνατόν να προκαλέσει μακράς διάρκειας σημαντικά προβλήματα υγείας²⁵⁷.

Συμπερασματικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι δεν είναι τα ποσοστά αυτά που πρέπει να αφυπνίσουν όλους σχετικά με την έκταση και τη σοβαρότητα του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, αλλά οι δυσμενείς συνέπειες αυτού για τους μαθητές που βιώνουν την εκφοβιστική συμπεριφορά είτε από την πλευρά του θύτη είτε από την πλευρά του θύματος²⁵⁸.

Σε πολλές περιπτώσεις οι συνέπειες είναι ακραίες, γιατί η βία δεν μπορεί να περιοριστεί, ούτε να ελεγχθεί και επομένως μπορεί να οδηγήσει σε τραγικά αποτελέσματα²⁵⁹.

5.3. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΤΟΥΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ - BULLYING

Οι παρατηρητές καθώς διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση του σχολικού εκφοβισμού, νιώθουν ποικίλα συναισθήματα για τα περιστατικά που συμβαίνουν. Οι μαθητές οι οποίοι παραμένουν αμέτοχοι χωρίς να υποστηρίζουν ή να προστατεύουν τον εαυτό τους, αισθάνονται άβολα και αναποφάσιστοι σχετικά με το ποιος είναι ο υπεύθυνος ή αν το θύμα άξιζε τη συγκεκριμένη συμπεριφορά ή όχι.

Στην περίπτωση που οι μαθητές- παρατηρητές εμπλακούν σε κάποιο περιστατικό εκφοβισμού, αυτόματα θεωρούνται θύματα αυτού. Έτσι, αισθάνονται «τον κόσμο τους να απειλείται» και η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται από φόβο²⁶⁰. Εκείνοι που επιλέγουν να μην λάβουν μέρος στις εκφοβιστικές πράξεις, νιώθουν ενοχές που δεν αντέδρασαν παρά το γεγονός ότι δελεάζονται να συμμετάσχουν.

Παράλληλα, έχουν έντονο το συναίσθημα της ανασφάλειας σχετικά με το σχολικό περιβάλλον. Αυτό συμβαίνει διότι οι συγκεκριμένοι μαθητές ως παρατηρητές

²⁵⁶ Σπυρόπουλος, Φ. 2008: 331

²⁵⁷ Wyld, B. 2003

²⁵⁸ Benitez, L.J. & Justicia, F. 2006: 159

²⁵⁹ Πλατής, Α. 2006

²⁶⁰ Sullivan, K., Cleary, M. & Sullivan, G. 2007: 23

παρακολουθούν εκφοβιστικές συμπεριφορές να συμβαίνουν σ' ένα χώρο που θεωρούσαν ότι τους παρέχει ασφάλεια²⁶¹. Τους γεννιέται αυτόματα η ανάγκη να νιώσουν ότι το σχολείο ενδιαφέρεται αρκετά να δράσει αποτελεσματικά και έτσι να μπορέσουν να εκδηλώσουν την αποδοκιμασία τους για τις εκφοβιστικές πράξεις²⁶².

Ο εκφοβισμός μπορεί, λοιπόν, να επηρεάσει αρνητικά και να επιβαρύνει όχι μόνο τους μαθητές που τον υφίστανται ή τον ασκούν. Η επιρροή του μπορεί να καταστεί ιδιαίτερα επιβαρυντική και για το μαθητή - παρατηρητή σκηνών bullying. Είναι δυνατόν να επηρεάσει με αρνητικό τρόπο την αυτοεικόνα του, τη συναισθηματική του ασφάλεια αλλά και την κοινωνικοποίησή του²⁶³. Ακόμη, μπορεί να του δημιουργηθεί ανασφάλεια μέσα στο σχολικό περιβάλλον, παθητικότητα και εξοικείωση με πράξεις που προκαλούν πόνο, μίμηση αρνητικών προτύπων και να του καλλιεργηθεί μία αντίληψη ότι το δίκιο είναι πάντα από το μέρος του δυνατού²⁶⁴.

²⁶¹ Olweus, D. 2007

²⁶² Sullivan, K., Cleary, M. & Sullivan, G. 2007: 23

²⁶³ Φροσύνης, Α., Λαμπής, Σ. & Μπούκικας, Κ. 2008: 4

²⁶⁴ Κυριακίδου, Μ. 2000

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΧΩΡΟΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ – BULLYING

Καθώς η εκφοβιστική συμπεριφορά έχει διεισδύσει για τα καλά στα εκπαιδευτήρια του τόπου μας²⁶⁵, κρίνεται απαραίτητη η αναφορά και η περιγραφή του σχολείου ως θεσμός, φορέας κοινωνικοποίησης και χώρος εκδήλωσης του φαινομένου.

Το σχολείο μέσα από τους στόχους που έχει ως θεσμός και από τα προγράμματα που δύναται να αναπτύξει προκειμένου να αντιμετωπίσει εκφοβιστικές συμπεριφορές και δυσκολίες στις σχέσεις μεταξύ των συμμαθητών, θα βοηθήσει ώστε τα παιδιά να δομήσουν μια ισχυρή ταυτότητα που θα τους οδηγήσει σε μια ομαλή κοινωνικοποίηση²⁶⁶.

Οι μαθητές εξαιτίας του γεγονότος ότι βιώνουν σχολικό εκφοβισμό πολύ συχνά κυριαρχούνται από την λεγόμενη «σχολική φοβία», διάσταση της οποίας είναι και η άρνηση της φοίτησης στο σχολείο²⁶⁷. Το σχολείο, λοιπόν, ως πλαίσιο εμφάνισης του φαινομένου οφείλει να αναπτύξει προληπτική πολιτική, εκστρατεία ενημέρωσης των παιδιών, των γονέων και των εκπαιδευτικών αλλά πάνω από όλα καλή συνεργασία όλων όσων έχουν την ευθύνη της ανατροφής και επιμόρφωσης των παιδιών²⁶⁸.

Και όλα αυτά διότι η πρωτοβάθμια εκπαίδευση κανονικά πρέπει να αποτελεί μια συναρπαστική εμπειρία που προσφέρει ικανοποίηση σε όλα τα παιδιά. Γιατί το παιδί είναι πάντα «ώριμο» να μαθαίνει, αρκεί να προσαρμόζεται η διδασκαλία στον τρόπο σκέψης του και οι σχολικές απαιτήσεις να εναρμονίζονται στο εκάστοτε επίπεδο εξέλιξής του. Ωστόσο, για ορισμένα από αυτά «μεταμορφώνεται» σε μια άσχημη εμπειρία λόγω των εκφοβιστικών συμπεριφορών που υφίστανται, μια εμπειρία που μπορεί να έχει αντίκτυπο στην εργασία, την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αυτοπεποίθηση τους²⁶⁹.

²⁶⁵ Ζαρίντας, Α. 2008

²⁶⁶ Ζαρίντας, Α. 2008

²⁶⁷ Θεριανός, Κ. 2008

²⁶⁸ Κωνσταντινίδου, Μ. 2005

²⁶⁹ National Family & Parenting Institute. 2006

6.1. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Καθώς το σχολείο αποτελεί ένα από τους σημαντικότερους φορείς κοινωνικοποίησης και η διαδικασία αυτή είναι αναπόσπαστο κομμάτι της λειτουργίας και της αποστολής του ως θεσμό, κρίνεται απαραίτητο αρχικά να παρατεθεί ένας γενικός ορισμός της κοινωνικοποίησης.

6.1.1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η κοινωνικοποίηση είναι μία διαδικασία κατά την οποία συντελείται η ταύτιση του βιολογικού μας φύλου με το κοινωνικό. Παράλληλα, όμως, αποτελεί την διαδικασία με την οποία τα άτομα ως μέλη μιας κοινωνίας μαθαίνουν τις κοινωνικές αξίες και τους κοινωνικούς κανόνες της συγκεκριμένης κοινωνίας. Είναι ο τρόπος με τον οποίο το άτομο ενσωματώνεται στην κοινωνία του, εντάσσεται στην κουλτούρα του και αποκτά την κοινωνική κληρονομιά που του μεταβιβάζεται²⁷⁰.

Εκτός, όμως, από την αποδοχή της κοινωνικής κληρονομιάς που τους μεταβιβάζεται, για τα επιμέρους άτομα κοινωνικοποίηση σημαίνει ταύτιση με το κοινωνικό σύνολο, ένταξη σε αυτό και εσωτερίκευση των κανονιστικών προτύπων²⁷¹.

Η συγκεκριμένη διαδικασία χαρακτηρίζεται ως πολύ σημαντική καθώς εξασφαλίζει την ομαλή ένταξη του κάθε ατόμου στην κοινωνία. Το κάθε άτομο μαθαίνει να συμπεριφέρεται σε κάθε περίπτωση ανάλογα με την κοινωνική του θέση. Ακόμη, διατηρεί την κοινωνική συνοχή και την ομαλή- εύρυθμη λειτουργία της κάθε κοινωνίας- του ισχύοντος, δηλαδή, κοινωνικού συστήματος²⁷².

Χρήσιμη στο σημείο αυτό κρίνεται η αναφορά στους φορείς κοινωνικοποίησης. Ποιος, δηλαδή, ή ποιοι κοινωνικοποιούν και έχουν αναλάβει να μεταδώσουν τα στοιχεία της κουλτούρας.

Οι φορείς αυτοί της κοινωνικοποίησης διακρίνονται στους βασικούς και τους δευτερεύοντες. Στους βασικούς περιλαμβάνονται η οικογένεια, το σχολείο, η θρησκεία και το κράτος. Εκείνοι οι οποίοι απαρτίζουν τους δευτερεύοντες φορείς είναι τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, οι ομάδες συνομηλίκων- οι φίλοι-, οι γείτονες αλλά και το εργασιακό περιβάλλον.

²⁷⁰ Γσαούση, Α. 2006: 1

²⁷¹ Γσαούσης, Γ.Δ. 2004: 552

²⁷² Γσαούση, Α. 2006: 1

Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των βασικών και δευτερευόντων φορέων κοινωνικοποίησης είναι ότι οι πρώτοι έχουν ως σκοπό τους τη μεθοδική και συστηματική μετάδοση αξιών, κανόνων και γενικά όλων των στοιχείων της κυρίαρχης κουλτούρας. Για παράδειγμα, το σχολείο αναλαμβάνει το ρόλο της διαπαιδαγώγησης. Αντίθετα, οι δευτερεύοντες φορείς απλώς μεταδίδουν μηνύματα και επιβάλλουν πρότυπα στα άτομα - μέλη²⁷³.

6.1.2. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ

Το σχολείο αλλά και ολόκληρη η εκπαιδευτική διαδικασία μέσα σ' αυτό εξυπηρετεί τη θεμελιώδη ανάγκη κοινωνικοποίησης του μαθητή. Ο θεσμός αυτός αναλαμβάνει να συμπληρώσει το κοινωνικοποιητικό έργο της οικογένειας. Διευρύνει τον κοινωνικό κύκλο των νέων και εμπλουτίζει τις κοινωνικές τους σχέσεις. Προσφέρει στους μαθητές νέες εμπειρίες κοινωνικών ρόλων και προτύπων συμπεριφοράς. Τους παρέχει όχι μόνο γνώσεις, θεωρητικές και πρακτικές, αλλά και ευκαιρίες να συνειδητοποιήσουν τη σημασία των κοινωνικών αξιών και κανόνων, των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών τους. Γενικά, το σχολείο διευρύνει τους δεσμούς του ατόμου με την κοινωνία και καθορίζει, σε μεγάλο βαθμό, τους προσανατολισμούς του, ιδεολογικούς, επαγγελματικούς κ. ά²⁷⁴.

Ως λειτουργία η κοινωνικοποίηση δεν έχει για όλους τους φορείς τον ίδιο χαρακτήρα και κάθε φορέας επιτελεί το δικό του έργο κοινωνικοποίησης. Για τους εκπαιδευτικούς είναι μία λειτουργία τυπική, αναφέρεται σε καθορισμένους τομείς και γίνεται με καθορισμένους τρόπους και διαδικασίες. Το σχολείο προσανατολίζει τις απαιτήσεις της διδασκαλίας των επιμέρους μαθημάτων με άξονα κάποια γενικότερη εικόνα του μορφωμένου ή του καλλιεργημένου ανθρώπου²⁷⁵.

Μέσα σε αυτόν το κατάλληλο κοινωνικό χώρο, ο οποίος αποτελεί την πλατύτερη και σημαντικότερη μετά την οικογένεια πρωτογενή ομάδα, συντελείται η σκόπιμη και συνειδητή αγωγή του. Σύμφωνα με τον Durkheim η γενιά των ενήλικων ασκεί επίδραση σε εκείνους που δεν είναι ακόμα ώριμοι για την κοινωνική ζωή. Η αγωγή αυτή έχει σκοπό να δημιουργήσει και να αναπτύξει στο παιδί ορισμένες

²⁷³ Τσαούση, Α. 2006: 1

²⁷⁴ Βλαχόπουλος, Σ., Γεωργούλας, Α., Ιντζεσιλόγλου, Ν. & Μπρίκα, Ε. 1998: 161

²⁷⁵ Τσαούσης, Γ.Δ. 2004: 553-4

φυσικές, πνευματικές και ηθικές προϋποθέσεις, τις οποίες απαιτούν από αυτό η κοινωνία και το περιβάλλον²⁷⁶.

Το σχολείο έχει παράλληλα την ευθύνη να βοηθήσει όλους τους μαθητές, ώστε να έχουν ίσες ευκαιρίες επιτυχίας στη ζωή ανεξάρτητα από εθνική, φυλετική και κοινωνική προέλευση. Να προετοιμάσει τους μαθητές ως πολίτες που θα ανήκουν αύριο- αλλά και σήμερα- σε διάφορα κοινωνικά σύνολα όπως είναι η οικογένεια, η φυλή, το έθνος, μια θρησκευτική κοινότητα, ένα πολιτικό κόμμα κ.ά.

Ο ρόλος του σχολείου ως κοινωνικοποιητικού μηχανισμού εκτός των άλλων είναι να διδάσκει πρότυπα συμπεριφοράς, αξίες και κανόνες²⁷⁷. Με τη σωστή κοινωνικοποίηση το παιδί, ο μαθητής, μαθαίνει να παίρνει λογική θέση και να τηρεί κριτική στάση έναντι αυτών των στερεότυπων, των κοσμοθεωριών των άλλων και των δικών του, να τις κατανοεί και να μην τις απορρίπτει, εξαιτίας προκαταλήψεων, χωρίς συζήτηση. Ιδιαίτερα τα νέα άτομα, τα οποία βρίσκονται στο στάδιο της εξέλιξης αποκτούν μεγάλες κοινωνικές αρετές: αυτοπειθαρχία και αυτοσυγκράτηση, ανεκτικότητα και ανεξικακία, όπως και εντονότερη ευαισθησία έναντι στην κοινωνική αδικία και στον ανθρώπινο πόνο, αρετές οι οποίες γεφυρώνουν ακόμα και τα μεγαλύτερα ψυχικά χάσματα²⁷⁸.

Ταυτόχρονα, όμως, μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης που συντελείται στα πλαίσια του σχολείου γεννιέται η συναίσθηση στο άτομο ότι αποτελεί τμήμα ενός ιδιαίτερου «εμείς» το οποίο χαρακτηρίζεται από κάποιες σημαντικές ιδιότητες, σε αντίθεση με άλλα άτομα εκτός του συγκεκριμένου κοινωνικού συνόλου. Η ατομική ταυτότητα συγκροτείται βάσει κάποιων αμετάβλητων ή σχετικά σταθερών ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν τη σχέση ενός ανθρώπου τόσο με τον εσωτερικό του εαυτό όσο και με τα άλλα μέλη ενός ή περισσότερων κοινωνικών συνόλων/συστημάτων²⁷⁹.

Συμπερασματικά, μπορούμε να αναφερθούμε στον θεσμό του σχολείου ως κοινωνικοποιητικό μηχανισμό διατυπώνοντας την ενδιαφέρουσα άποψη του Durkheim για την εκπαίδευση. Ο συγκεκριμένος τόνισε ότι η εκπαίδευση είναι μία δράση που έχει σαν σκοπό της να προκαλέσει και να αναπτύξει στο παιδί ορισμένες φυσικές, πνευματικές και ηθικές καταστάσεις που απαιτούν από αυτό τόσο η

²⁷⁶ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 84

²⁷⁷ Βλαχόπουλος, Σ., Γεωργούλας, Α., Ιντζεσιλόγλου, Ν. & Μπρίκα, Ε. 1998: 160

²⁷⁸ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 139

²⁷⁹ Zavalloni, M. & Guerin- Louis, C. 1996: 163

κοινωνία όσο και το ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον, για το οποίο προορίζεται το παιδί²⁸⁰.

Ακόμη, κατά τον Ίλιτς, το εκπαιδευτικό σύστημα έχει την ικανότητα να εκπαιδεύει με στόχο την ανάπτυξη των δημιουργικών δυνατοτήτων και ενδιαφερόντων των μαθητών, την απόκτηση δεξιοτήτων και την ύπαρξη δημιουργικών συζητήσεων μεταξύ τους μέσω της ανταλλαγής ενδιαφερόντων και δεξιοτήτων, με βάση τη μαθητεία και όχι την απλή διδασκαλία²⁸¹.

6.2. Ο ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο σημείο του κεφαλαίου αυτού, το σχολείο αποτελεί ένα από τους πιο σημαντικούς, τον σημαντικότερο μετά την οικογένεια, θεσμό ο οποίος συμβάλλει στην κοινωνικοποίηση του ατόμου. Το σχολείο, όπως και η οικογένεια, ως οι δύο δυναμικοί φορείς κοινωνικοποίησης και αγωγής, είναι οι περισσότερο ευαίσθητοι και πρόσφοροι για την εμφάνιση σύγκρουσης και επιθετικότητας μεταξύ των μελών τους²⁸².

Κάθε ομάδα, όμως, και κατά συνέπεια και η πρωτογενής ομάδα του σχολείου αποτελείται από διαφορετικά και ξεχωριστά άτομα - μέλη, τα οποία διακρίνονται για την προσωπική τους ταυτότητα και την αποκλειστική τους ατομικότητα. Γι' αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό της ομάδας, παρά την πραγματική ύπαρξη της οικείας και φιλικής ατμόσφαιρας, δεν λείπουν και οι ατομικές αρνητικές παρακινήσεις για εγωισμό, πλεονεξία, ζηλοτυπία κ.ά. Μέσα, δηλαδή, στο χώρο των ομάδων αυτών στις οποίες υπάρχει αγάπη, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι απουσιάζουν και οι συγκρούσεις²⁸³.

Έτσι λοιπόν, στο χώρο του σχολείου και μεταξύ των ατόμων που συνθέτουν τον πληθυσμό του, εμφανίζονται συμπεριφορές βίας και επιθετικότητας. Στους χώρους και κατά τη λειτουργία αυτού του κύριου φορέα κοινωνικοποίησης εκδηλώνονται συγκρούσεις και αποκλίσεις²⁸⁴. Πρόκειται για το σχολείο που συσσωρεύει a priori τα κοινωνικά προβλήματα, εγγράφεται και ανευρίσκει τους μαθητές του σε ένα περιβάλλον αποδιοργανωμένο από την ανεργία, την αποτυχία, τον στιγματισμό. Ένα τέτοιο σχολείο μπορεί να θεωρηθεί ότι καθίσταται χώρος

²⁸⁰ Τσαούσης, Γ.Δ. 2004: 566

²⁸¹ Τσαούσης, Γ.Δ. 2004: 571

²⁸² Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 115

²⁸³ Ό.π.: 82

²⁸⁴ Courtecuisse, V., Fortin, J., Μπεζέ, Λ., Pain, J. & Selosse, J. 1998: 61

εκδήλωσης επιθετικότητας και εκφοβισμού, από την στιγμή που δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τα προαναφερθέντα προβλήματα²⁸⁵.

Στο σχολείο τα παιδιά καλούνται να κατακτήσουν ένα σημαντικό ποσό γνώσεων, να υποταχθούν σε κανόνες και απαιτήσεις, που δεν έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν ή να αλλάξουν, και να προσαρμοστούν κοινωνικά σε μια ομάδα συνομηλίκων²⁸⁶

Μέσα στο χώρο αυτό με τις συγκεκριμένες δυσκολίες, δημιουργούνται στενές σχέσεις και συχνές επαφές ανάμεσα στα άτομα, κατάσταση που από τη μία πλευρά μπορεί να οδηγεί σε ένα είδος εξάρτησης του ενός μέλους από το άλλο και έτσι στην αποτροπή επιθετικής συμπεριφοράς. Από την άλλη, όμως, είναι δυνατόν αυτή η στενή και συχνή επαφή να επιφέρει εξοικείωση, αντιθέσεις, συγκρούσεις και ανταγωνισμό, που εκδηλώνονται με αμοιβαίες επιθετικές πράξεις και εκφοβιστική συμπεριφορά²⁸⁷.

Το σχολικό περιβάλλον μπορεί να ανέχεται ή να διευκολύνει τη θυματοποίηση²⁸⁸, να αποτελέσει είτε μια δύναμη για την πρόληψη της βίας είτε να παρέχει μία εμπειρία η οποία ενισχύει τις στάσεις βίας. Η ισχυρή «σχολική επίδραση» δύναται να λειτουργήσει είτε ως παράγοντας «κινδύνου» είτε ως παράγοντας «προστασίας» στην προσαρμογή των παιδιών που βιώνουν τον εκφοβισμό²⁸⁹.

Το σχολείο, όπως το έχουν αναδείξει σύγχρονες έρευνες, είναι ένα σύστημα δυναμικών αλληλεπιδράσεων, οι οποίες μπορούν να δράσουν επιβραδυντικά στην ανάπτυξη, επιδείνωση ή παγίωση προβληματικών συμπεριφορών στα παιδιά κάθε ηλικίας. Παράλληλα, είναι ευρέως αποδεκτό ότι οι προβληματικές συμπεριφορές που έχουν εμφανισθεί ήδη από την προσχολική ηλικία τείνουν να γενικεύονται και να επιδεινώνονται κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας, εξαιτίας παραγόντων που σχετίζονται με τη λειτουργία του σχολείου.

Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από έρευνα που διεξήχθη στη Μεγάλη Βρετανία τη δεκαετία του 1990 και η οποία αποτυπώνει ότι οι τάσεις αποκλεισμού από το σχολείο τη συγκεκριμένη περίοδο- λόγω τιμωρίας παιδιών με αντικοινωνική συμπεριφορά- αυξήθηκαν κατά πέντε φορές. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει τη μεγιστοποίηση των προκλητικών/ επιθετικών συμπεριφορών αλλά και την αδυναμία

²⁸⁵ Courtecuisse, V., Fortin, J., Μπεζέ, Α., Pain, J. & Selosse, J. 1998: 49

²⁸⁶ Στεφανίδη- Μόττη, Φ. & Τσιάντης, Ι. 2000: 11

²⁸⁷ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 88

²⁸⁸ Ανδρέου, Ε. & Smith, P.K. 2008

²⁸⁹ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 22

του σχολικού συστήματος να αντιμετωπίσει και να εντάξει ένα όλο και αυξανόμενο αριθμό μαθητών με επιθετική/ εκφοβιστική συμπεριφορά²⁹⁰.

Ακόμη, σύμφωνα με έρευνα για τη σχέση δεσμού σχολείου και παραβατικότητας, έχει αποδειχθεί ότι οι μαθητές που τους άρεσε το σχολείο και τους ενδιέφερε τί σκέφτονταν για αυτούς οι δάσκαλοι, παρουσίασαν χαμηλότερες τιμές παραβατικότητας από αυτούς με χαμηλότερα σκορ στις ίδιες μεταβλητές. Αντίθετα, μαθητές οι οποίοι ένιωθαν νευρικότητα στο σχολείο, εμφάνισαν υψηλότερες τιμές παραβατικότητας από εκείνους που ένιωθαν περισσότερο άνετα²⁹¹.

Οι παραπάνω απόψεις μπορούν να συνδεθούν και να συμπληρώσουν εκείνη που υποστηρίζει ότι υπάρχουν εσωτερικοί παράγοντες του σχολικού θεσμού οι οποίοι ενθαρρύνουν την ανάπτυξη βίας, από τότε που η σχολική διάστρωση προϋποθέτει μία σίγουρη οργάνωση και αναμφίβολη θεμελιώδη παραδοχή της κοινωνικής προσαρμογής. Η ίδια άποψη τονίζει ότι υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά του σχολείου που προκαλούν την εμφάνιση εκφοβισμού.

Σε αυτά περιλαμβάνονται το γεγονός ότι οι δάσκαλοι δεν παρέχουν μία κοινή τεκμηριωμένη αναφορά, τα προβλήματα στη σχολική οργάνωση, η ύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών αξιών λόγω της μετανάστευσης, τους ρόλους και τις σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών αλλά και ανάμεσα στους μαθητές, το εύρος των σχολικών παροχών, τις ποινικές στρατηγικές ανοχής, που χρησιμοποιούνται από το σχολείο για να διευθετήσουν εκφοβιστικές πράξεις μεταξύ των μαθητών²⁹².

Γιατί το σχολικό κλίμα αναπαράγεται και αντικατοπτρίζει τη συμπεριφορά των μαθητών με τον ίδιο τρόπο που η συμπεριφορά αυτή επηρεάζεται από το κλίμα μέσα στο σχολικό χώρο²⁹³.

Η άποψη αυτή συνάδει και αλληλοσυμπληρώνεται από εκείνη που επιχειρεί να εξετάσει την επιθετικότητα στο σχολικό χώρο σύμφωνα με το οικολογικό μοντέλο. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία, η επιθετικότητα ερμηνεύεται μέσα στα πλαίσια γενικότερων περιβαλλοντικών συνθηκών. Οι ειδικοί επιστήμονες ενδιαφέρονται να εντάξουν τα διάφορα φαινόμενα στο όλο οικοσύστημα του σχολείου, δηλαδή τις σχέσεις του μαθητή με τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές αλλά και την υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου²⁹⁴.

²⁹⁰ Κουρκούτας, Η. 2007: 176-7

²⁹¹ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 107

²⁹² Benitez, L. J. & Justicia, F. 2006: 163

²⁹³ Μαρούδας, Γ.Η. & Μπελαδάκης, Δ.Μ. 2006: 28

²⁹⁴ Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 27

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι το σχολείο μπορεί να συμβάλλει δραστικά στην εκδήλωση των προβλημάτων στη συμπεριφορά - επομένως και του εκφοβισμού- με αποτέλεσμα την αποξένωση και αποδέσμευση των μαθητών από την εκπαίδευση²⁹⁵.

6.3. Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΤΑΞΗ ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΧΕΣΕΩΝ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ

Η σχολική τάξη μπορεί να έχει επιρροές πάνω στη φύση και την ποιότητα των σχέσεων των παιδιών μεταξύ τους. Μέσα σε αυτή συντελούνται διαδικασίες οι οποίες αποτελούν τη βάση και μπορεί να επηρεάζουν τους τύπους της κοινωνικής συμπεριφοράς²⁹⁶. Η τάξη ως μία υπεύθυνη αυτοπειθαρχούμενη ομάδα με ένα σύστημα οργάνωσης ομαδοσυνεργατικό προάγει το αίσθημα του ανήκειν, την αποδοχή, την ευχαρίστηση και την ευκαιρία για μάθηση²⁹⁷.

Ωστόσο, μέσα σε μία σχολική τάξη είναι δυνατόν να εκδηλωθούν συμπεριφορές – εξωτερικευμένες - στις οποίες περιλαμβάνονται η επιθετικότητα, η βία, ο βανδαλισμός, η παραβατικότητα και ο εκφοβισμός. Στις περιπτώσεις αυτές μέσα στα όρια της τάξης μπορεί να εφαρμοστεί το μοντέλο της σχολικής πειθαρχίας που οφείλει να διαμορφώσει κατά το δοκούν τη σχολική συμπεριφορά, δημιουργώντας τις συνθήκες που την αποτρέπουν ώστε αυτή είναι ανεπιθύμητη²⁹⁸.

Παράλληλα, οι σχολικές τάξεις και το σχολείο στο σύνολό του είναι έτσι δομημένες ώστε οι μαθητές να ανταγωνίζονται ο ένας τον άλλο για προσοχή, αναγνώριση, και βαθμούς, ώστε με αυτό τον τρόπο να εκτιμώνται από τους άλλους. Υπάρχουν, όμως, πολλές εναλλακτικές πρακτικές που μπορούν να εφαρμοστούν μέσα σε μία τάξη και που κατευθύνονται στην προώθηση της ανάπτυξης της κοινωνικής ικανότητας περιλαμβάνοντας στρατηγικές της ομάδας ακόμα και διευθετήσεις στον τρόπο που κάθονται οι μαθητές μέσα στην τάξη²⁹⁹.

Από έρευνες έχει ακόμα διαπιστωθεί ότι οι σχολικές διεργασίες, οι δυνατότητες συμμετοχής του μαθητή στην εκπαιδευτική διαδικασία, το χαμηλό επίπεδο συνεργασίας μεταξύ του δασκάλου και των μαθητών αλλά και αυτό της απόδοσης των μαθητών μέσα στην τάξη, η αδιαφορία και η μη τήρηση των κανόνων

²⁹⁵ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 17

²⁹⁶ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 76

²⁹⁷ Μπάλιου, Ε. 2008: 25

²⁹⁸ Μπάλιου, Ε. 2008: 4

²⁹⁹ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 76

της τάξης, μπορεί να αποτελέσουν μερικούς από τους παράγοντες υψηλού κινδύνου που συνδέονται με την εκδήλωση βίαιης συμπεριφοράς από την πλευρά των μαθητών³⁰⁰.

Ακόμη, καταστάσεις που συντελούνται μέσα στην τάξη, αποτελούν θεμελιώδεις πλευρές του σχολείου και που σχετίζονται με την εμφάνιση του φαινομένου του εκφοβισμού είναι οι γενικότερες σχέσεις δασκάλου - μαθητή, η ποιότητα της διδασκαλίας και μάθησης αλλά και οι μέθοδοι πειθαρχίας³⁰¹. Για το λόγο αυτό οι εκπαιδευτικοί πρέπει να έχουν την υπευθυνότητα να μπορούν να αποτρέψουν και να χειριστούν προβλήματα συμπεριφοράς μέσα στη σχολική τάξη³⁰².

6.3.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗΣ» ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Έχει διατυπωθεί η άποψη και επικρατήσει η γενική εικόνα ότι οι σχολικές τάξεις δεν είναι «ενοποιημένες» αλλά αντίθετα «διαιρεμένες», με την έννοια ότι οι μαθητές έχουν την τάση να σχηματίζουν υποομάδες και «κλίκες». Στις «ενοποιημένες» τάξεις τα παιδιά έχουν την επαφή το ένα με το άλλο, αλληλεπιδρούν μέσα σε αυτές.

Η έννοια αυτή της «ενοποίησης» ενισχύει τη ροή των πληροφοριών. Οι επιρροές των συνομηλίκων πάνω στη γνώση και τη συμπεριφορά μπορεί να είναι μεγαλύτερες στη συγκεκριμένη οργάνωση της σχολικής τάξης, διότι οι ιδέες και οι πληροφορίες ανταλλάσσονται εύκολα και τα παιδιά μπορεί να μαθαίνουν παρατηρώντας τους συμμαθητές τους. Ακόμα, η «ενοποίηση» μέσα στην τάξη παρέχει την κοινωνική δομή για να ορίσει και να ενισχύσει καθιερωμένες συμπεριφορές και στάσεις³⁰³.

Μέσα σε μία τάξη δημιουργούνται, λοιπόν, ομάδες που σχετίζονται άμεσα με τον εκφοβισμό. Όταν αυτός λαμβάνει χώρα στα όρια μιας σχολικής τάξης, οι περισσότεροι μαθητές βρίσκονται μέσα σ' αυτή και είναι γνώστες των περιστατικών αυτών. Είναι γεγονός, σύμφωνα με έρευνα, ότι το 85% των συνομηλίκων είναι παρόντες σε επεισόδια εκφοβισμού σε μία αίθουσα, παρουσία που σχετίζεται με την επιμονή των επεισοδίων αυτών³⁰⁴.

³⁰⁰ Αρτινοπούλου, Β. 2001: 147-8

³⁰¹ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 5

³⁰² Tauber, R. 2007: 432

³⁰³ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 84

³⁰⁴ Salmivalli, C. 2001: 400

6.4. ΤΟΠΟΙ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ

ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Το σχολείο έχει μια λειτουργία φιλοξενίας, μια φυσική διάσταση υποδοχής, η οποία πρέπει να προδιαθέτει για δουλεία και τα σχολικά κτίρια να μην αποτελούν εμπόδια στην εφαρμογή των μεθόδων διδασκαλίας³⁰⁵. Υπάρχουν παράγοντες του δομημένου χώρου του σχολείου, όπως είναι το κτίριο, οι αίθουσες διδασκαλίας, η αναλογία των μαθητών - δασκάλου αλλά και η πιθανή συστέγαση σχολείων, οι οποίοι επηρεάζουν τόσο την επίδοση όσο και τη συμπεριφορά των μαθητών³⁰⁶.

Έχει διαπιστωθεί πως περισσότερες συγκρούσεις εκδηλώνονται σε απεριποίητα, βρώμικα σχολικά κτίρια, χωρίς αισθητική και λειτουργική διαμόρφωση των χώρων. Ακόμη, η παραπάνω άποψη ταυτίζεται και με εκείνη που αναφέρει ότι το μέγεθος των σχολικών χώρων, οι αχανείς αίθουσες διδασκαλίας και ο μεγάλος αριθμός μαθητών σε μία αίθουσα ενισχύουν το αίσθημα της ανασφάλειας, εμποδίζουν την καλλιέργεια στενών διαπροσωπικών σχέσεων³⁰⁷.

6.4.1. Η ΑΥΛΗ ΩΣ ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η αυλή του σχολείου - και κυρίως την ώρα του διαλείμματος - είναι ο χώρος στον οποίο εκδηλώνονται τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού, με το ποσοστό στα δημοτικά σχολεία να αγγίζει το 83,1%, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν συμβαίνουν στο διάδρομο, τις σκάλες³⁰⁸ ή τα γυμναστήρια³⁰⁹. Συγκεκριμένα, μία κύρια μορφή εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού στον προαύλιο χώρο αποτελούν οι σωματικές παρενοχλήσεις³¹⁰. Ακόμα, έχει παρατηρηθεί ότι στο διάλλειμα όλα τα παιδιά παίζουν μαζί ή σε ομάδες που αναπροσαρμόζονται ανάλογα με το είδος του παιχνιδιού. Τότε, μπορεί να σχηματίζουν σταθερές και μόνιμες ομάδες παιχνιδιού, αποκλείοντας τελείως κάποια παιδιά από αυτές³¹¹. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι ο εκφοβισμός εμφανίζεται συχνότερα τα τελευταία πέντε λεπτά του διαλείμματος, καθώς εκείνη την ώρα τα παιδιά έχουν βαρεθεί και προσφεύγουν στο να βασανίζουν τους άλλους μαθητές³¹².

³⁰⁵ Courtecuisse, V., Fortin, J., Μπεζέ, Λ., Pain, J. & Selosse, J. 1998: 51

³⁰⁶ Βασιλείου Π. Σ. 2005: 22

³⁰⁷ Νέστορος Ι.Ν. 1997: 4-5

³⁰⁸ Εκπαιδευτικό Δίκτυο Ενημέρωσης 2006: 3-4

³⁰⁹ Τζιόγκουρος, Χ. 2009

³¹⁰ Μπότσαρη- Μακρή, Ε. & Κουρκούτας, Η. 2007: 176

³¹¹ Βασιλείου, Π.Σ. 2005: 84

³¹² Rigby, K. 2008: 43

6.4.2. ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ ΕΚΔΗΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Η πλειονότητα των περιστατικών εκφοβισμού σημειώνονται όταν οι δάσκαλοι απουσιάζουν και δεν έχουν εστιασμένη την προσοχή τους στους μαθητές, όπως για παράδειγμα στο χώρο της τουαλέτας, σε ποσοστό 5%³¹³. Παρολ' αυτά, όμως, σύμφωνα με τα ποσοστά μέσα στην τάξη και μάλιστα παρουσία εκπαιδευτικών σημειώνεται το 15,1% των περιστατικών του σχολικού εκφοβισμού. Στο χώρο του κυλικείου έχουν δηλωθεί επίσης κρούσματα εκφοβισμού με τα ποσοστά να φτάνουν το 20,7% αλλά και τα ποσοστά στο δρόμο προς το σχολείο είναι εξίσου υψηλά, καθώς αυτά αγγίζουν το 19,5%³¹⁴, όπως και στο δρόμο προς το σπίτι.

Οι πιθανότητες για εκδήλωση εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο γυρισμό από το σχολείο στο σπίτι είναι γενικά περισσότερες από αυτές στο δρόμο προς το σχολείο. Σημαντικό κρίνεται να αναφερθεί ότι τα παιδιά τα οποία γίνονται στόχος εκφοβισμού στο σχολείο, φεύγουν το πρωί από το σπίτι τους όσο πιο αργά μπορούν ώστε να ελαχιστοποιήσουν τις πιθανότητες να θυματοποιηθούν³¹⁵.

6.5. ΑΠΟΤΙΜΩΝΤΑΣ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Το σχολείο μπορεί να γίνει ένα πεδίο διαλόγου και διαχείρισης του της βίας, αρκεί να γεφυρώσει - και όχι να γκρεμίσει - τη σχέση «οικογενειακό- κοινωνικό περιβάλλον» και σχολικό περιβάλλον» - με όσα πολιτισμικά στοιχεία το καθένα από αυτά φέρει και επιβάλλει. Το σχολείο ως μέσο ή/ και πρόβλημα της γειτονίας και το αντίστροφο, ως σπασμένος καθρέφτης διαλυμένων σχέσεων αλλά και ο βαθμός ένταξης του σχολείου στην ευρύτερη κοινότητα, η παράδοση και η κουλτούρα στην τήρηση των κανόνων του περιβάλλοντος επηρεάζουν πολύ τα τεκταινόμενα εντός των αιθουσών. Τα σχολεία παίρνουν - θέλουν/δεν θέλουν - το «χρώμα» της γειτονίας ή της πόλης όπου λειτουργούν. Η μεταφορά της κοινωνικής βίας στο σχολείο, στο μοναδικό ίσως χώρο όπου οι χαμένοι μπορούν να δείξουν τη δύναμή τους και οι ευάλωτοι την αντίστασή τους, δεν πρέπει να μας οδηγεί σε λαθεμένα ή γενικής εφαρμογής συμπεράσματα. Η συσχέτιση της ενδοσχολικής βίας με τη βία στους δρόμους ή στην πόλη δεν είναι εύκολη υπόθεση, αφενός διότι ο σκοτεινός αριθμός της μικροεγκληματικότητας στο σχολείο είναι μεγάλος, αφετέρου διότι οι ευκαιρίες είναι διαφορετικές³¹⁶.

³¹³ Βασιλειάδου, Ν. 2006: 57

³¹⁴ Εκπαιδευτικό Δίκτυο Ενημέρωσης 2006: 3-4

³¹⁵ Rigby, K. 2008: 42-3

³¹⁶ Πανούσης, Γ. 2008: 1

Την άποψη αυτή έρχεται να συμπληρώσει εκείνη η οποία αναφέρει ότι η κοινωνία με την επιρροή και τις αξίες της διαμορφώνει τη σχολική δομή. Η αλληλεπίδραση κοινωνίας - σχολείου μπορεί να δηλώνει ότι η ίδια η επιθετικότητα μέσα στο σχολείο, είναι δείκτης επιθετικότητας ολόκληρου του κοινωνικού συστήματος³¹⁷.

Η βία στο σχολείο εμπεριέχει στοιχεία εξουσίας, πειθαναγκασμού, βαθιάς ριζωμένης αντίφασης/αντίθεσης/σύγκρουσης αλλά και ανομίας³¹⁸. Είναι, λοιπόν, φυσικό τα παιδιά να δώσουν στην κοινωνία ό,τι πήραν από τους άλλους. Η ιδιομορφία μιας κοινωνίας, οι θεσμοί της και η ίδια η δομή του κοινωνικού της συστήματος είναι αποτέλεσμα τόσο της οικογένειας όσο και του σχολείου³¹⁹.

Κρίνεται, λοιπόν, σημαντική στο πεδίο της βίας μια απόπειρα αποτίμησης των αναγκών και της βελτίωσης του επιπέδου τεχνογνωσίας και παρεχόμενων υπηρεσιών με παράλληλο κεντρικό εγχείρημα, τη δημιουργία ανάπτυξης «κοινού λόγου» μεταξύ των εμπλεκόμενων επαγγελματιών³²⁰. Γιατί το σχολείο που αποτελεί το φυσικό περιβάλλον του παιδιού, θεωρείται ένας ιδιαίτερα πρόσφορος χώρος για πρόληψη και αντιμετώπιση προβλημάτων και συμπεριφορών επιθετικότητας των παιδιών³²¹.

³¹⁷ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 103

³¹⁸ Πανούσης, Γ. 2008: 21

³¹⁹ Βουϊδάσκης, Κ.Β. 1987: 128

³²⁰ Κυριακοπούλου, Α., Νικολαΐδης, Γ., Ρίγκα, Α. & Σταυριανάκη, Μ. 2008: 7

³²¹ Στεφανίδη- Μόττη, Φ. & Τσιάντης, Ι. 2000: 11-2

Β' ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

7.1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Κύριος σκοπός της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση της ύπαρξης ή πιθανής έξαρσης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στα Δημοτικά Σχολεία του Ηρακλείου, καθώς επίσης και ποια μορφή βίας είναι συχνότερη στα σχολεία αυτά.

Η ύπαρξη ερευνών στην Ελλάδα σχετικά με το φαινόμενο στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και τα ενδιαφέροντα αποτελέσματα που έχουν προκύψει από αυτές αποτέλεσαν έναυσμα για έρευνα και στα Δημοτικά Σχολεία του Ηρακλείου Κρήτης, όπου δεν έχει πραγματοποιηθεί παρόμοια έρευνα στο παρελθόν που να αφορά αποκλειστικά το συγκεκριμένο Δήμο, την ηλικιακή ομάδα των μαθητών που φοιτούν στα σχολεία αυτά αλλά και ξεκάθαρα το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Ακόμη, η απόκτηση ξεκάθαρης εικόνας πάνω στο θέμα του σχολικού εκφοβισμού - bullying καθιστά ένα παράλληλο σκοπό της συγκεκριμένης μελέτης, ειδικότερα με τα περιστατικά του φαινομένου αυτού αλλά και γενικότερα της σχολικής βίας και επιθετικότητας να λαμβάνουν χώρα όλο και πιο συχνά τον τελευταίο καιρό.

7.1.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ - ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

- ❖ Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού εξαρτάται από το φύλο των μαθητών.
- ❖ Η μορφή του σχολικού εκφοβισμού που υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον είναι η λεκτική.
- ❖ Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού σχετίζεται με τη δομή της οικογένειας.

7.2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

7.2.1. ΠΕΔΙΟ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ως πεδίο μελέτης ορίστηκαν περιοχές του Δήμου Ηρακλείου, στον οποίων τα Δημοτικά σχολεία που ανήκουν σε αυτές είχαν συνεργαστεί οι ερευνήτριες κατά τη διάρκεια της εργαστηριακής τους άσκησης. Σε αυτές περιλαμβάνονται η περιοχή της Φορτέτσας, της Θερίσσου και το Κέντρο του Ηρακλείου.

7.2.2. ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Ο συνολικός αριθμός των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν ανέρχεται στα 150. Η κάθε ερευνήτρια πραγματοποίησε συλλογή 75 ερωτηματολογίων. Το δείγμα αποτέλεσαν μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ηλικίας 10-13 ετών και συγκεκριμένα της Πέμπτης και της Έκτης Τάξης. Η λήψη των ερωτηματολογίων έγινε σε τέσσερα δημοτικά σχολεία του Δήμου Ηρακλείου. Συγκεκριμένα, στα σχολεία αυτά περιλαμβάνονται το 21ο Δημοτικό Σχολείο στη περιοχή της Φορτέτσας, το 25^ο και 27^ο τα οποία συστεγάζονται και βρίσκονται στην περιοχή της Θερίσσου και το 1^ο Δημοτικό Σχολείο, Ανωγειανό, στην οδό Καλοκαιρινού στο Κέντρο του Ηρακλείου.

7.2.3. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗΣ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, όπως αναφέρθηκε σε παραπάνω σημείο, πραγματοποιήθηκε σε συνολικά τέσσερα δημοτικά σχολεία σε διαφορετικές περιοχές του Δήμου Ηρακλείου.

Αρχικά έλαβε χώρα η επαφή, η ενημέρωση για το σκοπό της έρευνας και η παρουσίαση του ερευνητικού μας εργαλείου με τον εκάστοτε διευθυντή και δασκάλους με τους οποίους θα συνεργαζόμασταν.

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε η πιλοτική συμπλήρωση των ερωτηματολογίων σε δείγμα 30 μαθητών, εκ των οποίων οι 15 φοιτούσαν στην Πέμπτη Δημοτικού και οι 15 στην Έκτη. Χρησιμοποιήθηκε το ερευνητικό εργαλείο των Πετρόπουλου Ν. και Παπαστυλιανού Α. σε σχετική έρευνα που πραγματοποίησαν το 2001 με τίτλο «Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρίας στο σχολείο. Γενεσιουργοί παράγοντες και επιπτώσεις»³²². Οι αλλαγές, που

³²² Πετρόπουλος, Ν.& Παπαστυλιανού, Α. 2001

ακολούθησαν σε αυτό, αφορούσαν κυρίως την αναδιατύπωση κάποιων ερωτήσεων που δεν ήταν απόλυτα κατανοητές από τους μαθητές.

Ύστερα από την πιλοτική έρευνα ακολούθησε η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους μαθητές, διαδικασία η οποία είχε διάρκεια μία διδακτική ώρα κάθε φορά. Πριν την έναρξη της διαδικασίας στην εκάστοτε τάξη προηγείτο ενημέρωση των μαθητών για την ταυτότητά μας, το σκοπό της εργασίας αυτής, τη διασφάλιση του απορρήτου και της ανωνυμίας.

Η κάθε ερευνήτρια ήταν παρούσα καθ' όλη τη διάρκεια της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, έτσι ώστε να παρέχονται στους μαθητές οι απαραίτητες διευκρινήσεις και απαντήσεις σε τυχούσες ερωτήσεις και απορίες τους. Σε ορισμένες τάξεις ήταν παρόν και ο δάσκαλος, όταν εκείνος το επιθυμούσε και ήταν διαθέσιμος να βοηθήσει στην όλη διαδικασία, καθώς ήταν ένα οικείο πρόσωπο στα παιδιά.

Η κάθε διαδικασία συμπλήρωσης ολοκληρωνόταν με την απόδοση ευχαριστιών προς τους μαθητές για τη σημαντική συμβολή τους στην εκπόνηση της εργασίας μας αλλά και προς τους εκάστοτε δασκάλους και διευθυντές.

Η ολοκλήρωση της διαδικασίας συμπλήρωσης του συνόλου των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε μέσα στο διάστημα των 2 εβδομάδων.

7.2.4. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

Το ερευνητικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της έρευνας ήταν το ερωτηματολόγιο, καθώς αυτή είναι ποσοτική. Πρόκειται για το μεθοδολογικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τους Πετρόπουλο Ν. και Παπαστυλιανού Α. σε σχετική έρευνα που πραγματοποίησαν το 2001 με τίτλο «Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρίας στο σχολείο. Γενεσιουργοί παράγοντες και επιπτώσεις»³²³. Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο υπέστη κάποιες διαμορφώσεις για να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της δικής μας έρευνας. Καθώς ήταν ιδιαίτερα εκτενές για να απευθυνθεί σε μαθητές δημοτικού, έγινε επιλογή των ερωτήσεων που συμπεριλήφθησαν, με κριτήριο το ενδιαφέρον που παρουσίαζαν και την εκπλήρωση του στόχου της έρευνας.

Το ερωτηματολόγιο αυτό περιείχε 69 ερωτήσεις, ομαδοποιημένες σε τρία μέρη τα οποία αναφέρονταν στα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά, σε συμπεριφορές και στα εξωσχολικά ενδιαφέροντα των μαθητών αντίστοιχα. Πιο

³²³ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001

αναλυτικά στο πρώτο μέρος περιλαμβάνονταν 8 ερωτήσεις που αφορούσαν τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μαθητών:

- ❖ E1: Φύλο
- ❖ E2: Ηλικία
- ❖ E3: Τάξη
- ❖ E4: Ύπαρξη αδελφιών
- ❖ E5: Αριθμός αδελφιών
- ❖ E6: Σειρά γέννησης (το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο, το τέταρτο, το πέμπτο/έκτο... παιδί).
- ❖ E7: Με ποιον μένει (με τους γονείς, τον πατέρα, την μητέρα, με άλλον).
- ❖ E8: Χρόνος με την οικογένεια κάθε μέρα (περισσότερες από 4 ώρες την ημέρα, 3-4 ώρες την ημέρα, 1-2 ώρες την ημέρα, λιγότερο από 1 ώρα την ημέρα, καθόλου).

Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνονταν οι εξής 58 ερωτήσεις που αναφέρονταν σε συμπεριφορές:

- ❖ E9-E13: Τον βαθμό που αισθάνεται ότι η οικογένεια του προσφέρει αγάπη, φροντίδα, στοργή, κλπ, χρήματα, ρούχα, δώρα, κλπ, βοήθεια στα μαθήματα (από τους ίδιους, με ιδιαίτερα μαθήματα), ενθάρρυνση/παρακίνηση για μελλοντικά σχέδια (π.χ. για την επιλογή επαγγέλματος) και επικοινωνία (συζήτηση, εκμυστήρευση δικών του θεμάτων).
- ❖ E14-E20: Αν νομίζει ότι οι άλλοι του συμπεριφέρονται δίκαια στην οικογένεια- οι γονείς, τα αδέρφια, άλλος-, στο σχολείο- οι δάσκαλοι, οι συμμαθητές/-τριες- και στην καθημερινή ζωή- οι άνθρωποι που έρχεται σε επαφή, οι άνθρωποι γενικά γύρω του.
- ❖ E21-E24: Αν έχει υποστεί από δάσκαλο/-α σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κλπ), σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική), λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί), προκαταλήψεις / διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κλπ.
- ❖ E25-E29: Αν έχει υποστεί από συμμαθητή/-τρια σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κλπ), σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική), λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί), προκαταλήψεις / διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κλπ., κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κλπ).

- ❖ E30-E34: Αν έχει υποστεί από μέλος της οικογένειας του ή από το συγγενικό περιβάλλον σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κλπ), σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική), λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί), προκαταλήψεις / διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κλπ., κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κλπ).
- ❖ E35-E39: Αν έχει υποστεί από γνωστούς/γείτονες/φίλους σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κλπ), σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική), λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί), προκαταλήψεις / διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κλπ., κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κλπ).
- ❖ E40-44: Αν έχει υποστεί από αγνώστους σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κλπ), σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική), λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί), προκαταλήψεις / διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κλπ., κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κλπ).
- ❖ E45: Ποιοι νομίζει ότι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους (συνήθως αγόρια, συνήθως κορίτσια, δεν ξέρω).
- ❖ E46: Ο βαθμός που παρεμβαίνουν οι δάσκαλοι με προσπάθειες συμφιλίωσης / τιμωρίας κ.ά. όταν συμβαίνουν περιστατικά όπως τα πιο πάνω (κλοπές/ βρισιές/ χτυπήματα) στο σχολείο του.
- ❖ E47: Σε ποιον απευθύνεται συνήθως όταν γίνεται θύμα μιας σωματικής ή λεκτικής επίθεσης, κλοπής κλπ. (στο διευθυντή, στους καθηγητές, στους γονείς του, στην παρέα/σε φίλους του, σε κανένα, άλλο).
- ❖ E48: Καθυστερεί το πρωί στο σχολείο ενώ έχει αρχίσει η πρώτη ώρα.
- ❖ E49: Αντιγράφει στις εξετάσεις και τα τεστ.
- ❖ E50: Πλαστογραφεί την υπογραφή των γονέων του.
- ❖ E51: Αφαιρεί από τους άλλους διάφορα πράγματα που δεν του ανήκουν (βιβλία, χρήματα, οπτικοακουστικό υλικό κλπ).
- ❖ E52: Χτυπά άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα.
- ❖ E53: Καταστρέφει πράγματα/έπιπλα του σχολείου.
- ❖ E54: Καίει/σχίζει βιβλία. Γράφει συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών ή άλλων προσώπων.
- ❖ E55: Καπνίζει στο χώρο του σχολείου.
- ❖ E56: Έχει προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητή/άλλων ατόμων.

- ❖ E57: Πώς νιώθει όταν κάνει πράξεις όπως αυτές που περιγράφονται στις ερωτήσεις E48-E56. Δυσφορία με τον εαυτό του, ικανοποίηση που εκδικήθηκε, χαρά γιατί εκτονώθηκε, συναίσθημα ενοχής, άλλο συναίσθημα.
- ❖ E58: Οι συγκρούσεις οι οποίες δεν εκφράζονται με σωματική ή λεκτική βία (όπως για παράδειγμα ο αποκλεισμός από τις ομάδες ή τις παρέες αλλά και η χρήση του κινητού για να φωτογραφηθεί ένας μαθητής/-τρια σε ιδιωτική στιγμή του ή να σταλθούν απειλητικά μηνύματα) είναι ένας τρόπος να εκφράσει κανείς τη δυσαρέσκειά του ή να δηλώσει τη διαφορετικότητά του. Πόσο συχνά καταφεύγει σε αυτό τον τρόπο εκδήλωσης.

Στο τρίτο μέρος περιλαμβάνονταν ερωτήσεις που σχετίζονταν με τις δραστηριότητες των μαθητών στον ελεύθερο χρόνο τους:

- ❖ E59: Πέρα από το χρόνο που αφιερώνεις για τα μαθήματα και τα φροντιστήριά σου, πόσο συχνά διαβάζει βιβλία, εφημερίδες/περιοδικά.
- ❖ E60: Ακούει μουσική.
- ❖ E61: Παίζει μουσική.
- ❖ E62: Αθλείται.
- ❖ E63: «Σερφάρει στο Internet».
- ❖ E64: Ασχολείται με πολιτιστικές εκδηλώσεις (π.χ. θέατρο, χορό).
- ❖ E65: Πηγαίνει στο θέατρο/κινηματογράφο.
- ❖ Πηγαίνει στο γήπεδο.
- ❖ Βγαίνει με φίλους/ες.
- ❖ E68: Αν βλέπει τηλεόραση συχνά και αν ναι, πόσες ώρες την ημέρα περίπου βλέπει (1 ώρα, 1-2 ώρες, 2-3 ώρες, 3-4 ώρες, 4 και πάνω ώρες).
- ❖ E69: Τι είδους εκπομπές προτιμά στην τηλεόραση (μουσικές εκπομπές, τηλεπαιχνίδια, κοινωνικές σειρές/έργα, θρίλερ/αστυνομικά, ειδήσεις/ντοκιμαντέρ, παιδικές εκπομπές, εκπομπές κοινωνικής πραγματικότητας/reality show, άλλο).

7.2.5. ΣΤΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Τα δεδομένα της έρευνας αναλύθηκαν με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS 12.0 for Windows (Statistical Package for Social Sciences). Αρχικά, παρατέθηκαν οι πίνακες απλής κατανομής για τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των

μαθητών, οι συμπεριφορές και οι δραστηριότητες των παιδιών στον ελεύθερο χρόνο τους.

Ακολούθησε η στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων και η συσχέτιση των υποθέσεων. Για τις ανάγκες της ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε το t-test, το Pearson correlation και Frequencies.

Τέλος, η ερευνητική ομάδα προέβη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής ανάλυσης.

7.3. ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΔΥΣΚΟΛΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κατά τη διάρκεια πραγματοποίησης της έρευνάς μας παρουσιάστηκαν ορισμένες δυσκολίες και περιορισμοί που δυσχέραιναν την ολοκλήρωσή της.

Μία πρώτη δυσκολία αφορούσε το κόστος της έρευνας, λόγω του εύρους του δείγματος και της έκτασης του ερωτηματολογίου. Έτσι, υπήρξε ιδιαίτερα μεγάλη οικονομική επιβάρυνση εκτύπωσης μεγάλου αριθμού ερωτηματολογίων και πολλών σελίδων για το καθένα

Μία πιο ουσιαστική δυσκολία που αντιμετωπίσαμε, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή της εργασίας μας, ήταν η προσέγγιση των διευθυντών των σχολείων ώστε να δεχτούν την εκπόνηση της έρευνας. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν πολύ θετικοί απέναντι στο περιεχόμενο της έρευνάς μας και δέχθηκαν με ευχαρίστηση να συμμετέχουν σ' αυτή. Ωστόσο, υπήρξαν ορισμένοι διευθυντές και δάσκαλοι οι οποίοι αρνήθηκαν ισχυριζόμενοι ότι δεν μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη απέναντι στους γονείς των μαθητών. Ως εκ τούτου θα μπορούσαμε να είχαμε δημιουργήσει Υπεύθυνες Δηλώσεις προς τους γονείς, κάτι που δεν πραγματοποιήθηκε διότι η έρευνάς μας συνέπεσε με το κλείσιμο των σχολείων για τις διακοπές του Πάσχα και έτσι δεν είχαμε τον απαραίτητο χρόνο.

Ακόμη, δυσκολίες αντιμετωπίσαμε με ορισμένους δασκάλους οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να παραχωρήσουν μία διδακτική ώρα για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων. Έτσι απευθυνθήκαμε σε άλλους δασκάλους που ήταν πρόθυμοι να παραχωρήσουν την ώρα του μαθήματός τους.

Ως επιπρόσθετη δυσκολία πρέπει να αναφερθεί και το ότι δεν είχαμε τη δυνατότητα να ελέγχουμε αν ο κάθε μαθητής απαντούσε στο σύνολο των ερωτήσεων, καθώς σε κάθε αίθουσα ήταν παρόν μόνο ένας ερευνητής και δεν είχε την παραπάνω

δυνατότητα. Ωστόσο, εξαιρετικά σημαντική ήταν η βοήθεια του δασκάλου όταν αυτός επέλεγε να είναι παρόν στη διαδικασία.

Τέλος, ένας περιορισμός που πρέπει να αναφερθεί είναι η ύπαρξη μαθητών άλλων εθνικοτήτων στο δείγμα των μαθητών, κάτι που δεν διαφαίνεται στο ερωτηματολόγιο και δεν υπήρξε ερώτηση στα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά. Θα ήταν, λοιπόν, χρήσιμο σε μια μετέπειτα έρευνα να ληφθεί υπόψη και το χαρακτηριστικό αυτό του δείγματος.

7.4. ΗΘΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Όσον αφορά στα ηθικά ζητήματα που αντιμετωπίσαμε κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, αυτά αφορούσαν στη διατήρηση της ανωνυμίας του δείγματος. Για το λόγο αυτό στην ενημέρωση των διευθυντών και δασκάλων αλλά και πριν την έναρξη της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων διαβεβαιώσαμε τους μαθητές ότι η έρευνα είναι ανώνυμη και θα διατηρηθεί το απόρρητο των στοιχείων τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας «Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού - Bullying σε Δημοτικά Σχολεία του Δήμου Ηρακλείου». Έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τέσσερα Δημοτικά Σχολεία σε διαφορετικές περιοχές του συγκεκριμένου Δήμου. Ακολουθεί η συζήτηση των αποτελεσμάτων και των συσχετίσεων και ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τις προτάσεις μας.

Τα δεδομένα της έρευνας που καταχωρούνται, χρησιμοποιούνται και παρουσιάζονται στο κεφάλαιο αυτό είναι συνάρτηση των υποθετικών προτάσεων της παρούσας έρευνας.

8.1. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

8.1.1. Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά ερωτηθέντων

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα κοινωνικό-δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων μαθητών. Ύστερα από τη στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων προέκυψε ότι στο σύνολο των 150 ερωτηθέντων, το 54,7% αποτελούσαν 82 αγόρια και το 45,3% 68 κορίτσια, δίνοντας την πληροφορία ότι στο σύνολο των συμμετεχόντων μαθητών τα αγόρια είναι περισσότερα, χωρίς όμως να υπάρχει σημαντική απόκλιση σχετικά με το φύλο τους.

Σχετικά με την ηλικία παρατηρείται ότι το 46,7% αποτελούσαν 70 μαθητές μεταξύ 10-11 ετών, το 48,7% 73 μαθητές από 11,5 έως 12,5 ετών και το 4,7% ήταν 7 μαθητές από 13 ετών και άνω. Διαπιστώνεται ότι οι μαθητές από 13 ετών και άνω αποτελούν το μικρότερο μέρος του δείγματος με σημαντική απόκλιση από τις υπόλοιπες δύο ηλικιακές ομάδες.

Όσον αφορά στην τάξη, το ποσοστό των μαθητών που φοιτούσαν στην Πέμπτη τάξη ήταν 43,3% και το 56,7% στην Έκτη τάξη. Δηλαδή, από το σύνολο των 150 μαθητών οι 65 φοιτούσαν στην Πέμπτη και οι 85 στην Έκτη τάξη αντίστοιχα

Σχετικά με το αν τα παιδιά έχουν αδέρφια, το 86,7% αποτελούσαν 130 μαθητές και τα οποία απάντησαν ότι έχουν, ενώ το 13,3% ήταν 20 παιδιά και είπαν ότι δεν έχουν αδέρφια.

Όσον αφορά στον αριθμό των αδελφών, το 16,8% (24 μαθητές) απάντησε ότι δεν έχει αδέρφια, το 70,6% (101 μαθητές) απάντησε ότι έχει από 1 έως 2 αδέρφια, το 10,5% (15 μαθητές) από 3 έως 4 και το 2,1% (3 μαθητές) από 5 και πάνω αδέρφια. Στη συγκεκριμένη ερώτηση στο σύνολο των 150 ερωτηθέντων το 4,7% (7 μαθητές) των παιδιών δεν απάντησε.

Σχετικά με τη σειρά γέννησης παρατηρείται ότι 70 μαθητές είναι το πρώτο παιδί της οικογένειας, 52 μαθητές είναι το δεύτερο, 20 το τρίτο, 6 το τέταρτο και 2 μαθητές το πέμπτο, έκτο κλπ. Τα ποσοστά των μαθητών είναι αντίστοιχα 46,7%, 34,7%, 13,3%, 4% και 1,3%.

Στην ερώτηση με ποιον μένουν τα παιδιά, 138 μαθητές, δηλαδή το 92%, απάντησε ότι μένει και με τους δύο γονείς, 2 μαθητές, το 1,3%, μόνο με τον πατέρα, 7 παιδιά, δηλαδή το 4,7% του συνόλου του δείγματος, μόνο με την μητέρα, 2 μαθητές, δηλαδή το 1,3% ότι μένει με κάποιον άλλο, ενώ 2 παιδιά με ποσοστό 0,7% δεν απάντησε στην ερώτηση.

Πίνακας 1: Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά ερωτηθέντων

Μεταβλητές	n	%
Φύλο		
Αγόρι	82	54,7
Κορίτσι	68	45,3
Ηλικία		
10-11	70	46,7
11,5-12,5	73	48,7
13->	7	4,7
Τάξη		
Πέμπτη	65	43,3
Έκτη	85	56,7
Ύπαρξη αδελφών		
Ναι	130	86,7
Όχι	20	13,3
Αριθμός αδελφών		
0	24	16,8
1-2	101	70,6
3-4	15	10,5
5->	3	2,1
Σειρά γέννησης		
Πρώτο	70	46,7
Δεύτερο	52	34,7
Τρίτο	20	13,3
Τέταρτο	6	4,0
Πέμπτο/έκτο...	2	1,3

Με ποιον μένεις		
Με τους δύο γονείς	138	92,0
Με τον πατέρα	2	1,3
Με τη μητέρα	7	4,7
Με άλλον	2	1,3

8.1.2. Χρόνος με την οικογένεια κάθε μέρα

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται ο χρόνος που περνάει το παιδί με την οικογένειά του κάθε μέρα. Ύστερα από τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων, προέκυψε ότι στο σύνολο των 150 ερωτηθέντων, το 32% περνάει περισσότερες από 4 ώρες με την οικογένειά του κάθε μέρα, όπου είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό. Το 24% περνάει 3-4 ώρες, το 23,3% δεν περνάει καθόλου χρόνο με την οικογένειά του, το 16,7% περνάει από 1-2 ώρες, ενώ το μικρότερο ποσοστό είναι το 4% που περνάει λιγότερο από 1 ώρα κάθε μέρα.

Πίνακας 2: Χρόνος με την οικογένεια κάθε μέρα

Μεταβλητές	n	%
Περισσότερες από 4 ώρες	48	32,0
3-4 ώρες	36	24,0
1-2 ώρες	25	16,7
Λιγότερο από 1 ώρα	6	4,0
Καθόλου	35	23,3

8.1.3. Προσφορά (συναισθηματική - υλική) της οικογένειας προς το παιδί

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζεται η συναισθηματική και η υλική προσφορά της οικογένειας προς το παιδί. Η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι στην ερώτηση αν η οικογένεια προσφέρει στο παιδί αγάπη, φροντίδα και στοργή το 86% των μαθητών απάντησε Πάρα πολύ, το 12% Πολύ, το 2% Μέτρια ενώ κανένας μαθητής δεν επέλεξε την απάντηση Καθόλου.

Στην ερώτηση αν η οικογένεια προσφέρει στο παιδί χρήματα, ρούχα και δώρα το 48% των μαθητών απάντησε Πάρα πολύ, το 43,3% Πολύ, το 7,3% Μέτρια ενώ το 1,3% απάντησε Καθόλου.

Στην ερώτηση αν η οικογένεια προσφέρει στο παιδί βοήθεια στα μαθήματα το 29,3% των μαθητών απάντησε Πάρα πολύ, το 27,3 Πολύ, το 30% Μέτρια ενώ το 13,3% Καθόλου.

Στην ερώτηση αν η οικογένεια ενθαρρύνει ή παρακινεί το παιδί για μελλοντικά σχέδια το 46,7% των μαθητών απάντησε Πάρα πολύ, το 28% Πολύ, το 21,3% απάντησε Μέτρια ενώ το 4% Καθόλου.

Στην ερώτηση αν η οικογένεια επικοινωνεί με το παιδί το 42,7% απάντησε Πάρα πολύ, το 28,7% Πολύ, το 23,3% Μέτρια ενώ το 4% Καθόλου. Από τους 150 ερωτηθέντες, ένα ποσοστό της τάξης του 1,3% των μαθητών δεν απάντησαν σ' αυτή την ερώτηση.

Πίνακας 3: Προσφορά (συναισθηματική- υλική) της οικογένειας προς το παιδί

Μεταβλητές	Πάρα πολύ		Πολύ		Μέτρια		Καθόλου	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Αγάπη, φροντίδα, στοργή	129	86,0	18	12,0	3	2,0	0	0,0
Χρήματα, ρούχα, δώρα	72	48,0	65	43,3	11	7,3	2	1,3
Βοήθεια στα μαθήματα	44	29,3	41	27,3	45	30,0	20	13,3
Ενθάρρυνση/παρακίνηση για μελλοντικά σχέδια	70	46,7	42	28,0	32	21,3	6	4,0
Επικοινωνία	64	42,7	43	28,7	35	23,3	6	4,0

8.1.4. Δίκαιη συμπεριφορά των άλλων προς το παιδί

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης για το κατά πόσο είναι δίκαιη η συμπεριφορά των άλλων προς το παιδί. Στην ερώτηση αν οι γονείς συμπεριφέρονται δίκαια στο παιδί η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι το 75,3% των μαθητών απάντησε Ναι πάντοτε, το 20,7% Συνήθως ναι, το 3,3% Κάπου-κάπου και το 0,7% Συνήθως όχι.

Στην ερώτηση αν τα αδέρφια συμπεριφέρονται δίκαια στο παιδί το 30% των μαθητών απάντησε Ναι πάντοτε, το 30,7% Συνήθως ναι, το 22% Κάπου-κάπου, το 6% Συνήθως όχι, ενώ 11,3% δεν απάντησε σ' αυτή την ερώτηση.

Στην ερώτηση αν κάποιος άλλος μέσα στην οικογένεια συμπεριφέρεται δίκαια στο παιδί το 38% απάντησε Ναι πάντοτε, το 33,3% Συνήθως ναι, το 17,3% Κάπου-κάπου, το 6,7% Συνήθως όχι, ενώ 4,7% των μαθητών δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Στην ερώτηση αν οι δάσκαλοι συμπεριφέρονται δίκαια στο παιδί το 52% απάντησε Ναι πάντοτε, το 24% Συνήθως ναι, το 16% Κάπου-κάπου, το 6,7% Συνήθως όχι, ενώ το 1,3% δεν απάντησε σ' αυτή την ερώτηση.

Στην ερώτηση αν οι συμμαθητές/-τριες συμπεριφέρονται δίκαια στο παιδί το 38,7% Ναι πάντοτε, το 31,3% Συνήθως ναι, το 20% Κάπου-κάπου, το 7,3 Συνήθως όχι, ενώ το 2,7% τω ερωτηθέντων δεν απάντησε σ' αυτή την ερώτηση.

Στην ερώτηση αν οι άνθρωποι που έρχεται σε επαφή το παιδί, του συμπεριφέρονται δίκαια το 43,3% απάντηση Ναι πάντοτε, το 35,3% Συνήθως ναι, το 14% Κάπου-κάπου, το 4,7% Συνήθως όχι, ενώ το 2,7% των παιδιών δεν έδωσε καμία απάντηση.

Στην ερώτηση αν οι άνθρωποι γενικά γύρω από το παιδί, του συμπεριφέρονται δίκαια το 26,7% απάντησε Ναι πάντοτε, το 42% Συνήθως ναι, το 22,7% Κάπου-κάπου, το 8% Συνήθως όχι, ενώ το 0,7% δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Πίνακας 4: Δίκαιη συμπεριφορά των άλλων προς το παιδί

Μεταβλητές	Ναι πάντοτε		Συνήθως ναι		Κάπου-κάπου		Συνήθως όχι	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Οι γονείς	113	75,3	31	20,7	5	3,3	1	0,7
Τα αδέρφια	45	30,0	46	30,7	32	22,0	9	6,0
Άλλος	57	38,0	50	33,3	26	17,3	10	6,7
Οι δάσκαλοι	78	52,0	36	24,0	24	16,0	10	6,7
Οι συμμαθητές/-τριες	58	38,7	47	31,3	30	20,0	11	7,3
Οι άνθρωποι που έρχεται σε επαφή	65	43,3	53	35,3	21	14,0	7	4,7
Οι άνθρωποι γενικά γύρω σου	40	26,7	63	42,0	34	22,7	12	8,0

8.1.5. Εκφοβισμός από δάσκαλο/-α

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης τι είδους εκφοβισμό λαμβάνει το παιδί από τους δασκάλους του. Σύμφωνα με τη στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων, το 4,7% των μαθητών λαμβάνει σωματική βία Πολύ συχνά, το 4% Συχνά, το 9,3% Κάπου-κάπου, το 6,7% Σπάνια, το 72,7% Ποτέ και το 0,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ». Ένα ποσοστό της τάξεως του 2% δεν απάντησε καθόλου στη συγκεκριμένη απάντηση.

Σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση από δάσκαλο/-α, το 1,3% των μαθητών απάντησαν Πολύ συχνά, το 2% Κάπου-κάπου, το 88,7% Ποτέ και το 6% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ». Το 2% δεν επέλεξε κάποια απάντηση.

Όσον αφορά τη λεκτική βία, στο σύνολο των μαθητών το 6% απάντησε Πολύ συχνά, το 4,7% Συχνά, το 6% Κάπου-κάπου, το 11,3% Σπάνια, το 68% Ποτέ, το 1,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ», ενώ το 2% δεν επέλεξε κάποια απάντηση.

Τέλος, σχετικά με τις προκαταλήψεις/ διακρίσεις εκ μέρους των δασκάλων, το 2,7% απάντησε ότι δέχεται Πολύ Συχνά, το 1,3% Συχνά, το 1,3% Κάπου-κάπου, το 8,7% Σπάνια, 78,7% Ποτέ και το 6% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ». Το 1,3% των ερωτηθέντων μαθητών δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Πίνακας 5: Εκφοβισμός από δάσκαλο/-α

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ		Δεν απαντώ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Σωματική βία	7	4,7	6	4,0	14	9,3	10	6,7	109	72,7	1	0,7
Σεξουαλική παρενόχληση	2	1,3	0	0,0	3	2,0	0	0,0	133	88,7	9	6,0
Λεκτική βία	9	6,0	7	4,7	9	6,0	17	11,3	103	68,7	2	1,3
Προκαταλήψεις/ Διακρίσεις	4	2,7	2	1,3	2	1,3	13	8,7	118	78,7	9	6,0

8.1.6. Εκφοβισμός από συμμαθητή/-τρια

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης τι είδους εκφοβισμό λαμβάνει το παιδί από τους συμμαθητές του. Σύμφωνα με τη στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων, το 10% των μαθητών λαμβάνει σωματική βία Πολύ συχνά, το 7,3% Συχνά, το 14,7% Κάπου-κάπου, το 19,3% Σπάνια, το 46% Ποτέ, το 2% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ» και το 0,7% των μαθητών δεν επέλεξε κάποια απάντηση.

Σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητή/-τρια, το 0,7% των μαθητών απάντησαν Πολύ συχνά, το 0,7% Συχνά, το 2,7% Κάπου-κάπου, το 6,7% Σπάνια, το 81,3% Ποτέ και το 7,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ». Και σ' αυτή την ερώτηση το 0,7% των ερωτηθέντων δεν επέλεξε κάποια απάντηση.

Όσον αφορά τη λεκτική βία, στο σύνολο των μαθητών το 9,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 13,3% Συχνά, το 10% Κάπου-κάπου, το 22% Σπάνια, το 42% Ποτέ, το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ» και το 0,7% του συνόλου του δείγματος δεν απάντησε.

Σχετικά με τις προκαταλήψεις/ διακρίσεις εκ μέρους των συμμαθητών, το 2% απάντησε ότι δέχεται Πολύ Συχνά, το 3,3% Συχνά, το 6% Κάπου-κάπου, το 8% Σπάνια, 75,3% Ποτέ και το 5,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Τέλος, όσον αφορά την κλοπή από συμμαθητή/-τρια, το 2% απάντησε ότι έχει πέσει θύμα κλοπής Πολύ Συχνά, το 2,7% Συχνά, το 5,3% Κάπου-κάπου, το 13,3% Σπάνια, 75,3% Ποτέ και το 1,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Πίνακας 6: Εκφοβισμός από συμμαθητή/-τρια

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ		Δεν απαντώ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Σωματική βία	15	10,0	11	7,3	22	14,7	29	19,3	69	46,0	3	2,0
Σεξουαλική παρενόχληση	1	0,7	1	0,7	4	2,7	10	6,7	122	81,3	11	7,3
Λεκτική βία	14	9,3	20	13,3	15	10,0	33	22,0	63	42,0	4	2,7
Προκαταλήψεις/ Διακρίσεις	3	2,0	5	3,3	9	6,0	12	8,0	113	75,3	8	5,3
Κλοπή	3	2,0	4	2,7	8	5,3	20	13,3	113	75,3	2	1,3

8.1.7. Εκφοβισμός από μέλος της οικογένειας ή από το συγγενικό περιβάλλον

Στον Πίνακα 7 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης τι είδους εκφοβισμό λαμβάνει το παιδί από μέλος της οικογένειάς του ή από το συγγενικό του περιβάλλον. Σύμφωνα με τη στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων, το 3,3% των μαθητών λαμβάνει σωματική βία Πολύ συχνά, το 3,3% Συχνά, το 3,3% Κάπου-κάπου, το 16% Σπάνια, το 70,7% Ποτέ, το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ», ενώ το 0,7% των συμμετεχόντων δεν απάντησε..

Σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση από μέλος της οικογένειάς του ή από το συγγενικό του περιβάλλον, το 2% Κάπου-κάπου, το 94% Ποτέ και το 4% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Όσον αφορά τη λεκτική βία, στο σύνολο των μαθητών το 1,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 2,7% Συχνά, το 4% Κάπου-κάπου, το 4,7% Σπάνια, το 73,3% Ποτέ και το 3,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ». Το 0,7% των παιδιών επέλεξε να μην απαντήσει καθόλου.

Σχετικά με τις προκαταλήψεις/ διακρίσεις εκ μέρους μέλους της οικογένειάς του ή από το συγγενικό του περιβάλλον, το 0,7% απάντησε ότι δέχεται Πολύ Συχνά, το 0,7% Συχνά, το 2% Κάπου-κάπου, το 5,3% Σπάνια, 88% Ποτέ και το 3,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Τέλος, όσον αφορά την κλοπή, το 0,7% απάντησε ότι έχει πέσει θύμα κλοπής Πολύ Συχνά, το 2% Συχνά, το 2,7% Κάπου-κάπου, το 4% Σπάνια, 88,7% Ποτέ και το 2% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Πίνακας 7: Εκφοβισμός από μέλος της οικογένειας ή από το συγγενικό περιβάλλον

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ		Δεν απαντώ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Σωματική βία	5	3,3	5	3,3	5	3,3	24	16,0	106	70,7	4	2,7
Σεξουαλική παρενόχληση	0	0,0	0	0,0	3	2,0	0	0,0	141	94,0	6	4,0
Λεκτική βία	2	1,3	4	2,7	6	4,0	22	4,7	110	73,3	5	3,3
Προκαταλήψεις/ Διακρίσεις	1	0,7	1	0,7	3	2,0	8	5,3	132	88,0	5	3,3
Κλοπή	1	0,7	3	2,0	4	2,7	6	4,0	133	88,7	3	2,0

8.1.8. Εκφοβισμός από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

Στον Πίνακα 8 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης τι είδους εκφοβισμό λαμβάνει το παιδί από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους. Σύμφωνα με τη στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων, το 2% των μαθητών λαμβάνει σωματική βία Πολύ συχνά, το 3,3% Συχνά, το 8% Κάπου-κάπου, το 9,3% Σπάνια, το 74% Ποτέ και το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους, το 0,7% απάντησε Κάπου-κάπου, το 3,3% Σπάνια, το 92% Ποτέ και το 3,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Όσον αφορά τη λεκτική βία, στο σύνολο των μαθητών το 5,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 3,3% Συχνά, το 5,3% Κάπου-κάπου, το 14% Σπάνια, το 68% Ποτέ και το 3,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Σχετικά με τις προκαταλήψεις/ διακρίσεις εκ μέρους γνωστών/ γειτόνων/ φίλων, το 3,3% απάντησε ότι δέχεται Συχνά, το 1,3% Κάπου-κάπου, το 7,3% Σπάνια, 84,7% Ποτέ και το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Τέλος, όσον αφορά την κλοπή από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους, το 0,7% απάντησε ότι έχει πέσει θύμα κλοπής Πολύ Συχνά, το 0,7% Συχνά, το 0,7% Κάπου-κάπου, το 8% Σπάνια, 87,3% Ποτέ και το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Σε κάθε μία από τις παραπάνω ερωτήσεις το 0,7% των μαθητών επέλεξε να μην απαντήσει καθόλου.

Πίνακας 8: Εκφοβισμός από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ		Δεν απαντώ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Σωματική βία	3	2,0	5	3,3	12	8,0	14	9,3	111	74,0	4	2,7
Σεξουαλική παρενόχληση	0	0,0	0	0,0	1	0,7	5	3,3	138	92,0	5	3,3

Λεκτική βία	8	5,3	5	3,3	8	5,3	21	14,0	102	68,0	5	3,3
Προκαταλήψεις/ Διακρίσεις	0	0,0	5	3,3	2	1,3	11	7,3	127	84,7	4	2,7
Κλοπή	1	0,7	1	0,7	1	0,7	12	8,0	131	87,3	4	2,7

8.1.9. Εκφοβισμός από αγνώστους

Στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης τι είδους εκφοβισμό λαμβάνει το παιδί από αγνώστους. Σύμφωνα με τη στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων, το 1,3% των μαθητών λαμβάνει σωματική βία Πολύ συχνά, το 0,7% Συχνά, το 2% Κάπου-κάπου, το 6,7% Σπάνια, το 86,7% Ποτέ και το 2% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση από αγνώστους, το 0,7% απάντησε Συχνά, το 0,7 Κάπου-κάπου, το 4,7% Σπάνια, το 90% Ποτέ και το 3,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Όσον αφορά τη λεκτική βία, στο σύνολο των μαθητών το 1,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 2% Συχνά, το 2,7% Κάπου-κάπου, το 11,3% Σπάνια, το 80,7% Ποτέ και το 1,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Σχετικά με τις προκαταλήψεις/ διακρίσεις εκ μέρους αγνώστων, το 1,3% απάντησε ότι δέχεται Συχνά, το 2,7% Κάπου-κάπου, το 3,3% Σπάνια, 90,7% Ποτέ και το 1,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Τέλος, όσον αφορά την κλοπή από αγνώστους, το 2% απάντησε ότι έχει πέσει θύμα κλοπής Πολύ Συχνά, το 2% Συχνά, το 2% Κάπου-κάπου, το 7,3% Σπάνια, 83,3% Ποτέ και το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Σε όλες τις προηγηθείσες ερωτήσεις σχετικά με το εκφοβισμό από τους αγνώστους ένα ποσοστό της τάξεως του 0,7% δεν επέλεξε κάποια από τις προτεινόμενες απαντήσεις.

Πίνακας 9: Εκφοβισμός από αγνώστους

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ		Δεν απαντώ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Σωματική βία	2	1,3	1	0,7	3	2,0	10	6,7	130	86,7	3	2,0
Σεξουαλική παρενόχληση	0	0,0	1	0,7	1	0,7	7	4,7	135	90,0	5	3,3
Λεκτική βία	2	1,3	3	2,0	4	2,7	17	11,3	121	80,7	2	1,3
Προκαταλήψεις/ Διακρίσεις	0	0,0	2	1,3	4	2,7	5	3,3	136	90,7	2	1,3
Κλοπή	3	2,0	3	2,0	3	2,0	11	7,3	125	83,3	4	2,7

8.1.10. Ποιοι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους

Στον Πίνακα 10 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης ποιοι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους. Τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης έδειξαν ότι το 68% των μαθητών πιστεύει ότι συνήθως τα αγόρια προβαίνουν στις παραπάνω πράξεις, το 2,7% θεωρεί ότι είναι συνήθως τα κορίτσια ενώ το 28,7% απάντησε ότι δεν ξέρει. Το 0,7% των μαθητών δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Πίνακας 10: Ποιοι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους

Μεταβλητές	n	%
Συνήθως αγόρια	102	68,0
Συνήθως κορίτσια	4	2,7
Δεν ξέρω	43	28,7

8.1.11. Παρέμβαση δασκάλων για συμφιλίωση/ τιμωρίες

Στον Πίνακα 11 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης πόσο συχνή είναι η παρέμβαση των δασκάλων για συμφιλίωση και τιμωρίες.

Το 29,3% των μαθητών απάντησε ότι παρεμβαίνουν Πολύ συχνά, το 18,7% Συχνά, το 16% Κάπου-κάπου, το 20,7% Σπάνια ενώ το 15,3% Ποτέ.

Πίνακας 11: Παρέμβαση δασκάλων για συμφιλίωση/ τιμωρίες

Μεταβλητές	n	%
Πολύ συχνά	44	29,3
Συχνά	28	18,7
Κάπου-κάπου	24	16,0
Σπάνια	31	20,7
Ποτέ	23	15,3

8.1.12. Που απευθύνεται το παιδί όταν γίνεται θύμα εκφοβισμού

Στον Πίνακα 12 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης που απευθύνεται το παιδί όταν γίνεται θύμα εκφοβισμού. Στην ερώτηση για το αν οι μαθητές απευθύνονται στον διευθυντή όταν πέφτουν θύματα εκφοβισμού το 34% απάντησε Ναι ενώ το 64,7% Όχι. Το 1,3% των παιδιών δεν απάντησε καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Στην ερώτηση για το αν οι μαθητές απευθύνονται στους δασκάλους τους το 46% απάντησε Ναι ενώ το 52,7% απάντησε Όχι. Το 1,3% των παιδιών δεν απάντησε καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Στην ερώτηση για το αν οι μαθητές απευθύνονται στους γονείς τους το 57,3% απάντησε Ναι ενώ το 41,3% απάντησε Όχι. Δύο μαθητές δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Στην ερώτηση για το αν οι μαθητές απευθύνονται στην παρέα ή στους φίλους το 34% απάντησε Ναι, το 64,7% απάντησε Όχι, ενώ το 1,3% δεν έδωσε καμία απάντηση.

Στην ερώτηση για το αν οι μαθητές δεν απευθύνονται σε κανέναν το 23,3% απάντησε Ναι ενώ το 75,3% απάντησε Όχι. Το 1,3% των ερωτηθέντων δεν απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση.

Στην ερώτηση για το αν οι μαθητές απευθύνονται σε κάποιον άλλο το 2,7% απάντησε Ναι, το 96% Όχι, ενώ το 1,3% των παιδιών επέλεξε να μην απαντήσει.

Πίνακας 12: Που απευθύνεται το παιδί όταν γίνεται θύμα εκφοβισμού

Μεταβλητές	Ναι		Όχι	
	n	%	n	%
Διευθυντής	51	34,0	97	64,7
Δάσκαλοι	69	46,0	79,0	52,7
Γονείς	86	57,3	62	41,3
Παρέα/ Φίλοι	51	34,0	97	64,7
Κανένα	35	23,3	113	75,3
Άλλο	4	2,7	144	96,0

Σημ. Οι μαθητές μπορούσαν να σημειώσουν το πολύ τρεις επιλογές

8.1.13. Η συμπεριφορά του παιδιού στο σχολείο

Στον Πίνακα 13 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ερώτησης ποια είναι η συμπεριφορά του παιδιού στο σχολείο. Στην ερώτηση για το αν καθυστερεί το πρωί στο σχολείο το 0,7% απάντησε Πολύ συχνά, το 6% Συχνά, το 8,7% Κάπου-κάπου, το 24,7% Σπάνια ενώ το 60% Ποτέ.

Στην ερώτηση για το αν αντιγράφει στα τεστ το 2% απάντησε Πολύ συχνά, το 2% Συχνά, το 3,3% Κάπου-κάπου, το 24,7% Σπάνια, το 63,3% Ποτέ και το 4,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν πλαστογραφεί την υπογραφή των γονέων του το 1,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 3,3 Σπάνια, το 92,7% Ποτέ και το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν το παιδί έχει κλέψει, το 0,7% απάντησε Κάπου-κάπου, το 4% απάντησε Σπάνια, το 91,3% απάντησε Ποτέ και το 3,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν έχει προκαλέσει σωματική βία το 2% απάντησε Πολύ συχνά, το 2,7% απάντησε Συχνά, το 2,7% απάντησε Κάπου-κάπου, το 28,7% απάντησε Σπάνια, το 61,3% απάντησε Ποτέ και το 2% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν έχει καταστρέψει σχολική περιουσία το 0,7% απάντησε Συχνά, το 1,3% απάντησε Κάπου-κάπου, το 8% απάντησε Σπάνια, το 87,3% απάντησε Ποτέ και το 2,7% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν έχει καταστρέψει βιβλία ή έχει γράψει συνθήματα στους τοίχους εναντίον των μαθητών το 1,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 2% απάντησε Σπάνια, το 95,3% απάντησε Ποτέ και το 2% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν καπνίζει το 98% απάντησε Ποτέ και το 2% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Στην ερώτηση για το αν έχει προκαλέσει φθορές σε περιουσίες μαθητών το 2% απάντησε Κάπου-κάπου, το 5,3% Σπάνια, το 91,3% Ποτέ και το 1,3% επέλεξε τη μεταβλητή «Δεν απαντώ».

Πίνακας 13: Η συμπεριφορά του παιδιού στο σχολείο

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ		Δεν απαντώ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Καθυστέρηση το πρωί	1	0,7	9	6,0	13	8,7	37	24,7	90	60,0	0	0,0
Αντιγραφή στα τεστ	3	2,0	3	2,0	5	3,3	37	24,7	95	63,3	7	4,7
Πλαστογράφιση υπογραφής γονέων	2	1,3	0	0,0	0	0,0	5	3,3	139	92,7	4	2,7
Κλοπή	0	0,0	0	0,0	1	0,7	6	4,0	137	91,3	5	3,3
Σωματική βία	3	2,0	4	2,7	4	2,7	43	28,7	92	61,3	3	2,0
Καταστροφή σχολικής περιουσίας	0	0,0	1	0,7	2	1,3	12	8,0	131	87,3	4	2,7
Καταστροφή βιβλίων-Συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών	2	1,3	0	0,0	0	0,0	3	2,0	143	95,3	2	1,3
Κάπνισμα	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	147	98,0	3	2,0
Φθορές σε περιουσίες μαθητών	0	0,0	0	0,0	3	2,0	8	5,3	137	91,3	2	1,3

Σημ. Οι μαθητές μπορούσαν να σημειώσουν περισσότερες από μία επιλογές

8.1.14. Τα συναισθήματα του παιδιού όταν προβαίνει στις παραπάνω πράξεις

Στον Πίνακα 14 παρουσιάζονται τα συναισθήματα των μαθητών όταν προβαίνουν στις πράξεις που παρουσιάστηκαν στον Πίνακα 13. Ύστερα από τη

στατιστική ανάλυση των συγκεκριμένων δεδομένων προέκυψε ότι στο σύνολο των 150 ερωτηθέντων το 36,7% απάντησε ότι νιώθει δυσφορία ενώ το 62,7% πως όχι, το 12,7% ότι αισθάνεται ικανοποίηση που εκδικήθηκε ενώ στην ίδια ερώτηση το 86,7% απάντησε πως όχι. Σχετικά με το αν ο μαθητής νιώθει χαρά γιατί εκτονώθηκε στο σύνολο του δείγματος, το 15,3% απάντησε Ναι και το 84% Όχι, ενώ αίσθημα ενοχής απάντησε ότι έχει το 48% και πως όχι το 51,3%. Άλλο συναίσθημα απάντησε πως έχει το 18,7% και πως όχι το 80,7. Σε όλες τις μεταβλητές στο σύνολο των 150 ερωτηθέντων παρατηρείται ότι το 0,7% δεν έδωσε καμία απάντηση.

Πίνακας 14: Τα συναισθήματα του παιδιού όταν προβαίνει στις παραπάνω πράξεις

Μεταβλητές	Ναι		Όχι	
	n	%	n	%
Δυσφορία	55	36,7	94	62,7
Ικανοποίηση που εκδικήθηκε	19	12,7	130	86,7
Χαρά γιατί εκτονώθηκε	23	15,3	126	84,0
Ενοχή	72	48,0	77	51,3
Άλλο	28	18,7	121	80,7

Σημ. Οι μαθητές μπορούσαν να σημειώσουν περισσότερες από μία επιλογές

8.1.15. Πόσο συχνά το παιδί προβαίνει σε κοινωνικό αποκλεισμό και ηλεκτρονικό εκφοβισμό

Στον Πίνακα 15 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης σχετικά με τη συχνότητα που το παιδί προβαίνει σε κοινωνικό αποκλεισμό και ηλεκτρονικό εκφοβισμό. Παρατηρείται ότι το 4% του συνόλου των ερωτηθέντων μαθητών απάντησε Πολύ συχνά, το 1,3% Συχνά, το 5,3% Κάπου-κάπου, το 73,3% Ποτέ, ενώ το 3,3% επέλεξε να μην απαντήσει. Το 0,7% επέλεξε να μην απαντήσει.

Πίνακας 15: Πόσο συχνά το παιδί προβαίνει σε κοινωνικό αποκλεισμό και ηλεκτρονικό εκφοβισμό

Μεταβλητές	n	%
Πολύ συχνά	6	4,0
Συχνά	2	1,3
Κάπου-κάπου	8	5,3
Σπάνια	18	12
Ποτέ	110	73,3
Δεν απαντώ	5	3,3

8.1.16. Εξωσχολικά ενδιαφέροντα των μαθητών

Στον Πίνακα 16 παραθέτονται τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα των μαθητών που ερωτήθηκαν. Τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης των συγκεκριμένων δεδομένων σχετικά με το αν ο μαθητής διαβάζει βιβλία, εφημερίδες ή περιοδικά, το 19,3% έδωσε την απάντηση Πολύ συχνά, το 27,3% Συχνά, το 21,3% Κάπου-κάπου, το 22,7% Σπάνια, το 8% Ποτέ, ενώ το 1,3% των μαθητών δεν απάντησε στην ερώτηση αυτή.

Όσον αφορά το άκουσμα της μουσικής το 52% απάντησε Πολύ συχνά, το 25,3% Συχνά, το 14% Κάπου-κάπου, το 6% Σπάνια και το 2,7% Ποτέ.

Στην ερώτηση για την εκμάθηση μουσικής στο σύνολο των ερωτηθέντων το 13,3% των μαθητών απάντησε Πολύ Συχνά, το 14% Συχνά, το 6,7% Κάπου-κάπου, 20,7% Σπάνια, το 43,3% Ποτέ, ενώ στην ερώτηση αυτή το 2% των μαθητών επέλεξε να μην απαντήσει.

Σχετικά με το αν οι μαθητές ασχολούνται με την άθληση, το 63,3% είπε Πολύ Συχνά, το 19,3% Συχνά, το 8% Κάπου-κάπου, το 4% Σπάνια και επίσης το 4% Ποτέ, ενώ το 1,3% των ερωτηθέντων δεν απάντησε.

Στο σύνολο των 150 ερωτώμενων μαθητών στην ερώτηση για το «σερφάρισμα» στο Internet, το 29,3% απάντησε Πολύ συχνά, το 18,7% Συχνά, το 12% Κάπου-κάπου, το 11,3% Σπάνια ενώ το 28% Ποτέ. Ένα ποσοστό της τάξεως του 0,7% δεν έδωσε καμία απάντηση.

Σχετικά με το αν οι μαθητές ασχολούνται με πολιτιστικές εκδηλώσεις, το 12,7% απάντησε Πολύ συχνά, το 13,3% Συχνά, 15,3% Κάπου-κάπου, το 26,7% Σπάνια, το 31,3% Ποτέ, ενώ το 0,7% δεν απάντησε σ' αυτή την ερώτηση.

Στην ερώτηση αν το παιδί επισκέπτεται το θέατρο ή το κινηματογράφο, το 17,3% των μαθητών απάντησε Πολύ συχνά, το 22,7% Συχνά, το 29,3% Κάπου-κάπου, το 19,3% Σπάνια, το 10% Ποτέ, ενώ το 1,3% του δείγματος δεν απάντησε.

Σχετικά με το αν οι μαθητές πηγαίνουν στο γήπεδο, 23,3% των μαθητών απάντησε Πολύ Συχνά, το 16,7% Συχνά, το 15,3% Κάπου-κάπου, 22,7% Σπάνια και το 21,3% Ποτέ. Στη συγκεκριμένη ερώτηση το 0,7% δεν έδωσε καμία απάντηση.

Τέλος, όσον αφορά τις εξόδους με φίλους/ες στο σύνολο των ερωτηθέντων, το 30,7% απάντησε Πολύ συχνά, το 23,3% Συχνά, το 21,3% Κάπου-κάπου, το 13,3% Σπάνια, το 10,7% Ποτέ, ενώ το 0,7% δεν απάντησε σ' αυτή την ερώτηση.

Πίνακας 16: Εξωσχολικά ενδιαφέροντα των μαθητών

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Ποτέ	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Διάβασμα βιβλίων, εφημερίδων/περιοδικών	29	19,3	41	27,3	32	21,3	34	22,7	12	8,0
Άκουσμα μουσικής	78	52,0	38	25,3	21	14,0	9	6,0	4	2,7
Εκμάθηση μουσικής	20	13,3	21	14,0	10	6,7	31	20,7	65	43,3
Άθληση	95	63,3	29	19,3	12	8,0	6	4,0	6	4,0
«Σερφάρισμα» στο Internet	44	29,3	28	18,7	18	12,0	17	11,3	42	28,0
Πολιτιστικές εκδηλώσεις	19	12,7	20	13,3	23	15,3	40	26,7	47	31,3
Θέατρο/ κινηματογράφος	26	17,3	34	22,7	44	29,3	29	19,3	15	10,0
Γήπεδο	35	23,3	25	16,7	23	15,3	34	22,7	32	21,3
Έξοδοι με φίλους/ες	46	30,7	35	23,3	32	21,3	20	13,3	16	10,7

Σημ. Οι μαθητές μπορούσαν να σημειώσουν περισσότερες από μία επιλογές

8.1.17. Ώρες παρακολούθησης τηλεόρασης την ημέρα

Στον Πίνακα 17 παραθέτονται τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης σχετικά με τις ώρες που το παιδί παρακολουθεί τηλεόραση την ημέρα. Συγκεκριμένα, από 0-1 ώρα τηλεόραση παρακολουθεί το 11,3% των μαθητών, 1-2 ώρες το 24%, 2-3 ώρες το 24,7%, 3-4 ώρες το 21,3%, ενώ 4 και πάνω ώρες παρακολουθεί το 18,7% των παιδιών.

Πίνακας 17: Ώρες παρακολούθησης τηλεόρασης την ημέρα

Μεταβλητές	n	%
0-1 ώρα	17	11,3
1-2 ώρες	36	24,0
2-3 ώρες	37	24,7
3-4 ώρες	32	21,3
4 και πάνω ώρες	28	18,7

8.1.18. Τι είδους εκπομπές προτιμά το παιδί στην τηλεόραση

Στον Πίνακα 18 παρουσιάζονται τα είδη των εκπομπών που προτιμά το παιδί να παρακολουθεί στην τηλεόραση. Συγκεκριμένα, μουσικές εκπομπές προτιμά το 19,3% των μαθητών, ενώ δεν τις προτιμά το 80,7%. Το 59,3% προτιμά τηλεπαιχνίδια και το 40,7% όχι. Όσον αφορά την προτίμηση στις κοινωνικές σειρές/έργα το 52% απάντησε πως Ναι, ενώ το 48% Όχι. Θρίλερ ή αστυνομικά προτιμά το 41,3% των μαθητών και δεν τα προτιμά το 58,7%. Το 50,7% των παιδιών προτιμά να παρακολουθεί παιδικές εκπομπές, ενώ το 49,3% όχι. Σχετικά με την προτίμηση

εκπομπών κοινωνικής πραγματικότητας/ reality show, στο σύνολο των ερωτηθέντων μαθητών τα 17,3% απάντησε Ναι και το 82,7% Όχι. Τέλος, άλλο είδος εκπομπών προτιμά το 28,7% και αρνητική απάντηση έδωσε το 71,3%.

Πίνακας 18: Τι είδους εκπομπές προτιμά το παιδί στην τηλεόραση

Μεταβλητές	Ναι		Όχι	
	n	%	n	%
Μουσικές εκπομπές	29	19,3	121	80,7
Τηλεπαιχνίδια	89	59,3	61	40,7
Κοινωνικές σειρές/ έργα	78	52,0	72	48,0
Θρίλερ/ Αστυνομικά	62	41,3	88	58,7
Ειδήσεις/ Ντοκιμαντέρ	53	35,3	97	64,7
Παιδικές εκπομπές	76	50,7	74	49,3
Εκπομπές κοινωνικής πραγματικότητας/ reality show	26	17,3	124	82,7
Άλλο	43	28,7	107	71,3

Σημ. Οι μαθητές μπορούσαν να σημειώσουν περισσότερες από μία επιλογές

8.2. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

8.2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού στη χώρα μας δεν έχει λάβει ακόμα ανησυχητικές διαστάσεις, όπως σε κάποιες χώρες του υπόλοιπου κόσμου. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια γίνεται όλο και περισσότερη συζήτηση και αναφορά γύρω από το συγκεκριμένο ζήτημα, με αρκετές έρευνες να λαμβάνουν χώρα το διάστημα μεταξύ του έτους 1992 και 2000³²⁴.

Στη χώρα μας δεν έχουν πραγματοποιηθεί πολλές έρευνες που να αφορούν αποκλειστικά την διερεύνηση της ύπαρξης του εκφοβισμού στο σχολικό χώρο. Οι μελέτες που έχουν γίνει και αφορούν τη σχολική βία και οι οποίες στηρίχτηκαν σε συγκεκριμένη έρευνα με όλα τα στοιχεία που διέπουν μια τέτοια έρευνα, είναι ελάχιστες³²⁵.

Όσες έχουν πραγματοποιηθεί έχουν περισσότερο θεωρητικό χαρακτήρα, στηρίζονται στις έρευνες που έχουν γίνει στο εξωτερικό και στην ξένη βιβλιογραφία και λιγότερο σε έρευνες που έχουν γίνει στην Ελλάδα, σύμφωνα με τον Καλογρίδη (1995).

Στην προσπάθειά μας να αναζητήσουμε έστω συναφείς έρευνες με την παρούσα, διαπιστώσαμε ότι οι πρώτες έρευνες γύρω από το φαινόμενο της σχολικής επιθετικότητας πραγματοποιήθηκαν στις Σκανδιναβικές χώρες από τον Dan Olweus, ο οποίος ήταν και ο πρώτος που όρισε το φαινόμενο ως bullying, και τους συνεργάτες του το 1987.

8.2.2. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Έχοντας ολοκληρώσει τη στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας, θα προβούμε στην παρουσίαση των μεταβλητών που θεωρούμε ότι έχουν άμεση συσχέτιση με το σκοπό της έρευνάς μας.

Όσον αφορά στο χρόνο που τα παιδιά περνούν με την οικογένειά τους, μέχρι λιγότερο από μία ώρα περνά ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, το 76,7% του συνόλου των μαθητών, ενώ το 23,3% απάντησε ότι δεν περνά καθόλου χρόνο μαζί της. Σύμφωνα με έρευνα της εταιρίας PULSE R.C σε συνεργασία με το Ε.Κ.Κ.Ε. (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών), 3 στους 10 γονείς ομολογούν ότι αφιερώνουν στο παιδί τους

³²⁴ Σώκου, Κ. 2003

³²⁵ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 44

1 ώρα έως καθόλου την ημέρα, διαπίστωση που επιβεβαιώνεται και από τη δική μας έρευνα, καθώς 35 μαθητές δήλωσαν ότι δεν περνούν καθόλου χρόνο με την οικογένειά τους³²⁶.

Σύμφωνα με θεωρητικές προσεγγίσεις, η έλλειψη επικοινωνίας των γονέων με τα παιδιά και οι πολλές ώρες που αφιερώνουν στην εργασία τους είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες της παραβατικότητας των παιδιών. Έτσι, η βίαιη συμπεριφορά που επιδεικνύουν κάποιοι μαθητές δεν θα πρέπει να θεωρείται φταίξιμο των παιδιών καθώς αυτά βιώνουν την αδιαφορία ή την έλλειψη χρόνου εκ μέρους των γονέων τους. Οι γονείς διαθέτουν ελάχιστο χρόνο ώστε να συζητήσουν και να κατανοήσουν τα προβλήματα των παιδιών τους³²⁷.

Σχετικά με την προσφορά (συναισθηματική - υλική) της οικογένειας προς το παιδί, παρόλο τον ελάχιστο χρόνο που διαθέτουν οι γονείς για τα παιδιά τους, αυτά αντιλαμβάνονται ότι αγάπη-φροντίδα-στοργή λαμβάνουν σε ποσοστό 100%. Χρήματα-ρούχα-δώρα σε ποσοστό 98,7%, βοήθεια στα μαθήματα 86,6%, ενθάρρυνση-παρακίνηση για μελλοντικά σχέδια 96% και επικοινωνία 94,7%.

Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας μπορούν να επιβεβαιωθούν και από τις διαπιστώσεις έρευνας της UNISEF, όπου τα παιδιά περιγράφουν τις σχέσεις τους με τους γονείς τους ως πολύ καλές, με αγάπη και φροντίδα, με υψηλό βαθμό επικοινωνίας και κατανόησης. Ακόμη απάντησαν ότι η καλή συμπεριφορά εκ μέρους των παιδιών κυρίως αντιμετωπίζεται από τους γονείς με εκδηλώσεις τρυφερότητας και στοργής (72%). Σε γενικές γραμμές τα παιδιά αποκρίθηκαν ότι αισθάνονται ευτυχισμένα στις οικογένειές τους και τα δύο τρίτα δεν θα άλλαζαν τίποτα³²⁸.

Σχετικά με τη δίκαιη συμπεριφορά των άλλων προς το παιδί τα αποτελέσματα παρουσιάζονται αναφορικά με τις κλίμακες Ναι πάντοτε-Συνήθως ναι και Κάπου-κάπου. Δίκαιη συμπεριφορά στην οικογένεια από τους γονείς λαμβάνει το 99,3% των μαθητών, από τα αδέρφια το 82,7% και από άλλον το 88,6%. Στο σχολείο από τους δασκάλους το 92%, από τους συμμαθητές/-τριες το 90% των ερωτηθέντων. Τέλος, δίκαιη συμπεριφορά από τους ανθρώπους που το παιδί έρχεται σε επαφή λαμβάνει το 92,6% ενώ από τους ανθρώπους γενικά γύρω του το 91,4% των μαθητών.

³²⁶ Σχοινιά, Μ. 2009

³²⁷ Πέτσος, Θ. 2009

³²⁸ Δελτίο Τύπου της UNICEF. 2001

Όσον αφορά στους δασκάλους και τους συμμαθητές, σύμφωνα με έρευνα της UNICEF, τα παιδιά στην Ελλάδα αξιολογούν τις σχέσεις τους τόσο με τους συμμαθητές όσο και με τους δασκάλους τους πολύ θετικά - με ελαφρά υψηλότερα σε εκτίμηση τους συμμαθητές τους. Ωστόσο, αν τους δινόταν η ευκαιρία να πουν στους δασκάλους τους τι πραγματικά σκέφτονται, το 28% θα ζητούσε να βελτιωθούν οι σχέσεις δασκάλων-μαθητών, το 15% θα ζητούσε καλύτερες μεθόδους διδασκαλίας³²⁹. Η διαπίστωση αυτή αποδεικνύει ότι, αν όχι όλοι, οι μαθητές σε ένα μεγάλο ποσοστό δείχνουν να είναι ευχαριστημένοι από τη συμπεριφορά των δασκάλων τους προς αυτά.

Όσον αφορά στον εκφοβισμό που δέχεται ένας μαθητής από το δάσκαλό/-α του, το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει η λεκτική βία και είναι το 28% του δείγματος των μαθητών και το μικρότερο ποσοστό συγκεντρώνει η σεξουαλική παρενόχληση με ποσοστό 0,3%. Σε αντίστοιχη έρευνα «Τι γεννά το βίαιο παιδί- Η οικογένεια, το σχολείο, οι συμμορίες- η σωματική τιμωρία διδάσκει τη βία που πραγματοποίησε το Ε.Κ.Κ.Ε. το 2000, το 22,9% των παιδιών είπαν ότι προσβάλλονται λεκτικά από τους δασκάλους τους αποτελώντας έναν από τους παράγοντες που τα οδηγούν στη βίαιη συμπεριφορά³³⁰.

Σύμφωνα με έρευνα σε δημοτικά σχολεία της Αθήνας, οι εκπαιδευτικοί αποτελούν τη δεύτερη κατά σειρά πηγή θυματοποίησης, μετά από τους συμμαθητές (μέσος όρος 0,10% έναντι 0,35)³³¹. Στην ίδια έρευνα παρουσιάζεται η άποψη ότι η θυματοποίηση εκ μέρους των δασκάλων σχετίζεται με λόγους που αφορούν την αδικία από τους γονείς και τη μη - συμβίωση με την οικογένεια. Ακόμη φαίνεται ότι η αυθεντία του προσώπου του δασκάλου δημιουργεί στον εντεκάχρονο μαθητή την αίσθηση ότι δεν μπορεί να αναζητήσει λύση από τον εαυτό του και καταφεύγει στην απόσυρση. Η συμπεριφορά του αυταρχικού δασκάλου μπορεί να οδηγήσει τον μαθητή σε βίαιες ή αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές³³².

Αναφορικά με τον εκφοβισμό που δέχεται ένας μαθητής από τους συμμαθητές του, το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει η λεκτική βία με ποσοστό 54,6% ενώ το μικρότερο η σεξουαλική παρενόχληση με 10,8%. Η θυματοποίηση ενός μαθητή από άλλους μαθητές συνδέεται με παράγοντες όπως είναι η άδικη συμπεριφορά από τους γονείς του αλλά και η εκφοβιστική συμπεριφορά αυτού προς τους άλλους. Η

³²⁹ Δελτίο Τύπου της UNICEF. 2001

³³⁰ Χατζηγεωργίου, Α. 2007

³³¹ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 78

³³² Ό.π.: 83

διαπίστωση αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι στα παιδιά - θύματα δημιουργείται η αντίληψη ότι εφόσον αδικούνται από την ίδια τους την οικογένεια, άρα είναι θύματά της, μπορούν να υποστούν και τη θυματοποίηση των συμμαθητών τους³³³.

Η διαπίστωση αυτή της έρευνάς μας αποδεικνύεται και από το θεωρητικό υπόβαθρο του σχολικού εκφοβισμού που αφορά τα είδη που αυτός εκδηλώνεται αλλά και από πλειάδα ερευνών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

Ο λεκτικός εκφοβισμός αποτελεί την πιο συχνή μορφή του bullying και είναι πολύ σύνηθες σε παιδιά ηλικίας από εννέα έως δεκατριών ετών³³⁴. Ακόμη, έρευνες δείχνουν ότι η λεκτική μορφή του εκφοβισμού υπερτερεί έναντι των άλλων. Ενδεικτικά, σε διεθνές επίπεδο, μπορεί να αναφερθεί η έρευνα του Ken Ridgy σε σχολεία της Αυστραλίας το 1997, όπου τα ποσοστά των μαθητών ηλικίας 8-12 ετών που βίωσαν λεκτικό εκφοβισμό μερικές φορές (άσχημα λόγια) ανέρχονται στα 36,4% για τα αγόρια και 38,4% για τα κορίτσια³³⁵. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας της Sapouna M. που διεξήχθη σε 20 σχολεία της Θεσσαλονίκης, η απόδοση υβριστικών σχολίων αποτελεί την πιο κοινή μορφή εκφοβισμού³³⁶. Ακόμη, σχετική έρευνα με τίτλο «Ταυτότητες φύλου, εθνικές ταυτότητες και σχολική βία: Διερευνώντας τη βία και τη θυματοποίηση στο σχολικό πλαίσιο» κατέδειξε ότι το 15% των μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχει βιώσει κάποια μορφή λεκτικού εκφοβισμού σε συστηματική βάση³³⁷. Όσον αφορά στη σεξουαλική παρενόχληση, έρευνα σε σχολεία της Αθήνας έδειξε ότι ένα στα πέντε παιδιά (19%) έχουν αντιληφθεί ή νομίζουν ότι έχουν αντιληφθεί κάποιον να τα πλησιάζει με πρόθεση σεξουαλικής παρενόχλησης³³⁸, ενώ τα αποτελέσματα άλλης έρευνας σε μαθητές της Ε' και ΣΤ' του Δημοτικού δείχνουν ότι το 3,4% εκφοβίζουν με σεξουαλικά υπονοούμενα³³⁹.

Όσον αφορά στον εκφοβισμό που δέχεται ένας μαθητής από την οικογένειά του και το συγγενικό του περιβάλλον το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει η σωματική βία με ποσοστό 25,9%, ακολουθεί ο λεκτικός εκφοβισμός με ποσοστό 12,7%, ενώ το μικρότερο συγκεντρώνει η σεξουαλική βία με ποσοστό 2%. Σε μία προσπάθεια εξήγησης των λόγων που η οικογένεια προβαίνει σε θυματοποίηση του

³³³ Ο.π.: 81

³³⁴ Welford, H. 2008 & Υποκεφάλαιο 2.2.: 25

³³⁵ Ridgy, K. 1997

³³⁶ Sapouna, M. 2008

³³⁷ Συντονιστικό Γραφείο Μειονοτικών Σχολείων. 2007

³³⁸ Χατζηγεωργίου, Α. 2006:18

³³⁹ Βασιλειάδου, Ν. 2006:57

παιδιού, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθεί ότι αυτή σχετίζεται με τη σχολική επίδοση και συγκεκριμένα όσο πιο χαμηλή είναι τόσο συχνότερη είναι η θυματοποίηση. Ακόμη κρίνεται σκόπιμο να συμπεριληφθούν οι πολύ συχνές τιμωρίες των γονέων και η αντίδρασή τους σε στρεσογόνες καταστάσεις του παιδιού τους που χαρακτηρίζεται από παθητικότητα. Ειδικότερα, λόγω της ηλικίας για τους μαθητές Δημοτικού η οικογένεια αποτελεί τον παράγοντα που πιο άμεσα επηρεάζει τη συμπεριφορά του³⁴⁰.

Όσον αφορά στον εκφοβισμό που δέχεται ένας μαθητής από τους γνωστούς, γείτονες ή φίλους του, σε μεγαλύτερη συχνότητα εμφανίζεται η λεκτική βία με ποσοστό 27,9%, ενώ σε μικρότερη η σεξουαλική βία με ποσοστό 4%. Η θυματοποίηση από τους γνωστούς συνδέεται με τον παράγοντα της θυματοποίησης από τους γονείς. Αυτό συμβαίνει διότι καλλιεργείται στο παιδί η αίσθηση ότι είναι ανίσχυρο και το ότι η οικογένειά του το αδικεί, το προδιαθέτει στο να γίνει θύμα ακόμα και από γνωστούς, γείτονες ή φίλους³⁴¹.

Όσον αφορά στον εκφοβισμό που δέχεται ένας μαθητής από αγνώστους το μεγαλύτερο ποσοστό του 17,3% συγκεντρώνει η λεκτική βία ενώ το μικρότερο η σεξουαλική βία με ποσοστό 6,1%. Σύμφωνα με στοιχεία έρευνας, η θυματοποίηση από αγνώστους σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό από την αστικότητα. Συγκεκριμένα, όσο αυξάνεται η κοινωνική πολυπλοκότητα, αυξάνονται και οι πιθανότητες τα παιδιά να υποστούν εκφοβιστική συμπεριφορά από άγνωστα σε αυτά πρόσωπα. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι η πολυκοσμία ευνοεί την ανωνυμία και τους κινδύνους για τα παιδιά τόσο κατά την παιδική όσο και την εφηβική ηλικία. Η εμφάνιση βίαιων συμπεριφορών στα αστικά κέντρα έχει πάρει τον τελευταίο καιρό μεγάλες διαστάσεις, με την πολυπλοκότητα των αστικών κέντρων να συμβάλλει στην αύξηση των συμπεριφορών αυτών³⁴².

Από την παρουσίαση των παραπάνω ποσοστών παρατηρούμε ότι ο λεκτικός εκφοβισμός καταλαμβάνει την πρώτη θέση και με σημαντική απόκλιση από τις υπόλοιπες μορφές εκφοβισμού. Η διαπίστωση αυτή, σύμφωνα με το θεωρητικό υπόβαθρο των μορφών εκφοβισμού και όπως παρουσιάζεται στο υποκεφάλαιο 2.2. της παρούσας εργασίας, εξηγείται από το χαρακτηριστικό που διέπει τη συγκεκριμένη εκφοβιστική εκδήλωση. Οι επιπτώσεις της μορφής αυτής δεν είναι ορατές και

³⁴⁰ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 84

³⁴¹ Ο.π.: 86

³⁴² Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 164

ακριβώς το γεγονός ότι δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία, την καθιστούν τον πιο προσφιλή τρόπο εκδήλωσης του εκφοβισμού³⁴³.

Εξαιρέση αποτελεί η οικογένεια, όπου υπερτερεί ο σωματικός εκφοβισμός. Η σωματική ασκείται συνήθως από τα μεγαλύτερα, τα πιο εύρωστα και δυνατότερα σωματικά άτομα στα μικρότερα και πιο αδύναμα άτομα και κατά κανόνα οι άνδρες είναι αυτοί που την ασκούν στις γυναίκες ή οι γονείς στα μικρά παιδιά. Παράλληλα, δεν είναι σπάνια η άσκηση ψυχολογικής βίας που εκδηλώνεται λεκτικά ή με καταπιεστική, επιθετική και εκβιαστική συμπεριφορά στο οικογενειακό περιβάλλον μεταξύ γονέων και τέκνων αλλά και το ακραίο φαινόμενο της σεξουαλικής βίας από τους γονείς και ιδίως από τον πατέρα προς τα παιδιά³⁴⁴.

Σύμφωνα με έρευνα της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, το 65% των γονέων κάνουν χρήση σωματικής βίας σε βάρος των παιδιών τους, ενώ τα μισά από τα παιδιά αυτά εξακολουθούν να δέχονται βία έως και την αρχή της εφηβείας τους. Μία ακόμη διαπίστωση ήταν ότι το 70% των γονιών πιστεύει στη χρήση βίας σε βάρος του παιδιού, ενώ μία στις τρεις μητέρες μπορεί να δείρει το παιδί της και μπροστά σε άλλους³⁴⁵.

Σχετικά με το ποιοι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους, οι ερωτώμενοι θεωρούν πως είναι τα αγόρια με ποσοστό 68% ενώ τα κορίτσια ανέρχονται μόλις στο 2,7%. Όπως παρατηρούμε η απόκλιση ανάμεσα στα δυο ποσοστά είναι πάρα πολύ μεγάλη. Σύμφωνα με την έρευνα «Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου» των Χαντζή Χ., Χουντουμάδη Α. και Πατεράκη Α. (2000), αναφορικά με το φύλο ένα μεγαλύτερο ποσοστό από τα αγόρια ανέφεραν ότι εκφοβίζουν άλλους μαθητές³⁴⁶. Αποτέλεσμα το οποίο επιβεβαιώνεται και από έρευνα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς το 2000 σε πανελλαδικό δείγμα μαθητών. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι η βία είναι ανδρικό φαινόμενο καθώς από τους 23,2% των μαθητών που έχουν εμπλακεί σε βίαια επεισόδια, το 36,5% ήταν αγόρια και μόλις το 10,4% κορίτσια³⁴⁷.

Επιχειρώντας να εξηγήσουμε τη διαπίστωση αυτή, κρίνεται ενδιαφέρον να παραθέσουμε την άποψη σύμφωνα με την οποία σειρές μελετών έχει αναδείξει την αλληλεπίδραση αξιών και προτύπων του ηγεμονικού ανδρισμού με τη σχολική

³⁴³ Louwes, J. 2009

³⁴⁴ Δημηνάς, Δ. 2007

³⁴⁵ Κουτσογιάννη, Ε. 2007

³⁴⁶ Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη Α. 2000: 105

³⁴⁷ Αρτινοπούλου, Β. 2001: 88

καθημερινότητα. Συγκεκριμένα, ο ανδρισμός αυτός εντός- αλλά και εκτός- του σχολικού πλαισίου εκφράζεται κυρίως μέσω της «μαγκιάς». Ο «μάγκας» και ο «τσαμπουκάς» είναι αυτοί που κατέφευγαν συνήθως στη σωματική αναμέτρηση για την επίδειξη του ανδρισμού τους και μέσω βίαιων συμπεριφορών επιχειρούν να υπερασπιστούν την εικόνα τους ως σκληρά αγόρια, δεδομένης της συμβολικής ανωτερότητας που ενέχουν τέτοιες συμπεριφορές. Ακόμη, σύμφωνα με την ίδια έρευνα του Πολίτη (2006), προκειμένου το αγόρι να αποδείξει τον ανδρισμό του, θα έπρεπε πρώτα απ' όλα να επιδεικνύει την εικόνα του σκληρού συναισθηματικά ουδέτερου υποκειμένου, το οποίο θα πρέπει πάντα να νικά και να έχει τον τελευταίο λόγο³⁴⁸.

Όσον αφορά στη συχνότητα παρέμβασης των δασκάλων για συμφιλίωση/τιμωρία το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών απάντησε Πολύ συχνά και Συχνά με το ποσοστό να ανέρχεται στο 48%, ενώ Κάπου - κάπου και Σπάνια απάντησε το 36,7%, ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό, του συνόλου των μαθητών. Ποσοστό που έρχεται να συμφωνήσει με αυτό που προκύπτει και από έρευνα του Dan Olweus (2007) σε μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην οποία το 88,4% των συμμετεχόντων μαθητών δήλωσαν ότι οι δάσκαλοί τους προσπάθησαν να σταματήσουν όταν ένας μαθητής έπεφτε θύμα εκφοβισμού³⁴⁹. Σύμφωνα με έρευνα που εντάσσεται στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα DAPHNE-II (2004-2008) για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού και της ευαισθητοποίησης, προέκυψε ότι ένα ποσοστό δασκάλων όταν αντιλαμβάνονται περιστατικά εκφοβισμού-θυματοποίησης μεταξύ μαθητών, δυσκολεύονται να τα αντιμετωπίσουν, ενώ φαίνεται ότι δίνουν περισσότερη σημασία κυρίως στα περιστατικά που περιλαμβάνουν σωματική βία³⁵⁰.

Αναφορικά με το πού απευθύνεται ο μαθητής όταν πέφτει θύμα σχολικού εκφοβισμού το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών απευθύνεται στους γονείς του και ανέρχεται στο 57,3% του δείγματος και στους δασκάλους στο 46%. Τα παιδιά που απευθύνονται στο διευθυντή και στην παρέα/φίλους τους ανέρχονται σε ποσοστό 34% ενώ το 23,3% δεν απευθύνεται σε κανένα. Το μικρότερο ποσοστό του 2,7% των μαθητών απάντησε ότι απευθύνεται σε κάποιον άλλο. Σύμφωνα με μία άποψη, τα παιδιά - θύματα δεν ενημερώνουν πάντα τους γονείς και τους δασκάλους για τη θυματοποίησή τους. Αυτό συμβαίνει διότι τα παιδιά νιώθουν ότι η παρέμβαση

³⁴⁸ Χατζή, Π. 2008: 11-12

³⁴⁹ Olweus, D. 2007: 65

³⁵⁰ Τσιάντης, Ι., Ασημόπουλος, Χ., Γιαννακοπούλου, Δ., Διαρεμέ, Σ., Κονίδα, Ε., Σιγάλα, Α., Σουμάκη, Ε., Χατζηπέμος, Θ. & Μπίμπου, Ι. 2007

κάποιου ενήλικα είναι σπάνια και αναποτελεσματική, ενώ πιστεύουν ότι μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για να εισπράξουν περισσότερη βία από τους συμμαθητές τους³⁵¹.

Τα παιδιά, όμως, που επιλέγουν να ενημερώσουν κάποιον, τείνουν να αναφέρουν ότι εκφοβίστηκαν στους γονείς και όχι στους δασκάλους³⁵². Οι παραπάνω απόψεις αποδεικνύονται και από έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε. που διεξήχθη το 2000 με τίτλο «Τι γεννά το βίαιο παιδί - Η οικογένεια, το σχολείο, οι συμμορίες - η σωματική τιμωρία διδάσκει τη βία». Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας το 54% των μαθητών αναφέρουν τα περιστατικά στους γονείς τους³⁵³. Στο δάσκαλο, σύμφωνα με την έρευνα «Bullying in Primary School: New Research Findings in Greek School System», το 29,5% ανέφερε το περιστατικό στο δάσκαλο³⁵⁴. Ακόμη, από έρευνα σε μαθητές 8-12 ετών προέκυψε ότι οι περισσότεροι μαθητές (31,2%) τείνουν να λένε στους γονείς τους τα συμβάντα σχολικού εκφοβισμού που τους έτυχαν, ενώ το 22,3% τα αναφέρουν σε κάποιο δάσκαλο του σχολείου³⁵⁵. Το γεγονός ότι, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της ίδιας έρευνας, το γεγονός ότι τα 2/3 των μαθητών που υφίστανται ή είδαν κάποια πράξη εκφοβισμού την αναφέρουν στους γονείς, στους δασκάλους ή στο διευθυντή του σχολείου τους, είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό. Σημαίνει ότι υπάρχουν γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών και των δασκάλων και κυρίως μεταξύ παιδιών και γονέων³⁵⁶.

Ωστόσο, σύμφωνα με μία άλλη άποψη, τα παιδιά μετά το περιστατικό βίας ή επίθεσης δεν έχουν αρκετή υποστήριξη από κάποιο άτομο προκειμένου να τα παρηγορήσει ή να τα στηρίξει ώστε να αντιμετωπίσουν αυτό που τους συνέβη. Στοιχεία της ίδιας έρευνας δείχνουν ότι οι μαθητές - θύματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στρέφονται κυρίως στους γονείς με ποσοστό 76,7% ενώ ακολουθούν οι δάσκαλοι και ο διευθυντής με ποσοστό 23%. Το μικρότερο ποσοστό (8,4%) απευθύνεται στους φίλους του ύστερα από την εκφοβιστική πράξη εναντίον του³⁵⁷.

Το γεγονός ότι οι μαθητές διστάζουν να απευθυνθούν σε κάποιο δάσκαλό τους ερμηνεύεται από την αντίληψη που επικρατεί ότι το σχολείο, ως χώρος

³⁵¹ Τσιάντης, Ι., Ασημόπουλος, Χ., Γιαννακοπούλου, Δ., Διαρεμέ, Σ., Κονίδα, Ε., Σιγάλα, Α., Σουμάκη, Ε., Χατζηπέμος, Θ. & Μπίμπου, Ι. 2007

³⁵² Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. 2000: 99

³⁵³ Χατζηγεωργίου, Α. 2007

³⁵⁴ Xanthakou, Y., Katsigianni, V., Andeadakis, N. & Kaila, M. 2006

³⁵⁵ Καλλιώτης, Π. Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 94

³⁵⁶ Ό.π.: 100

³⁵⁷ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 89-90

εκπαίδευσης, διατηρεί ακόμα για την ελληνική κοινωνία ιδιαίτερη αίγλη. Οι μαθητές εσωτερικεύουν τις πιέσεις ενός απαιτητικού εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο δεν τους δίνει τη δυνατότητα να αναπτυχθούν, τους στερεί τη δυνατότητα να ωριμάσουν και να αποκτήσουν την απαραίτητα αυτοεκτίμηση που θα τους θωρακίσει ως προς τις όποιες επιθετικές συμπεριφορές. Έτσι, τα παιδιά δεν εκφράζονται, δηλαδή δεν καταγγέλλουν αυτό που τους συνέβη, με αποτέλεσμα να συσσωρεύονται και να εκφράζονται με διαφορετικούς τρόπους³⁵⁸.

Σχετικά με συμπεριφορές που εκδηλώνει το παιδί στο σχολείο το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει η καθυστέρηση στο σχολείο το πρωί και είναι το 40,1% και ακολουθεί η σωματική βία με ποσοστό 36,1%. Το μικρότερο ποσοστό συγκεντρώνει η καταστροφή βιβλίων και τα συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών με το ποσοστό αυτό να είναι 3,3%.

Σύμφωνα με παρόμοια έρευνα στους μαθητές Δημοτικού, οι δύο συχνότερες μορφές βίας- σύμφωνα με τους διευθυντές- είναι οι σωματική βία (ξυλοδαρμοί μεταξύ των μαθητών που καταλήγουν σε τραυματισμό) και η καταστροφή επίπλων, τοίχων και τουαλετών³⁵⁹. Στη παρούσα έρευνα η συγκεκριμένη μορφή βίας (καταστροφή σχολικής περιουσίας) λαμβάνει χώρα σε ποσοστό 10%.

Ακόμη σύμφωνα με την ίδια έρευνα οι παράγοντες που σχετίζονται με την αποκλίνουσα συμπεριφορά του μαθητή (αντιγραφή στα τεστ και τις εξετάσεις, πλαστογράφιση της υπογραφής των γονέων, κλοπή πραγμάτων που δεν του ανήκουν, κάπνισμα στο χώρο του σχολείου)³⁶⁰ αλλά και με τη συγκεκριμένη συμπεριφορά, των βανδαλισμών όπως χαρακτηριστικά την αναφέρει, δείχνουν συναισθηματική φόρτιση από απογοήτευση και ματαίωση για το σχολείο. Προσδιορίζουν ταυτόχρονα και την αντίληψη ότι οι μαθητές που προβαίνουν στις πράξεις αυτές αδικούνται από τους εκπαιδευτικούς και εκτονώνονται με το σκίσιμο ή κάψιμο των βιβλίων και την καταστροφή των επίπλων του σχολείου. Σχετίζονται ακόμη με παράγοντες όπως είναι η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η αίσθηση ότι αδικούνται από τους γονείς καθώς και η χαμηλή σχολική επίδοση³⁶¹.

Όσον αφορά στα συναισθήματα του παιδιού όταν προβαίνει σε πράξεις όπως πρωινή καθυστέρηση στο σχολείο, αντιγραφή στα τεστ, πλαστογράφιση της υπογραφής των γονέων, κλοπή, σωματική βία, καταστροφή σχολικής περιουσίας,

³⁵⁸ Ο.π.: 162

³⁵⁹ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 93

³⁶⁰ Ο.π.: 92

³⁶¹ Ο.π.: 166-7

καταστροφή βιβλίων - συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών, κάπνισμα και φθορές σε περιουσίες μαθητών, το μεγαλύτερο ποσοστό συγκεντρώνει το αίσθημα της ενοχής και ανέρχεται στο 48% του δείγματος των μαθητών ενώ το μικρότερο συγκεντρώνει το συναίσθημα της ικανοποίησης που εκδικήθηκε και αυτό είναι το 12,7%. Τα αποτελέσματα αυτά έρχονται να συμφωνήσουν με τα αποτελέσματα παρόμοιας ερώτησης σε έρευνα του Ken Ridgy σε σχολεία της Αυστραλίας το 1997, όπου το 51,9% των αγοριών και το 60,7% των κοριτσιών απάντησαν ότι αισθάνθηκαν χειρότερα για τον εαυτό τους μετά τον εκφοβισμό που διέπραξαν, ενώ το 6,5% των αγοριών και το 6,9% των κοριτσιών που εκφόβισαν αισθάνθηκαν καλά με τον εαυτό τους³⁶².

Αναφορικά με το πόσο συχνά το παιδί προβαίνει σε κοινωνικό αποκλεισμό και ηλεκτρονικό εκφοβισμό οι μαθητές που απάντησαν Πολύ συχνά και Συχνά ανέρχονται στο ποσοστό του 5,3%, ενώ Κάπου- κάπου και Σπάνια απάντησε το 17,3 του συνόλου των ερωτηθέντων. Από έρευνα των Χαντζή Χ., Χουντουμάδη Α. και Πατεράκη Α. το 2000 σε εννέα σχολεία των Αθηνών προέκυψε ότι σε κοινωνικό αποκλεισμό συνομηλίκων τους προβαίνει το 25% των μαθητών³⁶³. Σε ηλεκτρονικό εκφοβισμό, σύμφωνα με την έρευνα του Dan Olweus το 2007, προβαίνει το 33,3% των μαθητών. Αναφερόμενοι ξεχωριστά στα είδη του ηλεκτρονικού bullying, θα ήταν ενδιαφέρον να παραθέσουμε ότι σύμφωνα με την ίδια έρευνα το 19,3% των παιδιών που χρησιμοποιούν αυτή τη μέθοδο για να εκφοβίσουν, το πράττει μόνο μέσω του κινητού ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό του 47,4% μόνο μέσω του διαδικτύου³⁶⁴.

Όπως αναφέρεται και στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας³⁶⁵, τα τελευταία χρόνια η τεχνολογία παρέχει στα παιδιά και στους νέους ένα καινούργιο μέσο εκφοβισμού. Η εκδήλωση του bullying περιοριζόταν στους προαύλιους χώρους κατά τη διάρκεια της σχολικής μέρας. Με τη χρήση της τεχνολογίας επιτρέπεται στους εκφοβιστές να παρενοχλούν τα θύματά τους και μετά το σχολείο, ακόμη και τα σαββατοκύριακα³⁶⁶. Τα κυριότερα μέσα που χρησιμοποιούν τα παιδιά αυτά για να εκφοβίσουν είναι το κινητό τηλέφωνο, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής³⁶⁷ και η

³⁶² Rigby, K. 1997

³⁶³ Χαντζή, Χ. Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Α. 2000: 104

³⁶⁴ Olweus, D. 2007: 68

³⁶⁵ Υποκεφάλαιο 2.5.: 32

³⁶⁶ Jackson, C. 2006:5

³⁶⁷ Γκουντσίδου, Β. 2007

κάμερα³⁶⁸, με τις πιο πρόσφατες μελέτες να εστιάζουν στον εκφοβισμό μέσω αποστολής μηνυμάτων και του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου³⁶⁹.

Σχετικά με τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα των μαθητών τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώνουν το άκουσμα μουσικής, η άθληση και το διάβασμα βιβλίων, εφημερίδων / περιοδικών αγγίζοντας το 97,3%, το 94,6% και το 90,6% αντίστοιχα. Η επίσκεψη στο θέατρο και οι έξοδοι με φίλους/-ες συγκεντρώνουν το ποσοστό του 88,6% ενώ ακολουθεί η παρακολούθηση αγώνων στο γήπεδο με ποσοστό 78% και έπεται το «σερφάρισμα» στο internet με ποσοστό 71,3%. Τα μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν η ασχολία με πολιτιστικές εκδηλώσεις με ποσοστό 68% και η εκμάθηση μουσικής συγκεντρώνει το ποσοστό 54,7%.

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας δείχνουν ότι οι μαθητές ασχολούνται με εξωσχολικές δραστηριότητες σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων αποδεικνύει ότι η ασχολία με ενδιαφέροντα δεν σχετίζεται με την εκφοβιστική συμπεριφορά εκ μέρους των μαθητών. Αντίθετα, σύμφωνα με έρευνα του τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, τα αποτελέσματα σχετικά με τα εξωσχολικά ενδιαφέροντα (αθλητισμός, τέχνη) των μαθητών παρουσιάζονται ιδιαίτερα αρνητικά. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που δηλώνουν ότι δεν έχουν ποικίλα ενδιαφέροντα απαντούν σε ποσοστό 100% ότι συμμετείχαν κάποτε ή ότι θα ήθελαν να ενταχθούν σε συμμορίες ανηλίκων³⁷⁰.

Όσον αφορά στις ώρες που περνάει ο μαθητής παρακολουθώντας τηλεόραση το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών απάντησε από 2 έως 3 ώρες με το ποσοστό να αγγίζει το 24,7% ενώ οι μαθητές που απάντησαν 0 έως 1 ώρα ανέρχονται στο 11,3% στο σύνολο των ερωτώμενων. Για να συνδέσουμε αυτό το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό των παιδιών με τη θεωρία, είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι ο ρόλος της τηλεόρασης στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών είναι σημαντικός καθώς το περιεχόμενο των προγραμμάτων που παρακολουθούν και ο χρόνος που αφιερώνουν για την τηλεόραση έχουν αντίκτυπο στην ψυχική και σωματική τους υγεία³⁷¹.

Τέλος, το είδος των εκπομπών που προτιμούν να παρακολουθούν οι μαθητές σε μεγαλύτερη συχνότητα αποτελούν τα τηλεπαιχνίδια με το ποσοστό των μαθητών αυτόν να αγγίζει το 59,3%. Η παρακολούθηση έργων τρόμου (θρίλερ) και αστυνομικών σειρών ανέρχεται στο υψηλό ποσοστό του 41,3%. Το μικρότερο

³⁶⁸ Κωνσταντινίδου, Μ. 2005: 2

³⁶⁹ Smith, K.P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. 2008: 10

³⁷⁰ Χατζηγεωργίου, Α. 2006

³⁷¹ Έγκυρη πληροφόρηση για την υγεία. 2002 & Υποκεφάλαιο 4.4.: 53

ποσοστό προτίμησης για παρακολούθηση συγκέντρωσαν οι εκπομπές κοινωνικής πραγματικότητας/reality show με ποσοστό 17,3%. Το γεγονός ότι τα παιδιά παρακολουθούν σε ένα τόσο μεγάλο ποσοστό έργα με σκηνές βίας μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά τους καθώς, όπως αναφέρει και η Νομικού Χ., το παιδί πολλές φορές ταυτίζεται με το βίαιο χαρακτήρα που βλέπει στην τηλεόραση ή υποδύεται σε κάποιο ηλεκτρονικό παιχνίδι και είναι δύσκολο να πούμε κατά πόσο αντιλαμβάνεται αν αυτά που βλέπει είναι πραγματικότητα ή όχι. Η συνεχής προβολή επιθετικών ηρώων και αρνητικών κοινωνικών προτύπων από την τηλεόραση σπρώχνει τα παιδιά στην υιοθέτηση και τη μίμηση παρόμοιων συμπεριφορών και στάσεων³⁷².

³⁷² Νομικού, Χ. 2004: 133

8.2.3. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΩΝ

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστούν οι ερευνητικές μας υποθέσεις και τα βασικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυσή τους.

Οι ερευνητικές μας υποθέσεις είναι οι εξής:

1^Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού εξαρτάται από το φύλο των μαθητών.

2^Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Η μορφή του σχολικού εκφοβισμού που υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον είναι η λεκτική.

3^Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού σχετίζεται με τη δομή της οικογένειας του παιδιού.

❖ **Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού εξαρτάται από το φύλο.**

Η συσχέτισή μας θα γίνει ανάμεσα στη μεταβλητή «Φύλο» και στις ερωτήσεις «Αφαιρείς πράγματα που δεν σου ανήκουν», «Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα», «Καις/Σχίζεις βιβλία, γράφεις συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών», «Έχεις προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητών, άλλων προσώπων», «Πόσο συχνά προβαίνεις σε κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζεις συμμαθητές/-τριες, στέλνεις απειλητικά μηνύματα».

Οι συγκεκριμένες μεταβλητές συμπεριλαμβάνονται στο ερευνητικό εργαλείο μας και είναι για αυτές τις ερωτήσεις κλήθηκαν οι μαθητές να απαντήσουν αν εκδηλώνουν Πολύ συχνά, Συχνά, Κάπου - κάπου και Σπάνια. Αφορούν την εκφοβιστική συμπεριφορά εκ μέρους του μαθητή - θύτη. Και για το λόγο αυτό επιλέχθηκαν να συγκριθούν με τη μεταβλητή του φύλου.

Πίνακας 8.1: Η σημασία του φύλου των μαθητών στην εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού

Ερώτηση	χ^2	df	P
Αφαιρείς πράγματα που δεν σου ανήκουν	6,345	3	0,096
Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα	12,435	5	0,029
Καις/Σχίζεις βιβλία, γράφεις συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών	2,623	3	0,453
Έχεις προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητών, άλλων προσώπων	4,154	3	0,245

Προβαίνεις σε κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζεις συμμαθητές/-τριες, στέλνεις απειλητικά μηνύματα	4,411	5	0,492
---	-------	---	-------

Παρατηρώντας τα στοιχεία του Πίνακα 8.1 διαπιστώνουμε ότι η μηδενική υπόθεση, δηλαδή ότι η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού δεν εξαρτάται από το φύλο των μαθητών, δεν μπορεί να απορριφθεί για όλες τις ερωτήσεις. Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι σχετικά με την ερευνητική μας υπόθεση, το φύλο δεν επηρεάζει την εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού.

Εξαίρεση αποτελεί η ερώτηση «Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα», όπου η μηδενική υπόθεση μπορεί να απορριφθεί καθώς το P του ελέγχου χ^2 είναι $0,029 < 0,05$ κάτι που σημαίνει ότι τα αγόρια (46,8%) χτυπούν άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα σε διπλάσιο ποσοστό από τα κορίτσια (23,5%).

Η πλειοψηφία των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί και αφορούν την ελληνική πραγματικότητα συγκλίνουν στο εύρημα ότι το φύλο διαδραματίζει σημαντικό και άμεσο ρόλο στην άσκηση σωματικού εκφοβισμού. Συγκεκριμένα, από έρευνες προκύπτει ότι τα αγόρια ασκούν τη σωματική μορφή του εκφοβισμού σε μεγαλύτερο ποσοστό από τα κορίτσια, τα οποία εμπλέκονται σε μικρότερο βαθμό σε βίαια επεισόδια³⁷³.

Τα αγόρια, λοιπόν, είναι εκείνα που πιθανόν λόγω της αυξημένης ορμόνης τεστοστερόνης, και σύμφωνα πάντα με το θεωρητικό υπόβαθρο, είναι πιο επιρρεπή στο να εκδηλώσουν επιθετική συμπεριφορά³⁷⁴. Τα αγόρια τείνουν στην φυσική επιθετική συμπεριφορά, ενώ τα κορίτσια χρησιμοποιούν διαφορετικές μεθόδους, όπως είναι το κουτσομπολιό και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Το αγόρι μπορεί να είναι ένα βίαιο άτομο λόγω της σωματικής του κατασκευής και της αυξημένης φυσικής δύναμης ή λόγω πολιτισμικών διαφορών στην υιοθέτηση ρόλων κάτω από τα κοινωνικά πρότυπα που το θέλουν ζωηρό και φασαριόζικο³⁷⁵.

³⁷³ Τσιάντης, Ι. 2008: 3

³⁷⁴ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. 2000 στο Χλιαουτάκης, Ι., Θεοδωροπούλου, Β., Ντούμα, Κ. & Χρυσίνα, Κ. 2008: 85

³⁷⁵ Παττακού, Β., Δημητριάδη, Μ., Μανουσάκη, Μ., Μιχελάκη, Α. & Χατζημπάρμπα, Α. 2007: 110

❖ Η μορφή του σχολικού εκφοβισμού που υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον είναι η λεκτική

Πίνακας 8.2: Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον

Μεταβλητές	Πολύ συχνά		Συχνά		Κάπου-κάπου		Σπάνια		Σύνολο %
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Σωματική βία	15	10,0	11	7,3	22	14,7	29	19,3	51,3
Σεξουαλική παρενόχληση	1	0,7	1	0,7	4	2,7	10	6,7	10,8
Λεκτική βία	14	9,3	20	13,3	15	10,0	33	22,0	54,6
Προκαταλήψεις / Διακρίσεις	3	2,0	5	3,3	9	6,0	12	8,0	19,3
Κλοπή	3	2,0	4	2,7	8	5,3	20	13,3	23,3

Σύμφωνα με τον Πίνακα 8.2. παρατηρούμε ότι η μορφή του εκφοβισμού που υπόκεινται τα παιδιά από τους συμμαθητές τους στο σχολικό περιβάλλον είναι η λεκτική με ποσοστό 54,6%.

Τα αποτελέσματα αυτά έρχονται να συμφωνήσουν με διαπιστώσεις έρευνας σε δημοτικά σχολεία της Αθήνας και οι οποίες αναφέρουν ότι η πιο συχνή μορφή θυματοποίησης είναι η λεκτική με μέσο όρο 0,28 και ακολουθεί η σωματική με μέσο όρο 0,25.

Όσον αφορά στο λεκτικό εκφοβισμό, αυτός εκδηλώνεται με εκφράσεις που δεν είναι πάντα τυποποιημένες αλλά συνοδεύονται από ιδιαίτερο τόνο φωνής ή από χειρονομίες και μορφασμούς. Τα εξωλεκτικά αυτά μηνύματα συμβάλλουν στη σημαντικότητα του περιεχομένου του λεκτικού μηνύματος. Ακόμη η λέξη / βρισιά ή απειλή αποτελεί ένα είδους προσβολής και αρνητικής αξιολόγησης του ατόμου στο οποίο απευθύνεται και παίρνει ιδιαίτερη σημασία όταν ο θύτης που την εκφράζει έχει εξουσία.

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η λεκτική θυματοποίηση μπορεί να πληγώσει τον άλλο σε σημείο που να μειώσει τη δύναμη και την ικανότητά του και ειδικότερα όταν αυτή συνοδεύεται από μη λεκτικά μηνύματα (χειρονομίες και ιδιαίτερο τόνο φωνής)³⁷⁶.

³⁷⁶ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 159

❖ **Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού σχετίζεται με τη δομή της οικογένειας του παιδιού.**

Η συσχέτισή μας θα γίνει ανάμεσα στη μεταβλητή «Με ποιον μένεις» και στις ερωτήσεις «Αφαιρείς πράγματα που δεν σου ανήκουν», «Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα», «Καις/Σχίζεις βιβλία, γράφεις συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών», «Έχεις προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητών, άλλων προσώπων», «Πόσο συχνά προβαίνεις σε κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζεις συμμαθητές/-τριες, στέλνεις απειλητικά μηνύματα».

Πίνακας 8.3: Η σημασία της οικογενειακής δομής στην εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού

Ερώτηση	χ^2	df	P
Αφαιρείς πράγματα που δεν σου ανήκουν	19,518	9	0,021
Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα	47,443	15	0,000
Καις/Σχίζεις βιβλία, γράφεις συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών	33,135	9	0,000
Έχεις προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητών, άλλων προσώπων	47,192	9	0,000
Προβαίνεις σε κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζεις συμμαθητές/-τριες, στέλνεις απειλητικά μηνύματα	14,487	15	0,489

Από τα στοιχεία του Πίνακα 8.3 διαπιστώνουμε ότι η μηδενική υπόθεση, δηλαδή ότι η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού δεν εξαρτάται από τη δομή της οικογένειας του παιδιού, απορρίπτεται για όλες τις ερωτήσεις. Επομένως, διαπιστώνεται ότι η δομή της οικογένειας σχετίζεται με την εμφάνιση εκφοβιστικών συμπεριφορών εκ μέρους των μαθητών.

Αυτό, όμως, δεν ισχύει για την ερώτηση «Προβαίνεις σε κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζεις συμμαθητές/-τριες, στέλνεις απειλητικά μηνύματα», καθώς το P του ελέγχου χ^2 $0,489 > 0,05$.

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού και στην εμφάνιση ή μη επιθετικής συμπεριφοράς παίζει η δομή και η λειτουργία της οικογένειας³⁷⁷. Σύμφωνα με έρευνα, η οποία παρουσιάζεται στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» στις

³⁷⁷ Ντινκμέγιερ, Ν. & Μακ-Κει, Γ. 2004: 32

16/06/2006, οι έφηβοι που ζουν και με τους δύο γονείς ανέφεραν σε μικρότερο βαθμό αρνητικά συναισθήματα, όπως είναι αυτά του εκφοβισμού ή της μη αποδοχής στο σχολικό περιβάλλον από τους συνομηλίκους τους, σε σχέση με αυτούς που ζουν κυρίως με ένα γονέα είτε λόγω διαζυγίου ή διάστασης των γονέων τους³⁷⁸.

Η δομή και η λειτουργία της οικογένειας, μεταξύ άλλων εξωτερικών παραγόντων, επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τη γνωστική και κοινωνική εξέλιξη του μαθητή. Αποτελούν, ταυτόχρονα, αιτίες που συμβάλλουν στον τρόπο που τα παιδιά συμπεριφέρονται στον εαυτό τους αλλά και στους γύρω τους.

Σε ορισμένες μελέτες έχει διαπιστωθεί ότι η απώλεια των παραδοσιακών λειτουργιών και η αποδιοργάνωση της οικογένειας, όπως είναι το διαζύγιο, έχουν συνδεθεί με την έξαρση της βίας. Ακόμη, έχει παρατηρηθεί ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της οικογενειακής αποδιοργάνωσης και της επιθετικής/βίαιης συμπεριφοράς³⁷⁹.

Το διαζύγιο των γονέων επηρεάζει σημαντικά την υγεία, την εξέλιξη, την πρόοδο και τη συμπεριφορά του παιδιού, ενώ ταυτόχρονα παρεμβαίνει στις αντιδράσεις του, άμεσα ή μακροπρόθεσμα³⁸⁰.

Ο χωρισμός των γονέων αποτελεί μια ιδιαίτερα τραυματική εμπειρία για τα παιδιά και συνοδεύεται από έντονες μνήμες της διαδικασίας αυτής. Το διαζύγιο τα θέτει όλα υπό αμφισβήτηση και δημιουργεί στα παιδιά αρνητικές αντιδράσεις. Δείχνουν ότι δυσκολεύονται ιδιαίτερα και δεν μπορούν να ξεπεράσουν τη δοκιμασία αυτή. Πολύ σημαντικές είναι και οι αλλαγές που επέρχονται στην καθημερινή ζωή του παιδιού, αφού διαταράσσεται το οικογενειακό του περιβάλλον, που αποτελεί πηγή ασφάλειας και σιγουριάς και στερείται την καθημερινή επαφή με τον έναν από τους δυο γονείς³⁸¹.

Ακόμη, η έλλειψη ενός σταθερού προσώπου αναφοράς μπορεί να επηρεάσει την άσκηση της επιθετικότητας του παιδιού προς τους συμμαθητές τους. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, πρέπει να υπάρχει ένα σταθερό πρόσωπο αναφοράς που είναι οι γονείς. Τα παιδιά, τα οποία δεν ανατρέφονται μέσα σ' ένα σταθερό οικογενειακό περιβάλλον, παρουσιάζουν διαταραχές και αποκλίσεις στη συμπεριφορά τους³⁸².

³⁷⁸ Νέτα, Σ. 2006: 19

³⁷⁹ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 29-30

³⁸⁰ Δραγάση - Σηφάκη, Ε. 1998: 187

³⁸¹ Ιωσηφίδης, Ν. στο Παττακού, Β., Δημητριάδη, Μ., Μανουσάκη, Μ., Μιχελάκη, Α. & Χατζημπάρμπα, Α. 2007: 112

³⁸² Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 28-9

Σύμφωνα με μία γενικότερη άποψη, η βία και ο εκφοβισμός στο σχολικό περιβάλλον σχετίζονται άμεσα με κοινωνικά φαινόμενα όπως είναι ο μετασχηματισμός της δομής της οικογένειας και η αύξηση της μονογονεϊκότητας³⁸³, όπως περιγράφεται στο Κεφάλαιο 1.3. του θεωρητικού μέρους.

Συμπερασματικά, η οικογενειακή κατάσταση - αν οι γονείς του παιδιού βρίσκονται σε διάσταση- σε συνάρτηση με άλλους παράγοντες, όπως μπορεί να είναι το μορφωτικό τους επίπεδο και η επιβολή εκ μέρους τους άδικων τιμωριών ή η σχολική επίδοση του παιδιού και το φύλο του - αγόρι-, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εκδήλωση βίας³⁸⁴.

8.2.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί μία μορφή βίας που τα τελευταία χρόνια οι έρευνες το έχουν αναδείξει σε ένα κοινωνικό φαινόμενο μεγίστης σημασίας, ειδικά όταν αυτό αρχίζει να εκδηλώνεται ήδη από τα πρώτα χρόνια της σχολικής ζωής του παιδιού.

Κύριο χαρακτηριστικό του αποτελεί η χρήση διάφορων μορφών βίας σε σταθερή βάση για μεγάλο χρονικό διάστημα από συνομηλίκους με απώτερο στόχο την πρόκληση πόνου ή αναστάτωσης σε αδύναμους μαθητές. Τα στοιχεία αυτά το καθιστούν αυτόματα ένα ιδιαίτερα σοβαρό φαινόμενο της κοινωνίας και παράλληλα εξαιρετικά ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη και διερεύνηση.

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση της ύπαρξης ή μη φαινομένων σχολικού εκφοβισμού σε Δημοτικά Σχολεία του Δήμου Ηρακλείου.

Για την επίτευξη του σκοπού αυτού χρησιμοποιήσαμε ως ερευνητικό εργαλείο το ερωτηματολόγιο, σε δείγμα 150 μαθητών, το οποίο περιείχε συνολικά 69 ερωτήσεις, ομαδοποιημένες σε τρία μέρη. Τα μέρη αυτά αναφέρονταν στα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μαθητών, σε κάποιες συμπεριφορές, εκφοβιστικές ή μη, και στα εξωσχολικά ενδιαφέροντά τους.

Η παρούσα έρευνα εστίασε σε τρεις συγκεκριμένες υποθέσεις, οι οποίες ήταν οι εξής:

1^η υπόθεση εργασίας: Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού εξαρτάται από το φύλο των μαθητών.

³⁸³ Παπάνης, Ε. 2009

³⁸⁴ Πετρόπουλος, Ν. & Παπαστυλιανού, Α. 2001: 165

2^η υπόθεση εργασίας: Η μορφή του σχολικού εκφοβισμού που υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον είναι η λεκτική.

3^η υπόθεση εργασίας: Η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού σχετίζεται με τη δομή της οικογένειας του παιδιού.

Σχετικά με την 1^η υπόθεση εργασίας βρέθηκε ότι η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού εξαρτάται από το φύλο μόνο όσον αφορά στη σωματική εκδήλωσή του (Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα). Ακόμη, πιο συγκεκριμένα βρέθηκε ότι τα αγόρια (46,8%) χτυπούν άλλους μαθητές/-τριες, άλλα άτομα σε διπλάσιο ποσοστό από τα κορίτσια (23,5%).

Η διαπίστωσή μας αυτή επιβεβαιώνεται και από τη θεωρία ή άλλες έρευνες, όπου αναφέρεται ότι τα αγόρια επιλέγουν τη χρήση του σωματικού εκφοβισμού συχνότερα από ότι τα κορίτσια. Αυτό οφείλεται κυρίως λόγω της σωματικής τους κατασκευής και της αυξημένης φυσικής του δύναμης.

Σχετικά με τη 2^η υπόθεση εργασίας διαπιστώθηκε ότι η μορφή του σχολικού εκφοβισμού που υπερτερεί στο σχολικό περιβάλλον είναι η λεκτική με ποσοστό 54,6%, σε σχέση με τη σωματική (51,3%), την κλοπή (23,3%), τις προκαταλήψεις / διακρίσεις (19,3%) και τη σεξουαλική παρενόχληση (10,8%).

Σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε Δημοτικά Σχολεία της Αθήνας, η πιο συχνή μορφή θυματοποίησης είναι η λεκτική και ακολουθεί η σωματική. Η συγκεκριμένη μορφή εκφοβισμού, σύμφωνα με τη θεωρία, μπορούμε να πούμε ότι επιλέγεται από τους μαθητές - θύτες επειδή δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία και σημάδια θυματοποίησης.

Όσον αφορά στην 3^η υπόθεση εργασίας βρέθηκε ότι η εμφάνιση συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού σχετίζεται με τη δομή της οικογένειας του παιδιού.

Το αποτέλεσμα αυτό της παρούσας έρευνας διαπιστώνεται και από την άποψη ότι η οικογένεια διαδραματίζει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση και ανάπτυξη του παιδιού. Σύμφωνα με έρευνα οι έφηβοι που ζουν και με τους δύο γονείς ανέφεραν σε μικρότερο βαθμό αρνητικά συναισθήματα, όπως είναι αυτά του εκφοβισμού ή της μη αποδοχής στο σχολικό περιβάλλον από τους συνομηλίκους τους, σε σχέση με αυτούς που ζουν κυρίως με ένα γονέα είτε λόγω διαζυγίου ή διάστασης των γονέων τους³⁸⁵.

³⁸⁵ Νέτα, Σ. 2006: 19

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση των ευρημάτων της παρούσας έρευνας, αλλά και τα στοιχεία άλλων ερευνών, αποδεικνύουν πόσο σοβαρό πρόβλημα αποτελεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού – bullying για τα σχολεία αλλά και για την κοινωνία στο σύνολό της.

Κρίνεται, λοιπόν, αναγκαία η διεξοδικότερη διερεύνηση του συγκεκριμένου φαινομένου, το οποίο συνεχώς αποκτά τεράστιες διαστάσεις στα ελληνικά σχολεία.

Επίσης, καθίσταται απαραίτητη η παρέμβαση σε επίπεδο πρόληψης και αντιμετώπισης των καταστάσεων σχολικού εκφοβισμού καθώς το φαινόμενο λαμβάνει χώρα σε όλο και μικρότερες ηλικίες, καθώς στο εξωτερικό ήδη πραγματοποιούνται έρευνες σε νηπιακούς σταθμούς. Απαραίτητη, όμως, κρίνεται και η παρέμβαση που στόχο θα έχει την ενημέρωση για τις διαστάσεις του προβλήματος, ώστε να εξαλειφθεί ο δισταγμός εκ μέρους των σχολικών φορέων για γνωστοποίηση των περιστατικών. Μία στάση που μπορεί να προφυλάσσει από ενδεχόμενο στιγματισμό του εκάστοτε σχολείου και των μαθητών - σύμφωνα με απόψεις των εκπαιδευτικών - αλλά που οδηγεί σε διαιώνιση και όξυνση του προβλήματος.

Η ουσιαστικότερη διερεύνηση και πρόληψη του φαινομένου κρίνεται παράλληλα χρήσιμη καθώς ο σχολικός εκφοβισμός είναι μία συμπεριφορά που προμηνύει αντίστοιχη επιθετική συμπεριφορά του παιδιού ως ενήλικα. Όπως, επίσης, οι επιπτώσεις για θύτη- θύμα και παρατηρητή είναι τόσο πολύ σοβαρές για τη σωματική- ψυχική και κοινωνική του ανάπτυξη και λειτουργικότητα.

Συμπερασματικά, οι πολιτικές και στρατηγικές αντιμετώπισης του φαινομένου πρέπει να επικεντρωθούν σε παρεμβάσεις στη κοινότητα με όλους του φορείς που την απαρτίζουν- οικογένεια, σχολείο, κοινοτικούς φορείς και υπηρεσίες που σχετίζονται με την υγεία του παιδιού-. Γιατί ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που επηρεάζει και επηρεάζεται από τα προβλήματα της ευρύτερης κοινωνίας. Έχει μία σχέση αλληλεπίδρασης που δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής αν θέλουμε να μιλάμε για μία ουσιαστική, ολοκληρωμένη αποτελεσματική αλλά πάνω απ' όλα συνεπή προς την κοινωνία και τα παιδιά αντιμετώπιση ενός τόσο σοβαρού κοινωνικού φαινομένου.

8.3. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ- BULLYING

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού αν και υπαρκτό και αρκετά διαδεδομένο, δεν έχει ακόμα λάβει την απαιτούμενη προσοχή και δεν έχουν διαμορφωθεί πολιτικές πρόληψης και αντιμετώπισης³⁸⁶.

Η παρούσα εργασία και έρευνα είχε σαν στόχο την παρουσίαση και κατανόηση της διάστασης που έχει λάβει το φαινόμενο στη χώρα μας και πόσο σημαντικές κρίνονται η πρόληψη και η αντιμετώπισή του από τους επαγγελματίες υγείας και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα στο χώρο της εκπαίδευσης και ολόκληρης της κοινότητας.

Τα αποτελέσματα των ερευνών που έχουν διεξαχθεί στην Ελλάδα αλλά και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την παρούσα έρευνα συντελούν στην επιτακτική ανάγκη δημιουργίας μια πολιτικής που να αφορά το σχολικό εκφοβισμό.

Διότι, όπως αναφέρει και η Πρεκατέ Β. (2007), *«Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού συντηρείται από την αδιαφορία, την έλλειψη ενημέρωσης και την έλλειψη αναγνώρισης του φαινομένου από τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς, καθώς και μια ιδιότυπη σιωπή που το καλύπτει - οι μαθητές είτε ως θύματα είτε ως παρατηρητές δυσκολεύονται να αναφέρουν αυτό που συμβαίνει σε ενήλικες, ακόμη κι αν τους εμπιστεύονται»*.

8.3.1. Η ΠΡΟΛΗΨΗ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Η πρόληψη ως μέσο παρέμβασης συμβάλλει στη βελτίωση της δημόσιας και ψυχικής υγείας. Τα στάδια στα οποία χωρίζεται η πρόληψη είναι η πρωτογενής, που αναφέρεται στην παρέμβαση πριν την εκδήλωση ενός προβλήματος, η δευτερογενής που είναι η πρώιμη ανίχνευση ενός ήδη αναπτυσσόμενου προβλήματος και η τριτογενής που σχετίζεται με τον περιορισμό των επιπτώσεων ενός προβλήματος συμπεριφοράς στα πρώτα του στάδια³⁸⁷.

Όπως όλα τα προγράμματα πρόληψης, και τα προγράμματα πρόληψης της επιθετικότητας είναι αποτελεσματικότερα όταν ξεκινούν νωρίς, διαπνέουν τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, βασίζονται στην ενεργό συμμετοχή και είναι μακροχρόνια.

³⁸⁶ Σουμάκη, Τ. 2007

³⁸⁷ Ομάδα Πομπιντού- Συμβούλιο της Ευρώπης & Jellinek Consultancy. 1999: 41-2

Η πρόληψη της επιθετικότητας απαιτεί μια συνολική προσέγγιση που θα κινητοποιεί το σχολείο και την ευρύτερη κοινότητα. Είναι απαραίτητο τέτοιου τύπου προσπάθειες να απευθύνονται όχι μόνο στα θύματα και τους επιτιθέμενους, αλλά επίσης στην οικογένεια, στο σχολείο και στους εκπαιδευτικούς, στην ομάδα των συνομηλίκων και στα παιδιά εκείνα που γίνονται παρατηρητές τέτοιων σκηνών³⁸⁸.

8.3.2. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Οι γονείς από την πλευρά τους έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν σημαντικά στην αντιμετώπιση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.

Αρχικά, αυτό που μπορούν να κάνουν, είναι να θέτουν κάποια όρια όσον αφορά στο βαθμό στον οποίο το παιδί μπορεί να εκδηλώνει μια επιθετική συμπεριφορά. Θα πρέπει και οι ίδιοι να προσέξουν τη συμπεριφορά τους και τον τρόπο με τον οποίο εκφράζονται μπροστά στο παιδί. Πρέπει να προσέχουν τη δική τους συμπεριφορά και τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζονται τα αρνητικά τους συναισθήματα. Εάν είναι επιθετικοί ο ένας προς τον άλλο ή προς τα παιδιά τους, το παιδί θα πάρει το μήνυμα ότι τέτοιου είδους ενέργειες είναι αποδεκτές.

Επίσης, οι γονείς πρέπει να έχουν μια σταθερότητα σε σχέση με τους τρόπους που χρησιμοποιούν για να διαπαιδαγωγήσουν το παιδί με σαφείς κανόνες. Το παιδί χρειάζεται να παίρνει ξεκάθαρα μηνύματα ως προς το ποιες πράξεις θεωρούνται σωστές και ποιες λάθος. Οι γονείς πρέπει να αποτρέπουν τη δημιουργία εκρηκτικών καταστάσεων. Όταν δηλαδή αντιληφθούν μια κατάσταση επιθετικότητας, να χωρίζουν τα παιδιά μεταξύ τους πριν αρχίζουν να χτυπούν το ένα το άλλο.

Οι αυστηρές τιμωρίες θα πρέπει να αποφεύγονται και ιδιαίτερα οι σωματικές. Τυχόν προβλήματα μέσα στην οικογένεια θα πρέπει να συζητούνται και γενικότερα να υπάρχει ένα καλό κλίμα επικοινωνίας και διαλόγου έτσι ώστε το παιδί να μάθει ότι τυχόν διαφωνίες που ίσως αντιμετωπίσει αργότερα, να έχει την ικανότητα και τη δεξιότητα να χρησιμοποιήσει τη συζήτηση και το διάλογο για να λύσει τις διαφορές αυτές και όχι να καταφύγει σε επιθετικές ενέργειες. Οι γονείς πρέπει να περνούν χρόνο μαζί με τα παιδιά τους όπως το να παίζουν μαζί, να διαβάζουν διάφορα βιβλία ή παραμύθια, να πηγαίνουν εκδρομές και επισκέψεις σε διάφορους φίλους και συγγενείς κτλ. Μ' αυτόν τον τρόπο το παιδί ξεφεύγει από την καθημερινότητα και την πίεση που τυχόν να έχει από τα μαθήματά του.

³⁸⁸ Φροσύνης, Α., Λαμπής, Σ. & Μπούκινας, Κ. 2007: 4

8.3.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

Οι δάσκαλοι στη συγκεκριμένη ηλικία των παιδιών παίζουν το σπουδαιότερο ρόλο στην κοινωνικοποίησή τους στο πλαίσιο του σχολείου. Τα ενθαρρύνουν στην κοινωνική και συναισθηματική τους ανάπτυξη στο σχολείο, βοηθώντας τα με τον τρόπο αυτό στην αποφυγή μιας μελλοντικής προβληματικής συμπεριφοράς.

Ο δάσκαλος κρίνεται χρήσιμο μέσα στην τάξη να αναπτύξει με τους μαθητές μία διαπροσωπική σχέση που να εμπνέει εμπιστοσύνη και σεβασμό³⁸⁹. Θα πρέπει να έχει την ικανότητα να προλαβαίνει τυχόν αντικοινωνικές συμπεριφορές μεταξύ των παιδιών, καθώς επίσης και φαινόμενα επιθετικής συμπεριφοράς. Θα πρέπει να είναι δίκαιος με όλα τα παιδιά και να μην κάνει διακρίσεις του τύπου καλοί και κακοί μαθητές και να μοιράζει τον χρόνο του ισότιμα σε όλους. Έτσι το οποιοδήποτε παιδί δεν θα νιώθει παραμελημένο και αποξενωμένο και έτσι θα αποφευχθούν και τυχόν μαθησιακά προβλήματα.

Εδώ και πάλι η χρήση της τιμωρίας ως μέσω εξομάλυνσης μιας κατάστασης δεν θεωρείται αποτελεσματική μέθοδος. Αν ωστόσο ένα παιδί συνεχίζει να επιδίδεται σε επιθετικές ενέργειες, αφού ο δάσκαλος χρησιμοποιήσει ορθά την ενίσχυση, τότε ο δάσκαλος μπορεί να δοκιμάσει τη μέθοδο του ‘time out’, δηλαδή της στέρησης για λίγο από το παιδί της δυνατότητας να πάρει οποιαδήποτε ενίσχυση, είτε εσωτερική όπου το παιδί αφήνει αυτό με το οποίο ασχολείται και κάνει κάτι άλλο που το θεωρεί πιο ενδιαφέρον, είτε εξωτερική όπου ο δάσκαλος επαινεί το παιδί για τη συμπεριφορά του³⁹⁰.

Αυτού του είδους οι τιμωρίες είναι πιο αποτελεσματικές από τις αυστηρές ποινές επειδή το παιδί δεν βιώνει την επιθετικότητα τόσο έντονα και έτσι δεν του προκαλούνται αρνητικά συναισθήματα. Έτσι ακόμα και ο δάσκαλος δεν μπαίνει στη διαδικασία να εκφράσει οποιαδήποτε μορφή επιθετικότητας, όπου σ’ αυτήν την περίπτωση ίσως υπάρξει ο κίνδυνος το παιδί να μιμηθεί αυτή τη συμπεριφορά και να προκαλέσει μεγάλη ρήξη στη σχέση του με τον δάσκαλο.

³⁸⁹ Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας Κ. 2002: 52-3

³⁹⁰ Δημητρίου- Χατζηνεοφύτου, Λ. 2001: 825

8.3.4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ

Ο διευθυντής διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον έλεγχο του σχολικού εκφοβισμού³⁹¹ και δεν πρέπει να μείνει αμέτοχος στην προσπάθεια μείωσης, αν όχι εξάλειψης, του φαινομένου. Η συμβολή του μπορεί να κριθεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην θέσπιση και διατήρηση κανόνων μέσα στο σχολικό περιβάλλον.

Αρχικά, θα μπορούσε τις ώρες των διαλλειμάτων να ορίσει μία πιο συστηματική και αυστηρή επιτήρηση, με την τοποθέτηση περισσότερων δασκάλων-επιτηρητών που να διακατέχονται από υπευθυνότητα και γνώση ώστε να διακρίνουν ποιες εκδηλώσεις είναι εκφοβισμός ώστε να μπορούν να παρέμβουν.

Ακόμη, κρίνεται αποτελεσματική η θέσπιση κανόνων συμπεριφοράς προς τους μαθητές σε περίπτωση που προβαίνουν σε εκδηλώσεις εκφοβισμού εις βάρος άλλων μαθητών. Κανόνες, όμως, που κύριο χαρακτηριστικό τους θα είναι ο διάλογος και δεν θα διέπονται από επιβολή βίας ως τιμωρία για την επιθετική τους συμπεριφορά.

Κρίνεται, επίσης, απαραίτητο ο διευθυντής να αναπτύξει ένα κλίμα συνεργασίας με τους μαθητές και μία σχέση εμπιστοσύνης. Να είναι ένα πρόσωπο προσιτό προς αυτούς και να μην αποπνέει αισθήματα φόβου προς τα παιδιά λόγω της εξουσίας που κατέχει, ώστε αυτά να έχουν το θάρρος να απευθύνονται σ' αυτόν όταν τους κακομεταχειρίζονται άλλοι μαθητές.

8.3.5. ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Εκτός, όμως, από τη συμβολή των εμπλεκόμενων προσώπων ξεχωριστά από το δικό τους ρόλο, προτείνεται και η συνεργασία όλων των μερών που συμβάλλουν στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού και μπορούν να βοηθήσουν στην καλύτερη αντιμετώπιση και πρόληψη εκδηλώσεων σχολικού εκφοβισμού.

Θα πρέπει, λοιπόν, οικογένεια και σχολείο να επικοινωνούν μεταξύ τους και να συζητούν τυχόν προβλήματα που έχουν παρατηρήσει και οι δυο πλευρές όσον αφορά στο παιδί. Θα πρέπει να υπάρχει μια καλή συνεργασία.

Γενικότερα, ο Tomlinson (1991) διακρίνει μεταξύ των ακόλουθων τεσσάρων τρόπων επικοινωνίας των γονιών με το σχολείο:

- Ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ σχολείου και οικογένειας μέσω επιστολών, σημειωμάτων, αναφορών και επισκέψεων.

³⁹¹ Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. 2002: 51

- Προσωπική εμπλοκή των γονιών σε δραστηριότητες εκπαιδευτικής φύσης (εργασία στην τάξη ή στο σπίτι).
- Άτυπη εμπλοκή των γονιών στις δραστηριότητες του συνδέσμου γονέων (ως μελών του ακροατηρίου ή με άλλη παθητική παρουσία).
- Επίσημη εμπλοκή των γονιών στη διοίκηση του σχολείου (ως εκλεγμένων μελών του διοικητικού συμβουλίου ενός εκτελεστικού σώματος, όπως είναι οι σύλλογοι γονέων)³⁹².

Με αυτόν τον τρόπο η οικογένεια συμμετέχει ενεργά στην εκπαιδευτική διαδικασία του παιδιού της και ενημερώνεται για τυχόν προβλήματα που αντιμετωπίζει και έτσι από κοινού οικογένεια και σχολείο φροντίζουν για τη σωστή εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση του παιδιού.

Ειδικότερα, θέλοντας να εστιάσουμε στην ηλεκτρονική μορφή του σχολικού εκφοβισμού, καθώς αυτή λαμβάνει χώρα σε σημαντικό βαθμό και εκτός του σχολικού χώρου, προτείνεται η συνεργασία γονέων και εκπαιδευτικών για την πρόληψη και αντιμετώπιση του cyberbullying. Είναι γεγονός ότι οι ενήλικες σπάνια είναι παρόντες στα περιβάλλοντα μέσω των οποίων “προωθείται” αυτό το είδος του εκφοβισμού. Παρόλα αυτά κρίνεται εξαιρετικά απαραίτητο οι ενήλικες να δώσουν μεγάλη προσοχή στις δραστηριότητες των παιδιών όταν χρησιμοποιούν αυτές τις νέες τεχνολογίες. Ακόμη, κρίνεται σημαντικό να τονιστεί ότι οι γονείς αλλά και οι εκπαιδευτικοί σε περίπτωση που κάποιο παιδί καταστεί θύμα του cyberbullying, δεν πρέπει να το υποχρεώσουν να σταματήσει τη χρήση των ηλεκτρονικών αυτών μέσων. Αντίθετα, μπορούν να ελέγχουν τις δραστηριότητές του ώστε να σιγουρευτούν ότι έχει μια θετική εμπειρία του Διαδικτύου³⁹³.

Παράλληλα, όμως, και τα ίδια τα παιδιά που αποτελούν τα θύματα του ηλεκτρονικού bullying μπορούν να προστατευτούν με απλές κινήσεις. Κρίνεται σημαντικό να ενημερώσουν κάποιον ενήλικα, να μην απαντούν στα εκφοβιστικά μηνύματα ή ακόμη και να απενεργοποιούν το σύστημα μηνυμάτων. Επιπροσθέτως, απαραίτητο θεωρείται να μην δίνουν τα πραγματικά προσωπικά τους στοιχεία στο Διαδίκτυο, καθώς και να κρατούν πάντα στη μνήμη του κινητού τηλεφώνου ή του ηλεκτρονικού υπολογιστή τους μηνύματα απειλητικού ή υβριστικού περιεχομένου, έτσι ώστε να μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν ως αποδεικτικά στοιχεία³⁹⁴.

³⁹² Γεωργίου, Σ. 2000:68

³⁹³ Alward, M. 2005

³⁹⁴ Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ.& Νταραδήμα, Α. 2007

Καθώς ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός είναι δυνατόν να λάβει ποικίλες μορφές από τα σχόλια μέχρι τη διάδοση ψεμάτων, τη χρήση διαφορετικών προσωπικών στοιχείων και τις απειλές, οι αντιδράσεις απέναντι στις εκδηλώσεις αυτές πρέπει να εξαρτώνται από το είδος και τη σοβαρότητα της κάθε μορφής³⁹⁵.

8.3.6. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΩΣ ΔΟΜΗ

Σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματική παρέμβαση για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού παίζει και η διαμόρφωση του σχολικού χώρου. Ενδεικτικά προτείνεται:

- Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός των σχολικών κτιρίων και των σχολικών χώρων να είναι με τέτοιο τρόπο διαμορφωμένοι ώστε η επιτήρηση και ο έλεγχος από τους δασκάλους να καθίσταται πιο εύκολος και άμεσος.
- Οι διάδρομοι, το προαύλιο, οι τουαλέτες και οι χώροι στους οποίους εκδηλώνονται σε μεγαλύτερη συχνότητα τα περιστατικά και δεν είναι στην άμεση επίβλεψη του δασκάλου, να αναδιαμορφωθούν με τρόπο που να μην είναι δύσκολο για τους επιτηρητές να παρακολουθούν τις συμπεριφορές των μαθητών. Να υπάρχουν ευρύχωροι διάδρομοι, φωτισμένοι και οι σχολικές τάξεις να σχεδιαστούν με μεγάλα παράθυρα ώστε ο υπεύθυνος δάσκαλος να έχει άμεση επίβλεψη του χώρου.
- Η παροχή αισθήματος ασφαλείας στα παιδιά. Με αυτό τον τρόπο κυρίως οι μαθητές που έχουν περισσότερες πιθανότητες να εισπράξουν εκφοβιστική συμπεριφορά θα έχουν την αίσθηση ότι προστατεύονται.

8.3.7. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Εκτός από τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς, πολύτιμη κρίνεται και η συμβολή της κοινότητας στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

Αυτό μπορεί να γίνει εφικτό από διάφορους φορείς όπως είναι τα Κέντρα Πρόληψης, όπως για παράδειγμα το ΚΕ.Σ.Α.Ν. (Κέντρο Συμβουλευτικής και Αγωγής Νέων - Κέντρο Πρόληψης Ηρακλείου) και τα ΚΕ.Δ.Δ.Υ. (Κέντρα Διαφοροδιάγνωσης Διάγνωσης και Υποστήριξης Ειδικών Εκπαιδευτικών Αναγκών) με τις εξής δράσεις:

- Επισκέψεις στους σχολικούς χώρους με σκοπό την ενημέρωση των εκπαιδευτικών προκειμένου να λάβουν γνώση για το τι ακριβώς είναι ο σχολικός εκφοβισμός.

³⁹⁵ Wilard, N. 2005

- Εκμάθηση διάφορων τεχνικών μέσω βιωματικών ασκήσεων προκειμένου να αποκτήσουν την ικανότητα να διαχειρίζονται σωστά τη σχολική τάξη, όπως τεχνικές επικοινωνίας με τους μαθητές, να υπάρχει η θετική ενίσχυση και όχι επικέντρωση στην αρνητική συμπεριφορά του μαθητή.
- Εκμάθηση διάφορων τεχνικών μέσω των οποίων οι εκπαιδευτικοί θα μάθουν πως να διαχειρίζονται σωστά μια κατάσταση σχολικού εκφοβισμού μέσω του διαλόγου και όχι απαραίτητα μέσα από τιμωρίες προκειμένου να εξομαλύνουν την κατάσταση.
- Δημιουργία Σχολών Γονέων όπου με βιωματικό τρόπο μαθαίνουν πώς να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους προς τα παιδιά, πώς να αντιμετωπίζουν καταστάσεις που τους δυσκολεύουν αλλά και καταστάσεις εκφοβισμού. Ακόμη, να αποκτήσουν μία ξεκάθαρη εικόνα για το τι είναι σχολικός εκφοβισμός.
- Παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών οι οποίες θα περιλαμβάνουν ατομική συμβουλευτική σε θύτες και θύματα, ομαδική συμβουλευτική σε μαθητές, συμβουλευτική υποστήριξη σε οικογένειες.
- Διοργάνωση Ημερίδων και διάφορων άλλων εκδηλώσεων που να αφορούν το θέμα του σχολικού εκφοβισμού και τις διαστάσεις που έχει πάρει στις μέρες μας με στόχο την ενημέρωση, την ευαισθητοποίηση και την κινητοποίηση των Φορέων αλλά και ολόκληρης της Κοινότητας ώστε να συμβάλλουν συλλογικά στη αντιμετώπιση του φαινομένου.
- Συνεργασία του Δήμου με διάφορους φορείς (πολιτιστικούς και αθλητικούς συλλόγους, βιβλιοθήκες και άλλους φορείς) για τη δημιουργία Ομάδων Δημιουργικής Απασχόλησης. Έτσι, τα παιδιά θα έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιούν τον ελεύθερο χρόνο τους δημιουργικά και να καλλιεργήσουν τις ικανότητες και δεξιότητές τους. Μ' αυτό τον τρόπο τα παιδιά θα μπορούν να ασχοληθούν με δραστηριότητες που τους ευχαριστούν και έτσι θα αποφορτίζονται από το καθημερινό τους πρόγραμμα.

8.3.8. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παροχή υπηρεσιών από τη πλευρά της Κοινωνικής Εργασίας στο χώρο της εκπαίδευσης αποτελεί ένα από τους βασικότερους στόχους της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής. Σε όλες τις χώρες της Ευρώπης και στη Βόρειο Αμερική η λειτουργία κοινωνικών υπηρεσιών έχει ενεργά συστηματοποιηθεί σε όλες τις βαθμίδες της

εκπαίδευσης³⁹⁶. Αντίθετα, στην Ελλάδα ο τομέας της Κοινωνικής Εργασίας δεν έχει ακόμα καλυφθεί³⁹⁷.

Η συμβολή της Κοινωνικής Εργασίας στην αντιμετώπιση του φαινομένου κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική γι' αυτό και προτείνεται η ένταξη των Κοινωνικών Λειτουργών στα σχολεία. Μ' αυτό τον τρόπο θα έχουν τη δυνατότητα να βρίσκονται σε καθημερινή επαφή με τους μαθητές και θα είναι σε θέση να διακρίνουν έγκαιρα και να αντιμετωπίζουν τυχόν επιθετικές συμπεριφορές.

Μέσα στα πλαίσια της ένταξης του Κοινωνικού Λειτουργού στις σχολικές μονάδες, η προσφορά του στη πρόληψη και στην αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού μπορεί να επιτευχθεί μέσω:

- Της δημιουργίας ομάδων μέσα στις οποίες οι μαθητές με βιωματικό τρόπο θα μπορούν να αναπτύσσουν τις κοινωνικές δεξιότητές τους, να εκφράζουν και να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους. Ο Κοινωνικός Λειτουργός μπορεί να δημιουργήσει ομαδικές δραστηριότητες μέσα από τις οποίες το παιδί θα αναπτύξει τις σχέσεις του με τους συνομηλίκους του και θα ενισχυθεί η αυτοπεποίθησή του.

Ακόμα, μέσα από τις ομαδικές αυτές εμπειρίες ο Κοινωνικός Λειτουργός θα έχει τη δυνατότητα να διακρίνει πιο εύκολα και άμεσα ποια παιδιά ανήκουν στις ομάδες υψηλού κινδύνου για να εκφράσουν επιθετική συμπεριφορά αλλά και αυτά που είναι πιο πιθανόν να τη δεχτούν.

- Της διοργάνωσης ομιλιών, ημερίδων, εκδηλώσεων σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και τις παραμέτρους του, με στόχο την ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας και των προσώπων που σχετίζονται με τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

- Της παροχής ατομικής υποστήριξης σχετικά με προβλήματα συμπεριφοράς στο σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον και η οποία θα απευθύνεται στο θύτη αλλά και στο θύμα της εκάστοτε εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

- Της παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών στους γονείς για την αγωγή του παιδιού και της υποστήριξής του σε περίπτωση που το παιδί τους δέχεται εκφοβισμό ή προκαλεί κάποιου είδους εκφοβιστική συμπεριφορά.

- Της διασύνδεσης και παραπομπής σε Υπηρεσίες της Κοινότητας (Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα, ΚΕ.Δ.Δ.Υ., Δικαστήρια Ανηλίκων) σε περίπτωση που ο Κοινωνικός Λειτουργός εντοπίζει και διαπιστώνει συμπεριφορές εκφοβισμού.

³⁹⁶ Καλλινικάκη, Θ. 1998: 192

³⁹⁷ Παπαφλέσσα, Θ. 1977: 1

- Της πραγματοποίησης των Προγραμμάτων Προαγωγής Υγείας. Η εφαρμογή των συγκεκριμένων Προγραμμάτων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική στο σχολικό χώρο διότι η προαγωγή της υγείας «είναι μία διαδικασία μέσα από την οποία ο άνθρωπος, επομένως και το παιδί, καθίσταται ικανός να ελέγχει και να βελτιώνει την υγεία του. Για να επιτευχθεί ο σκοπός της ψυχικής, κοινωνικής και σωματικής υγείας, ο άνθρωπος, και το παιδί, πρέπει να είναι ικανός να προσδιορίσει και να πραγματοποιήσει τις φιλοδοξίες του, να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και να αλλάξει ή να προσαρμοστεί στο περιβάλλον»³⁹⁸.

Μέσα από τα Προγράμματα Προαγωγής Υγείας ο Κοινωνικός Λειτουργός θα έχει τη δυνατότητα να ενεργοποιεί και να συνεργάζεται με ολόκληρο το προσωπικό του σχολείου, να κινητοποιεί και να εμπλέκει τους μαθητές, τους γονείς, τις υπηρεσίες υγείας, άλλους φορείς της τοπικής κοινότητας και την Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Παράλληλα, μέσα από τα Προγράμματα αυτά θα συμβάλλει στην καλύτερη διαχείριση των σχέσεων και της επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών, της αυτογνωσίας και της αυτοεκτίμησης, της δυναμικής των ομάδων, της σεξουαλικής συμπεριφοράς, της διατροφής, της διαχείρισης του άγχους αλλά και της αντιμετώπισης της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

8.3.9. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της συγκεκριμένης εργασίας και αναλογιζόμενες τις αδυναμίες της παρούσας έρευνας θεωρούμε ότι οφείλουμε να παραθέσουμε τις προτάσεις μας για μελλοντικές έρευνες. Έρευνες που να αφορούν συγκεκριμένα το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και τις διαστάσεις του σε ευρύτερο επίπεδο αλλά και ειδικότερα Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Και αυτό διότι, σύμφωνα με έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε., οι μαθητές του Δημοτικού δηλώνουν ότι έχουν υποστεί βία, σε μία ή περισσότερες μορφές, σε μεγαλύτερα ποσοστά από ό, τι οι μαθητές του Γυμνασίου/Λυκείου³⁹⁹. Οι προτάσεις αυτές συνοψίζονται στις παρακάτω:

- ❖ Οι έρευνες να απευθύνονται σε όλες τις βαθμίδες της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ακόμα και στην πρώτη τάξη του Δημοτικού. Διότι δεδομένα ερευνών δείχνουν ότι οι μαθητές αναγνωρίζουν και κατανοούν το φαινόμενο του σχολικού

³⁹⁸ Σώκου, Κ. 2000:153

³⁹⁹ Κοτταρίδη, Γ. 2006

εκφοβισμού ως σημαντικό πρόβλημα και παράλληλα βιώνουν τις επιπτώσεις του από την Α' Δημοτικού⁴⁰⁰.

❖ Έρευνες οι οποίες να εστιάσουν σε συγκεκριμένες μορφές του σχολικού εκφοβισμού, όπως για παράδειγμα στη λεκτική εκδήλωσή του, που όπως φάνηκε από τα αποτελέσματα της έρευνας συμβαίνει σε μεγαλύτερη έκταση ή στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό που τα τελευταία χρόνια λαμβάνει όλο και μεγαλύτερη έκταση.

❖ Έρευνες που θα διερευνήσουν τους λόγους που ο σχολικός εκφοβισμός είναι μία πράξη που προτιμούν περισσότερο τα αγόρια με πολύ μεγάλη απόκλιση από τα κορίτσια.

❖ Οι έρευνες να εστιάσουν στους παράγοντες που οδηγούν τους μαθητές να προβούν σε πράξεις εκφοβισμού μέσα στο σχολικό χώρο αλλά παράλληλα και στα συναισθήματα που προκαλούνται στα θύματα που βιώνουν τέτοιες συμπεριφορές.

❖ Έρευνες που να αφορούν στην εκτίμηση των μαθητών για τους τρόπους με τους θα επιθυμούσαν το σχολείο να παρέμβει ώστε να βοηθήσει στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

❖ Η πραγματοποίηση ποιοτικών ερευνών που να απευθύνονται στους γονείς, δασκάλους και τους διευθυντές με στόχο να διαπιστωθεί ο βαθμός που αναγνωρίζουν, αντιλαμβάνονται και παρεμβαίνουν στα φαινόμενα εκφοβισμού τόσο στο οικογενειακό όσο και στο σχολικό περιβάλλον.

⁴⁰⁰ Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. 2000

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και Πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Βασιλείου, Π. Σ. (2005). *Το σχολείο ως κοινωνικό πλαίσιο για την κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού*, Διπλωματική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνικός αποκλεισμός, μειονότητες και φύλο». Κατεύθυνση Εγκληματολογία. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών- Τμήμα Κοινωνιολογίας
- Βλαχόπουλος, Σ., Γεωργούλας, Α., Ιντζεσιλόγλου, Ν. & Μπρίκα, Ε. (1998). *Κοινωνιολογία Γ' Λυκείου*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων
- Βουϊδάσκης, Κ. Β. (1987). *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο*. Αθήνα: Γρηγόρη
- Γεωργούλας, Σ. (2000). *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Δραγάση- Σηφάκη, Ε. (1998). *Σωστοί γονείς, Ευτυχισμένα παιδιά*. Αθήνα: Καστανιώτη
- Θεοδωροπούλου, Β., Ντούμα, Κ, Χρυσίνα, Κ. (2008). *Μελέτη βίαιων συμπεριφορών στο σχολικό χώρο από μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Δήμο Ηρακλείου και η σχέση της με την ενδοοικογενειακή βία*. Πτυχιακή Εργασία. Ηράκλειο Κρήτης.
- Herbert, M. (1998). *Ψυχολογικά προβλήματα παιδικής ηλικίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Courtecuisse, V., Fortin, J., Μπεζέ, Λ., Pain, J. & Selosse, J. (1998). *Βία στο σχολείο... του σχολείου...* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κακαβούλης, Α. (1997). *Συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή*. Αθήνα: Χ. εκδόσεις
- Κακαβούλης, Α. (2003). *Ηθική ανάπτυξη και αγωγή*. Αθήνα: Αυτοέκδοση
- Καλλινικάκη, Θ. (1998). *Κοινωνική Εργασία. Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

- Καλλιώτης, Π., Καϊσέρογλου, Ν., Κολοβός, Γ., Μπαμπανίκας, Δ. & Τάουλας, Κ. (2002). *Η φύση και η έκταση της σχολικής επιθετικότητας και «κακοποίησης» στους μαθητές από 8 έως 12 ετών*. Αθήνα: Γρηγόρη
- Κοντοπούλου, Μ. (2007). *Παιδί και ψυχοκοινωνικές δυσκολίες. Μια ψυχοδυναμική οπτική*. Αθήνα: Gutenberg
- Μαρούδας, Γ. Η. & Μπελαδάκης, Δ. Μ. (2006). *Τα δικαιώματα του παιδιού, το σχολικό κλίμα και η Αντιαυταρχική Αγωγή του A.S. Neil*. Αθήνα: Μετασπουδή
- Νέστορος, Ι.Ν. (1992). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Νέστορος, Ι.Ν. (1997). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Νομικού, Χ. (2004). *Εφηβεία. Η ηλικία της επανάστασης*. Αθήνα: Λιβάνη
- Ντινκμέγιερ, Ν. & Μακ-Κει, Γ. (2004). *Σχολείο για γονείς*. Αθήνα: Θυμάρι
- Ομάδα Πομπιντού- Συμβούλιο της Ευρώπης & Jellinek Consultancy. (1999). *Εγχειρίδιο Πρόληψη. Οικογενειακά-Ναρκοτικά και Καπνός*. Αθήνα: Ε.Π.Ι.Ψ.Υ.- Ο.ΚΑ.ΝΑ.
- Πετρόπουλος, Ν.& Παπαστυλιανού, Α. (2001). *Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρίας στο σχολείο (γενεσιουργοί παράγοντες και επιπτώσεις)*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- Παπαφλέσσα, Θ. (1977). *Κοινωνική Εργασία στα σχολεία*. Ηράκλειο: ΚΑΤΕΕ Ηρακλείου
- Παραδεισιώτη, Α. & Τζιόγκουρος, Π. (2008). *Η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο- Εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς*. Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δάφνη II
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1985). *Εξελικτική ψυχολογία. Ψυχολογική θεώρηση της πορείας της ζωής από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση: Σχολική ηλικία*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση
- Παττακού, Β., Δημητριάδη, Μ., Μανουσάκη, Μ., Μιχελάκη, Α.& Χατζημπάρμπα, Α. (2007). *Η επιθετικότητα παιδιών ηλικίας 10-15 ετών σε αγροτικές και αστικές περιοχές της Κρήτης*. Πτυχιακή Εργασία. Α.Τ.Ε.Ι. Κρήτης- Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας- Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας.

- Συλλογικό Έργο, (2008). *Ο κύκλος της κακοποίησης, Ενδοοικογενειακή βία, σεξουαλική κακοποίηση, trafficking, bullying*. Αθήνα: Αρχιπέλαγος
- Τσαούσης, Γ.Δ. (2004). *Η Κοινωνία του Ανθρώπου- Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης και Κοινωνικής Πολιτικής- Gutenberg
- Χαραλαμπίδης, Β. (1997). *Ανάπτυξη της προσωπικότητας. Εφαρμογή επιστημονικών αρχών στην οικογενειακή και σχολική αγωγή*. Αθήνα: Gutenberg
- Χατζή, Π. (2008). *Σεξισμός και Ρατσισμός εντός των σχολικών τοίχων- Το συμβάν της Αμάρυνθου. Διπλωματική Εργασία. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών- Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας*.
- Χλιαουτάκης, Ι., Θεοδωροπούλου, Β., Ντούμα, Κ.& Χρυσίνα, Κ. (2008). *Η βίωση ως μάρτυρας ενδογενεϊκής βίας από τους Έλληνες εφήβους και μερικές από τις ψυχολογικές συνέπειές της πάνω σε αυτούς*. Πτυχιακή Εργασία. Α.Τ.Ε.Ι. Κρήτης- Εργαστήριο Μελέτης και Προαγωγής Συμπεριφορών Υγείας και Ασφάλειας- Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας- Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας.
- Zavalloni, M. & Louis - Guerin, C. (1996). *Κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- 6^ο Πανελλήνιο Παιδοψυχιατρικό Συνέδριο, Μάιος 2009, Παιδοψυχιατρική Εταιρεία Ελλάδος- Ένωση Ψυχιάτρων Παιδιών και Εφήβων, *Ψυχική υγεία παιδιού & εφήβου στη σύγχρονη Ελλάδα. Νέες μορφές ψυχοπαθολογίας- Θεραπευτικές Προσεγγίσεις- Οργάνωση Υπηρεσιών*. Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Benitez, L.J.& Justicia, F. (2006). *Bullying: description and analysis of the phenomenon*. Dept. of Developmental and Educational Psychology, University of Granada. Spain
- Juronem, J. & Graham, S. (2001). *Peer Harassment in Schools. The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York- London: The Guilferd Press
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell
- Olweus, D. (2007). *Bullying Prevention Program, Olweus Bullying Questionnaire- Standard School Report*. U.S.A: Hazelden- PDA

- Rigby, K. (2008). *Children and Bullying. How Parents and Educators Can Reduce Bullying at School*. Blackwell Publishing
- Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, T., Olweus, D., Catalano, R. & Slee, D. (1999). *The Nature of School Bullying. A cross-national perspective*. London: Routledge
- Sullivan, K. Cleary, M.& Sullivan, G. (2007). *Bullying in Secondary Schools. What it looks like and How to manage it*. Paul Chapman Publishing- Corwin Press

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρτινοπούλου, Β. (2009). *Βία στην οικογένεια και βία στο σχολείο*. Περιοδικό «Εγκέφαλος», Τόμος 46, Τεύχος 2. Αθήνα: Σύλλογος Εγκέφαλος
- Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. (2000). «*Το φαινόμενο του εκφοβισμού στο Δημοτικό Σχολείο: Απόψεις μαθητών, απόψεις εκπαιδευτικών*». Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη
- Βασιλειάδου, Ν. (5-11-2006). *Επιθετικοί οι θύτες, μοναχικά τα θύματα*. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία
- Γιάνναρου, Λ. (14-04-2009). *Τα θύματα μετατρέπονται σε θύτες*. Καθημερινή
- Γιωτάκος, Ο. & Πρεκατέ, Β. (31-10-2006). *Σχολικός εκφοβισμός- Η βία δεν είναι μαγκιά*. Ε-ιατρικά, Υγεία και διατροφή, Ελευθεροτυπία
- Καλογρίδης, Σ. (1995). Αθήνα: Περιοδικό Σύγχρονη Εκπαίδευση, Τεύχος 82-83
- Καρανάτση, Ε. & Μπουλούτζα, Π. (16-06-2006). *Βίαη συμπεριφορά εξ απαλών ονύχων*. Καθημερινή
- Κυριακοπούλου, Α., Νικολαΐδης, Γ., Ρίγκα, Α. & Σταυριανάκη, Μ. (2008). *Μεθοδολογία Delphi: Μια Ποιοτική Προσέγγιση του Φαινομένου της Βίας Κατά τω Ανηλίκων*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών ΣΚΛΕ, Επιστημονικό Περιοδικό Κοινωνικών Λειτουργιών της Ελλάδος, Έτος 23^ο, Τεύχος 89^ο
- Μπίτσικα, Π. & Νικολόπουλος, Ι. (12-04-2009). *Υπάρχει διάχυση βίας στην καθημερινότητα*. Καθημερινή

- Μπότσαρη- Μακρή, Ε. (2005). *Θέματα Ανάπτυξης και Σχολείου*. Το περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρίας, Τόμος 12, Τεύχος 2. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Νέτα, Σ. (16-06-2006). *Ένας στους τέσσερις εφήβους θύμα εκφοβισμού*. Ελευθεροτυπία
- Πανούσης, Γ. (29-03-2008). *Βία στα σχολεία- Όλα είναι ζήτημα ορίων*. Φάκελος, Σαββατιάτικη Ελευθεροτυπία
- Σουμάκη, Τ. (30-12-2007). *Ένα διακρατικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού*. «Παιδεία και Κοινωνία»
- Στεφανίδη- Μόττη, Φ. & Τσιάντης, Ι. (2000). *Σχολείο και Ψυχική Υγεία: Εισαγωγικά σχόλια*. Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 2, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη
- Σχοινά, Μ. (25-04-2009). *Η απελπισία γενεσιουργός αιτία της ενδοσχολικής βίας*. Ελευθεροτυπία
- Σώκου, Κ. (2000). *Σχολεία Προαγωγής της Υγείας. Το Ευρωπαϊκό Δίκτυο, Αρχές, Σκοπός και Μέθοδοι*. Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 2, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη
- Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α. & Πατεράκη, Λ. (2000). *Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου*. Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη
- Χατζηγεωργίου, Α. (16-06-2006). *Έρευνα σε σχολεία της Αθήνας: Το 80% των μαθητών έχει φίλο άλλης εθνικότητας*. Ελευθεροτυπία

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Goddard, C. (2008). *H8 @ Skul: Cyber World Bullying, Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review*
- Jackson, C. (2006). *E-Bully, Teaching Tolerance*
- Larke, I.D. & Beran, T.N. (2008). *The Relationship between Bullying and Social Skills I Primary School Students, Issues in Educational Research*

- Liang, H., Flisher, A.J.& Lombard, C.J. (2007). *Bullying, Violence, and Risk Behavior in South African School Students*. Child Abuse and Neglect. The International Journal.
- Mason, K. (2008). *Cyberbullying: A Preliminary Assessment for School Personnel*. Psychology in the Schools
- Sampson, R. (2002). *Bullying in Schools*. U.S. Dept. of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, Problem-Oriented Guides for Police Series, No. 12
- Sapouna, M. (2008). *Bullying in Greek Primary and Secondary Schools*. School Psychology International, No. 2
- Smith K.P., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russell S. & Tippett N. (2008). *Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils*. Journal of Child Psychology and Psychiatry
- Tauber, R. (2007). *Classroom Management: Sound Theory and Effective Practice*. Fourth Edition, Praeger
- Xanthakou, Y., Katsigianni, V., Andeadakis, N. & Kaila, M. (2006). *Bullying in School: New Research Findings in Greek School System*. The International Journal of the Humanities, Volume 4, Issue 9., pp.91-98

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- Alward, M. (2005). *Bullying: How to Help Your Child Cope*. www.googobits.com/EmotionalBullying.mht
- Banks, R., University of Illinois (1997). *Bullying in Schools*. www.ceep.crc.uiuc.edu/ecearchive/digests/1997/banks97.pdf
- Besag, E.V. (1989) & Olweus, D. (1993). *What is Bullying*. www.youthviolence.edschool.virginia.edu.mht
- Clarke, M.J. (2007). *Verbal Bullying- Words Are Powerful*. www.ezinearticles.com/?Emotional-Bullying-in-Children&id=1320297
- Cohn, A.& Canter, A. (2003). *Bullying: Facts for Schools and Parents*. www.nasponline.org/resources/factsheets/bullying_fs.aspx
- Dickinson, A. (1999). *Sexual Bullying*. www.time.comsexualbullying.mht
- Education Families, (2006). *Exclusion at school- Emotional Bullying*. www.education.families.com/blog/social-exclusion-at-school-emotional-bullying

- Gruber J. & Fineran S. (2008). *Sexual Harassment At School- More Harmful Than Bullying*. www.sciencedaily.com/.../2008/.../080423115922.htm
- Hansen, J. (2008). *Emotional Bullying in Children*. www.ezinearticles.com/EmotionalBullyinginChildren.mht
- Jarboe, E. (2008). *I'm Rubber and You're Glue: Handling Emotional Bullies*. www.pioneerthinking.com/HandlingEmotionalBullies.mht
- Linden, M. (2009). *Sexual bullying: thousands of pupils suspended*. www.independent.co.uk/.../sexual-bullying-thousands-of-pupils-suspended-1226341.html
- Louwes, J. (11-09-2009). *Ψευτοπαλικαρισμός στα σχολεία*. www.enet.gr/?i=news.el.article&id=81171
- Murphy, V. (2009). *Rising problem of sexual bullying in schools*. www.news.bbc.co.uk/.../7811468.stm
- National Family and Parenting Institute (2006). *Ενημερωτικό δελτίο για την προσαρμογή των παιδιών στο σχολείο. Εκφοβισμός. Πώς οι γονείς μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους να νιώθουν ασφάλεια, ικανοποίηση και να βελτιώσουν την ικανότητα τους για μάθηση*. www.familyandparenting.gr.pdf
- Norton-Smith, D. (2008). *Is Your Child a Bully? What is a Bully and What Can Be Done To Stop One*. www.bullying.suite101.com/.../is_your_child_a_bully
- NSW Department of Education and Training, McGlone, J. (2008). *Click- A Technology Guide For Parents- Sending Cyber-bullies into Space*. NSW Public Schools- leading the way. www.schools.nsw.edu.au/media/downloads/schoolsweb/news/technology/click.pdf
- Olweus, D. (2007). *What is bullying*. www.olweusbullyingpreventionprogram.com
- Robinson, J. (2008). *Sexual harassment at school -- more harmful than bullying*. www.bio-medicine.org/medicine-news-1/sexual-harassment-at-school----more-harmful-than-bullying-17544-1/
- Ridgy, K. (1997). *What Children tell us about bullying in schools*. University of South Australia. www.kenrigby.net/childtelus.htm
- Saner, E. (2007). *I was called names like "slut and whore"*. www.guardian.co.uk/world/2007/nov/30/gender.pupilbehaviour

- Smith, P.K. (2004). *Definition, Types And Prevalence Of School Bullying And Violence*. Unit for School and Family Studies, Goldsmiths College, University of London. www.oecd.org/dataoecd/27/47/33866548.ppt
- Vardigan, B. (1999). *Yelling at Children (Verbal Abuse)*. www.ahealthyme.com/topic/verbalabuse
- Welford, H. (2008). *Parenting, your kids- pre- teens, Bullying and the school-age child*. www.bbc.co.uk/parenting/your_kids/preteen_bullying.shtml
- Woolcock, N. (2009). *Thousands excluded for sexual bullying in schools*. www.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/.../article5451814.ece
- Wyld, B. (02-10-2003). *Beating the schoolyard bully*. www.smh.com.au/.../2003/.../1064988306664.html
- Αλαμπρίτης, Μ. (2008). *Σύγχρονα Μοντέλα Πρόληψης και Αντιμετώπισης της Σχολικής Επιθετικότητας: Διεθνής και Τοπική Εμπειρία*. www.alambritis_DHKI_2008.ppt
- Ανδρέου, Ε. & Smith, Κ.Ρ. (2002). *Το φαινόμενο «bullying» στο χώρο του σχολείου και η άσκηση σωματικής και ψυχολογικής βίας από συνομηλίκους*. www.dscape.lib.uom.gr
- Αρίδη, Ι. (12-06-2006). *Παιδιά και έγκλημα: Δύο έννοιες εντελώς αντιφατικές*. <http://almyros.gr/el/modules/news/article.php?storyid=330>
- Αρτινοπούλου, Β. (21-03-2009). *«Η υπόγεια διαδρομή από θύμα σε δράστη»*. http://archive.enet.gr/online/online_text/c=112,dt=21.03.2009,id=36176452
- Βέργου, Ν. & Αντωνιάδη, Κ. (2009). *Σωματική βία για το 37% των μαθητών Δημοτικού*. www.enet.gr
- Βερνάδος, Μ. (2003). *Η επιθετικότητα του παιδιού στο σχολείο και στην οικογένεια*. www.specialeducation.gr/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=154
- Βογιατζιδάκης, Α. (2007). *Σχολική Βία: θύτες και θύματα*. www.metarithmisi.gr/el/sx_printText.asp?textID=421&export=word
- Βραδέλης, Σ., Κουκλάκη, Δ. & Χαραλαμπίκης, Μ. (2006). *Κυψέλες βίας στα σχολεία*. www.taneaonline.gr
- Γαρδέλη, Κ., Παπαδημητρίου, Μ. & Νταραδήμα, Α. (2007). *Η βία στα σχολεία μεγαλώνει*. www.e-tipos.gr

- Γιοβαζολιάς, Α. (2007). Σχολικός εκφοβισμός- Θυματοποίηση (Bullying)- Ειδικά χαρακτηριστικά και αντιμετώπιση. www.dide-anatol.att.sch.gr/symneon/sxol_ekfov.pdf
- Γκουντσίδου, Β. (2007). Το φαινόμενο bullying και πώς να το αντιμετωπίσετε. www.auth.gr/students/services/spc/resources/Bullying_greyscale.pdf
- Δελτίο Τύπου UNICEF. (2001). «Φωνές των νέων»- Μεγάλη έρευνα της UNICEF. Τα αποτελέσματα μεταξύ των παιδιών και των νέων για την Ελλάδα. www.unicef.gr/oldpress/2001/dt2601.php
- Δημηνάς, Δ. (04-12-2007). Η βία στην οικογένεια: Μορφές - Νομοθετική αντιμετώπιση. www.makthes.gr/index.php?name=News&file=article&sid=9795
- Έγκυρη πληροφόρηση για την υγεία (2002). Επιθετικότητα και εγκληματικότητα στα παιδιά λόγω τηλεόρασης. www.medlook.net/article.asp?item_id=203
- Εκπαιδευτικό Δίκτυο Ενημέρωσης (2006). Οι θύτες και τα θύματα στα σχολεία- Στην αυλή ο εκφοβισμός. www.alfavita.gr/typos/typos200611091.php
- Ζαρίντας, Α. (2008). Περί...εκπαιδύσεως ο λόγος- Εκπαιδευτική δράση η απάντηση στον εκφοβισμό. www.ekpaideusi.blogspot.comantimetwpish.mht
- Ζαννίκου, Μ. (2007). Εξηγείται η σχολική βία;. www.alithia.gr/.../13042007,19830.html
- Θεριανός, Κ. (2008). Η παθολογία του σχολείου. www.alfavita.gr/.../art8621a.php
- Καλλιώτης, Π. (2005). Η Σχολική Βία στην Προοπτική της Παγκοσμιοποίησης: Η Φύση και η Έκταση του Προβλήματος στη Χώρα μας. www.pee.gr/pr_syn/s_nay/c/3/mer_g_th.../kalliotis.htm
- Κιούσης, Γ. (2008). Βία στα σχολεία. www.enet.gr/.../c=112,dt=29.03.2008,id=27383440,35142672,49317264,57404176,63074448,79349264,85798800
- Κοτταρίδη, Γ. (2006). «Μεγαλώνοντας στην Αθήνα-Ποιότητα Ζωής Παιδιών και Εφήβων». www.oikogeneia.org/Deviance_behavior.htm
- Κουρκούτας, Η. (2007). Χαρακτηριστικά λειτουργίας και τρόποι αντιμετώπισης των παιδιών με επιθετικές μορφές συμπεριφοράς στο πλαίσιο του σχολείου και της τάξης, Διαχείριση προβλημάτων σχολικής τάξης, Ταχύρυθμα επιμορφωτικά

- προγράμματα στη Διαχείριση προβλημάτων σχολικής τάξης. www.7dim-ag-anarg.att.sch.gr/Docs/diahirisiDiskolTaxis.pdf
- Κουράκης, Ν. (2009). *Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της*. Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών. www.theartofcrime.gr/?pgtp=1&aid=1247152434
 - Κουρή- Μαρίνη, Δ. (2008). *Η βία στα σχολεία μεγαλώνει*. Γονικά Νέα, Τεύχος 60. www.ka-parentsassociation.gr/section.php
 - Κουτσογιάννη, Ε. (31-05-2007). *Το ζύλο δεν βγήκε από τον παράδεισο*. <http://www.e-erevna.gr/portal/story.aspx?ID=5150>
 - Κυριακίδου, Μ. (2009). *Επιθετικότητα & εκφοβισμός στο σχολείο: Επιπτώσεις στη ψυχική υγεία και ο ρόλος της πρόληψης*. www.pyxida.org.gr/files/MKiriakidouEpiteEKFovism.ppt
 - Κωνσταντινίδου, Μ. (2005). *Σχολικός εκφοβισμός: Φαινόμενο θυματοποίησης ή μαγκιά;* www.baby.gr/index.cfm/doc/201/cat/6
 - Μαρκουλάκη, Ε. & Παπαστεφανάκης Ε. (2007). 3^ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής κακοποίησης Μάρτιος 2007. Αθήνα. www.etcogress2007.gr
 - Ματθαίου, Δ. (2008). *Αβοήθητοι οι εκπαιδευτικοί*. www.archive.enet.gr/online/online_print?id=63074448
 - Μπάδα, Η. (2009). *Συναισθηματική Υγεία στα Σχολεία*. www.syllogosagogisygeias.gr/eisigiseis/prolipsi_bias_epithetikotitas_sta_sxolia.pdf
 - Μπάλιου, Ε. (2008). *Διαχείριση Προβλημάτων Συμπεριφοράς στη Σχολική Τάξη*. www.deutsch.gr/img/diaxirisi.ppt
 - Νικολάου, Σ. (2004). *Η Βία, η Επιθετική Συμπεριφορά και η Τηλεοπτική επίδραση*. www.cc.uoa.gr/ptde/journal/greek/ISSUE1/pdf/nikolaou.pdf
 - Παπάνης, Ε. (2008). *Σχολική βία: Φαινόμενο της εποχής*. www.iatronet.gr/article.asp?art_id=6022
 - Πέτσιος, Θ. (23-03-2009). «Για την παραβατικότητα των νέων ευθύνονται και οι γονείς». <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=11424&subid=2&tag=8777&pubid=2748817>
 - Πλατής, Α. (2006). *Εταιρεία Ανάπτυξης Κοινωνικών Υπηρεσιών Ψυχικής Υγείας Παιδιών και Ενηλίκων. Το φαινόμενο του εκφοβισμού και της βίας*

ανάμεσα στους μαθητές στα σχολεία.

www.panakeia.org.gr/ToFainomenoTouEkfovismouKaiTisVias.asp

- Πούλιος, Ι. (2007). *Η παιδική επιθετικότητα στο σχολείο*. www.papasotiriou.gr/product.gbook.asp?pfid=1766623&prid=1020860&deid=10101
- Πρεκατέ, Β. (2007). *Ενημερωτικό Φυλλάδιο για το σχολικό εκφοβισμό, το οποίο αποστέλλει ο Μέντορας σε σχολεία και άλλους ενδιαφερόμενους*. www.mentoras.org/PDF/bullying-site.pdf
- Σπυρόπουλος, Φ. (2007). *Bullying «το πρώτο βήμα» στην παραβατικότητα*. www.theartofcrime.gr/assets/Bullying.doc
- Συνήγορος του Πολίτη (2006). «*Ας βγάλουμε τη βία από τα σχολεία μας*». www.synigoros.gr/docs/deltio_typou_school_violence_11_9.pdf
- Συντονιστικό Γραφείο Μειονοτικών Σχολείων (2007). *14% των μαθητών έχει βιώσει υποστεί εκφοβισμό στο σχολείο*. www.sgmthde.rod.sch.gr/mht
- Σχοινά, Μ. (24-04-2009). *Η απελπισία γενεσιουργός αιτία της ενδοσχολικής βίας*. www.enet.gr/?i=news.el.article&id=38047
- Σώκου, Κ. (2003). *Η Προαγωγή της Ψυχικής και Κοινωνικής Υγείας ως Πολιτική Πρόληψης της Βίας στο Σχολείο*. www.209.85.129.132/search?q=cache:JYqDyQOzoMUJ:assets.in.gr/dGenesis/assets/Content202/Attachment/dgEntity_33212.doc
- Τσαούση, Α. (2006). *Σημειώσεις μαθήματος, Κοινωνιολογία των Έμφυλων Σχέσεων- Κοινωνικοποίηση*. www.phs.uoa.gr/~ahatzis/SGH01.pdf
- Τσιάντης, Ι. (2008). 11^ο Πρόγραμμα Προαγωγής Υγείας «*Εκπαίδευση Λειτουργών Υγείας και Εκπροσώπων Κοινωνικών Φορέων σε θέματα Προαγωγής Ψυχικής Υγείας και Ανάπτυξης Ψυχοκοινωνικών Δεξιοτήτων (Πρόγραμμα «Επίκτητος»*)». www.mentalhealthpromotion.co.uk/umsprk11ds0npkl2idl9tsmtrs3mkn8mprs4nkn7lsthl5knrvtn6tsxrn/urpnmhpedctnlprgrmsdnldedctnlmtrl/tsiantis_2008_03_05.pdf
- Τσιάντης, Ι. (2009). *Ενδοσχολική Βία. Ημερίδα Συμβούλων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Β' Αθήνας σε συνεργασία με τη Γερμανική Σχολή Αθηνών. «Κρίσεις και Συγκρούσεις στο Σχολικό Περιβάλλον»*. www.users.sch.gr/symbath/ekdiloseis/28.03.09/tsiantis.ppt

- Τσιάντης, Ι., Ασημόπουλος, Χ., Γιαννακοπούλου, Δ., Διαρεμέ, Σ., Κονίδα, Ε., Σιγάλα, Α., Σουμάκη, Ε., Χατζηπέμος, Θ. & Μπίμπου, Ι. (2007). *Διερεύνηση Αναγκών και Ευαισθητοποίηση για το Φαινόμενο του Εκφοβισμού-Θυματοποίησης (Bullying) στα Σχολεία: Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα DAPHNE-II (2004-2008)*. www.epsype.gr/daphne.asp
- Τσίτουρα, Σ. (2006). *Εκφοβισμός (Bullying): το θύμα, ο θύτης και οι παρατηρητές*. 18^ο Συνέδριο ΕΕΚΠΠΥ. www.euroipn.org/socped/conferences/crete_18th/.../abstract6.doc
- Φροσύνης, Α., Λαμπής, Σ. & Μπούκικας, Κ. (2008). *Ο Ρόλος του Σχολείου στη Πρόληψη του Φαινομένου της Παιδικής Επιθετικότητας*. www.prevention.gr/images/uploads/Rolos_tou%2520Sxoleiou_sthn_prolripsi_epithetiko.doc
- Φυλακτού, Κ. (2005). «*Το σπίτι των παιδιών*», Εκπαιδευτικό υλικό προγράμματος αντιμετώπισης της παιδικής επιθετικότητας για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. www.pyxida.org.gr/files/Tospitonpaidion.doc
- Χατζηγεωργίου, Α. (06-06-2006). *Η οικογένεια, το σχολείο, οι συμμορίες*. www.archive.enet.gr/online/online_text/c=112,id=27196212
- Χατζηγεωργίου, Α. (2007). *Τι γεννά το βίαιο παιδί- Η οικογένεια, το σχολείο, οι συμμορίες- η σωματική τιμωρία διδάσκει τη βία*. www.dismathis.gr/arthra/pe2.pdf
- Χιόνη, Μ. (03-05-2009). *Μάστιγα διεθνώς ο σχολικός εκφοβισμός*. www.medinstgenderstudies.org/wp-content/.../filnews-030509.pdf
- Χτενέλη, Κ. (2009). *Η αυλή των θυμάτων*. www.kathimerini.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

A. ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

Η έρευνα είναι ανώνυμη και γίνεται στα πλαίσια εκπόνησης της πτυχιακής εργασίας μας και αφορά στην «Επιθετικότητα στο Δημοτικό Σχολείο - η περίπτωση Bullying».

Θα χρειαστεί να μας αφιερώσεις λίγο από το χρόνο σου για να απαντήσεις σε μερικές ερωτήσεις που έχουμε ετοιμάσει.

1. Είσαι: 1. Αγόρι 2. Κορίτσι

2. Η ηλικία σου είναι:

3. Η τάξη σου είναι:

4. Έχεις αδέρφια; 1. Ναι 2. Όχι

5. Αν ναι, πόσα έχεις;

6. Στην οικογένειά σου είσαι εσύ: 1. το πρώτο παιδί 2. το δεύτερο παιδί
3. το τρίτο παιδί 4. το τέταρτο παιδί
5. το πέμπτο/έκτο.

7. Με ποιόν μένεις; 1. Με τους γονείς σου 2. Με τον πατέρα
3. Με την μητέρα 4. Με άλλον

8. Πόσο χρόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας κάνεις πράγματα μαζί με την οικογένειά σου (π.χ. τρώτε, συζητάτε, πηγαίνετε βόλτα, βλέπετε τηλεόραση);

1. Περισσότερες από 4 ώρες την ημέρα
2. 3-4 ώρες την ημέρα
3. 1-2 ώρες την ημέρα
4. Λιγότερο από 1 ώρα την ημέρα
5. Καθόλου

Σε ποιον βαθμό αισθάνεσαι ότι η οικογένεια σου σου προσφέρει;

	0. Πάρα πολύ	1. Πολύ	2. Μέτρια	3. Καθόλου
9. Αγάπη, φροντίδα, στοργή, κτλ.				
10. Χρήματα, ρούχα, δώρα, κτλ.				
11. Βοήθεια στα μαθήματα (από τους ίδιους, με ιδιαίτερα μαθήματα).				
12. Ενθάρρυνση/παρακίνηση για μελλοντικά σχέδια (π.χ. για την επιλογή επαγγέλματος)				
13. Επικοινωνία (συζήτηση, εκμυστήρευση δικών σου θεμάτων)				

Νομίζεις ότι οι άλλοι σου συμπεριφέρονται δίκαια; (Σημείωσε x σε κάθε ερώτηση).

	0. Ναι, πάντοτε	1. Συνήθως ναι	2. Κάπου-κάπου	3. Συνήθως όχι
14. Οι γονείς				
15. Τα αδέρφια				
16. Άλλος				
17. Οι δάσκαλοι				
18. Οι συμμαθητές/-τριες				
19. Οι άνθρωποι που έρχεσαι σε επαφή				
20. Οι άνθρωποι γενικά γύρω σου				

Σημείωσε x αν έχει συμβεί σε σένα κάτι από τα παρακάτω και από τα πρόσωπα που αναφέρονται:

A. Έχεις υποστεί από δάσκαλο/-α

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ	5. Δεν απαντώ
21. Σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κτλ.)						
22. Σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική)						
23. Λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί)						
24. Προκαταλήψεις/διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κτλ.						

B. Έχεις υποστεί από συμμαθητή/-τρια σου

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ	5. Δεν απαντώ
25. Σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κτλ.)						
26. Σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική)						
27. Λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί)						
28. Προκαταλήψεις/διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κτλ.						
29. Κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κτλ).						

Γ. Έχεις υποστεί από μέλος της οικογένειας σου ή από το συγγενικό περιβάλλον

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ	5. Δεν απαντώ
30. Σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κτλ.)						
31. Σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική)						
32. Λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί)						
33. Προκαταλήψεις/διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κτλ.						
34. Κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κτλ).						

Δ. Έχεις υποστεί από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ	5. Δεν απαντώ
35. Σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κτλ.)						
36. Σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική)						
37. Λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί)						
38. Προκαταλήψεις/διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κτλ.						
39. Κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κτλ).						

Ε. Έχεις υποστεί από αγνώστους

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ	5. Δεν απαντώ
40. Σωματική βία (σε έχουν χτυπήσει, σπρώξει κτλ.)						
41. Σεξουαλική παρενόχληση (λεκτική ή σωματική)						
42. Λεκτική βία (βρισιές, απειλές, εκφοβισμοί)						
43. Προκαταλήψεις/διακρίσεις λόγω καταγωγής ή φύλου κτλ.						
44. Κλοπή (χρημάτων, προσωπικών πραγμάτων, ρούχων κτλ).						

45. Ποιοι νομίζεις ότι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα προς τους συμμαθητές τους;

0. Συνήθως αγόρια

1. Συνήθως κορίτσια

2. Δεν ξέρω

46. Σε ποιο βαθμό παρεμβαίνουν οι δάσκαλοι με προσπάθειες συμφιλίωσης/ τιμωρίες κ.ά., όταν συμβαίνουν περιστατικά όπως τα πιο πάνω (κλοπές/επιθέσεις/ βρισιές/ χτυπήματα) στο σχολείο σας;

0. Πολύ συχνά
1. Συχνά
2. Κάπου- κάπου
3. Σπάνια
4. Ποτέ

47. Εσύ σε ποιον απευθύνεται συνήθως όταν γίνει θύμα μιας σωματικής ή λεκτικής επίθεσης, κλοπής κτλ.; (Σημείωσε το πολύ 3 απαντήσεις).

A. Στο διευθυντή	1. Ναι ☐	2. Όχι ☐
B. Στους δασκάλους	1. Ναι ☐	2. Όχι ☐
Γ. Στους γονείς σου	1. Ναι ☐	2. Όχι ☐
Δ. Στην παρέα/σε φίλους σου	1. Ναι ☐	2. Όχι ☐
E. Σε κανένα	1. Ναι ☐	2. Όχι ☐
Z. Άλλο	1. Ναι ☐	2. Όχι ☐

Μερικές φορές οι μαθητές συμπεριφέρονται έτσι όπως περιγράφεται στις παρακάτω προτάσεις. Πόσο συχνά κάνεις εσύ το ίδιο; (Σημείωσε με x).

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ	5.Δεν απαντώ
48. Καθυστερείς το πρωί στο σχολείο ενώ έχει αρχίσει η πρώτη ώρα						
49. Αντιγράφεις στις εξετάσεις και τα τεστ						
50. Πλαστογραφείς την υπογραφή των γονέων σου						
51. Αφαιρείς από τους άλλους διάφορα πράγματα που δεν σου ανήκουν (βιβλία, χρήματα, οπτικοακουστικό υλικό κτλ).						
52. Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες						
53. Καταστρέφεις πράγματα/έπιπλα του σχολείου						
54. Καις/σχίζεις βιβλία. Γράφεις συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών ή άλλων προσώπων						
55. Καπνίζεις στο χώρο του σχολείου						
56. Έχεις προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητή						

57. Πώς νιώθεις όταν κάνεις πράξεις όπως αυτές που περιγράφονται πιο πάνω; (Μπορείς να σημειώσεις περισσότερες από μία απαντήσεις).

A. Νιώθω δυσφορία με τον εαυτό μου	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
B. Νιώθω ικανοποίηση που εκδικήθηκα	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Γ. Νιώθω χαρά γιατί εκτονώθηκα	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Δ. Έχω συναίσθημα ενοχής	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
E. Άλλο συναίσθημα	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐

58. Οι συγκρούσεις, οι οποίες δεν εκφράζονται με σωματική ή λεκτική βία, (όπως για παράδειγμα ο αποκλεισμός από τις ομάδες ή τις παρέες αλλά και η χρήση του κινητού για να φωτογραφηθεί ένας μαθητής/-τρια σε ιδιωτική στιγμή του ή να σταλούν απειλητικά μηνύματα) είναι ένας τρόπος να εκφράσει κανείς τη δυσαρέσκειά του ή να δηλώσει τη διαφορετικότητά του.

Πόσο συχνά καταφεύγεις εσύ σε αυτό τον τρόπο εκδήλωσης;

0. Πολύ συχνά	☐
1. Συχνά	☐
2. Κάπου- κάπου	☐
3. Σπάνια	☐
4. Ποτέ	☐
5. Δεν απαντώ	☐

59. Πέρα από το χρόνο που αφιερώνεις για τα μαθήματα και τα φροντιστήριά σου, πόσο συχνά ασχολείσαι με τα ακόλουθα; (σημείωσε x σε όσες δραστηριότητες συμμετέχεις).

	0.Πολύ συχνά	1.Συχνά	2.Κάπου-κάπου	3.Σπάνια	4.Ποτέ
59. Διαβάζεις βιβλία, εφημερίδες/περιοδικά					
60. Ακούς μουσική					
61. Παίζεις μουσική					
62. Αθλείσαι					
63. «Σερφάρεις» στο Internet					
64. Ασχολείσαι με πολιτιστικές εκδηλώσεις (πχ θέατρο, χορό)					
65. Πηγαίνεις στο θέατρο/κινηματογράφο					
66. Πηγαίνεις στο γήπεδο					
67. Βγαίνεις με φίλους/ες					

60. Βλέπεις τηλεόραση συχνά;

Αν ναι, πόσες ώρες την ημέρα περίπου βλέπεις;

0. 1 ώρα
1. 1-2 ώρες
2. 2-3 ώρες
3. 3-4 ώρες
4. 4 και πάνω ώρες

61. Σημείωσε τι είδους εκπομπές προτιμάς στην τηλεόραση;

A. μουσικές εκπομπές	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
B. τηλεπαιχνίδια	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Γ. κοινωνικές σειρές/έργα	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Δ. θρίλερ/αστυνομικά.	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Ε. ειδήσεις/ντοκιμαντέρ	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
ΣΤ. παιδικές εκπομπές	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Z. εκπομπές κοινωνικής πραγματικότητας	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐
Η. άλλο	1. Ναι	☐	2. Όχι	☐

62. Τι σημαίνει για σένα το σχολείο; Γράψε με λίγα λόγια.

.....

.....

.....

.....

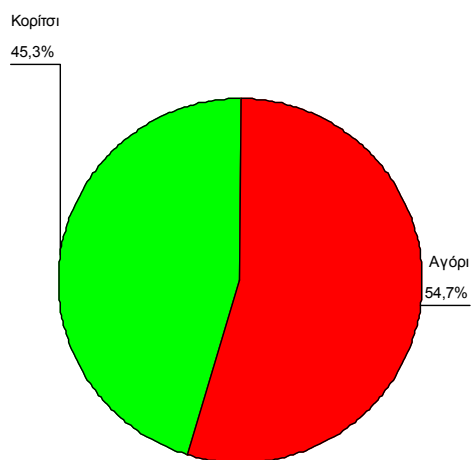
.....

.....

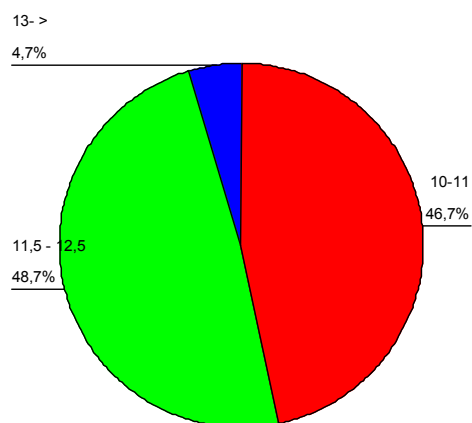
Σε ευχαριστούμε για τη συνεργασία σου και το χρόνο που μας αφιέρωσες, καθώς και για την προθυμία σου να συμμετέχεις στην έρευνά μας!

Β. ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

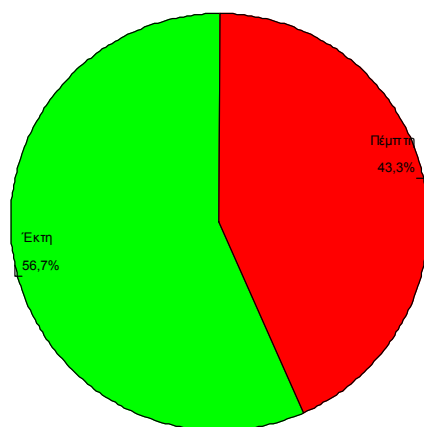
1. Φύλο

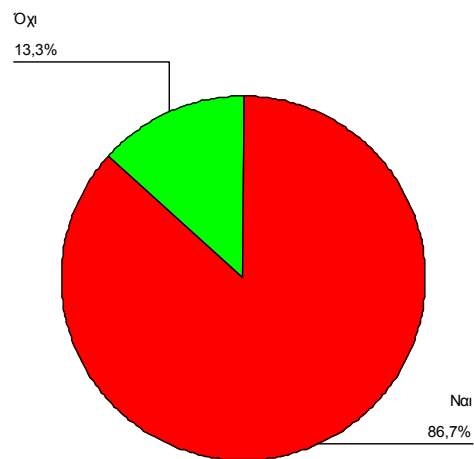
2. Ηλικία

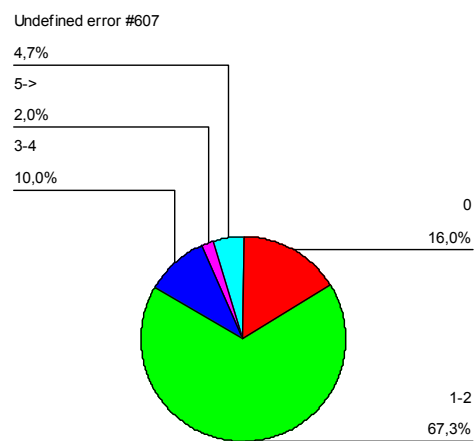
3. Τάξη

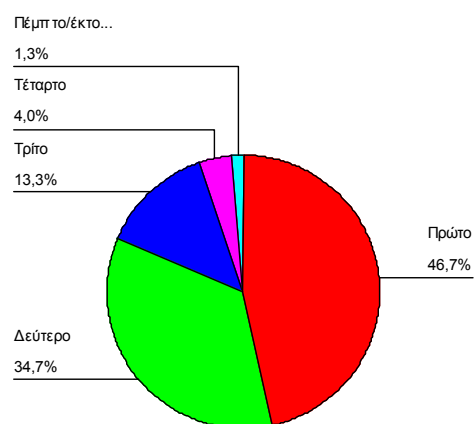
4. Ύπαρξη αδελφών

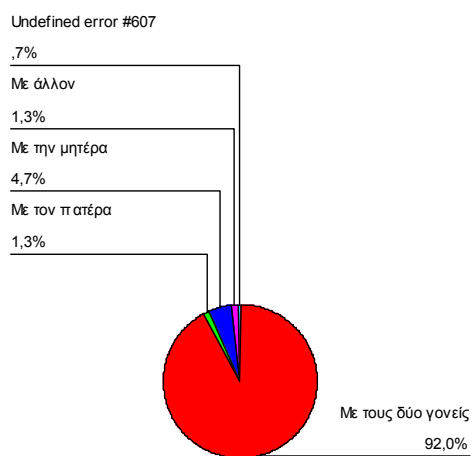
5. Αριθμός αδελφών

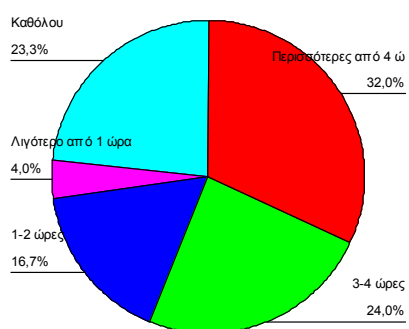
6. Σειρά γέννησης

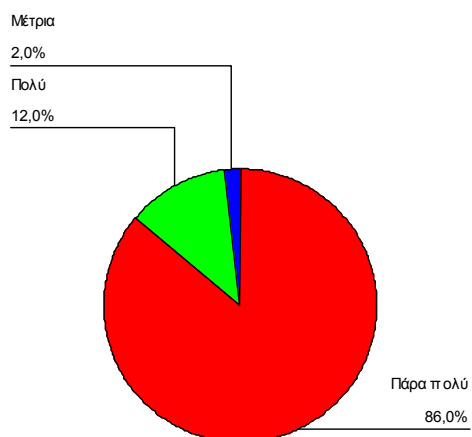
7. Με ποιον μένεις

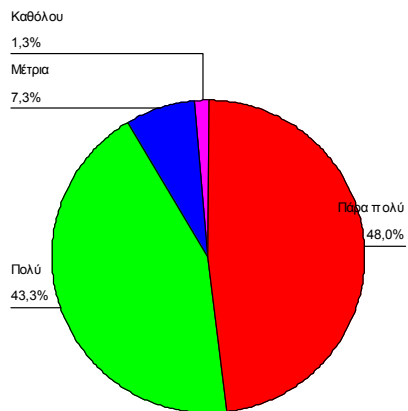
8. Χρόνος με την οικογένεια κάθε μέρα

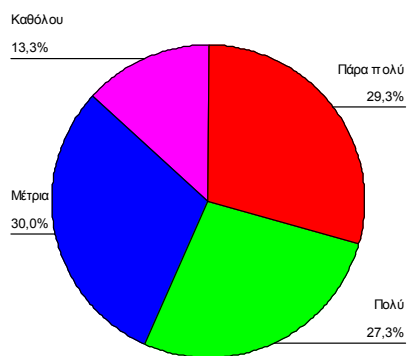
9. Η οικογένεια σου προσφέρει αγάπη

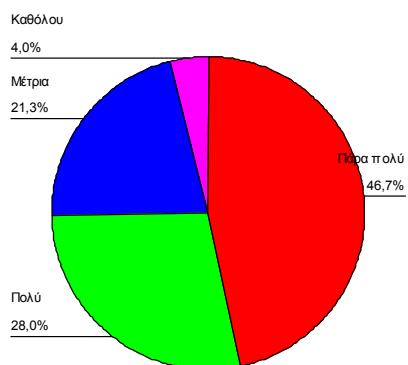
10. Η οικογένεια σου προσφέρει χρήματα

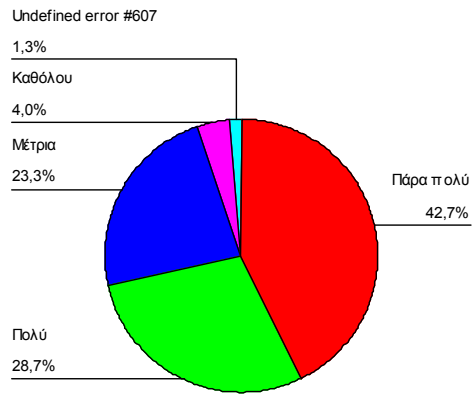
11. Η οικογένεια σου προσφέρει βοήθεια στα μαθήματα

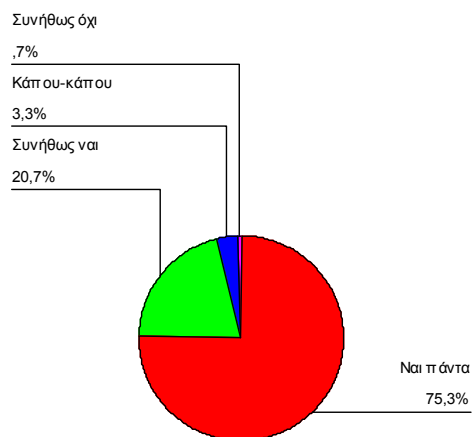
12. Η οικογένεια σου προσφέρει ενθάρρυνση

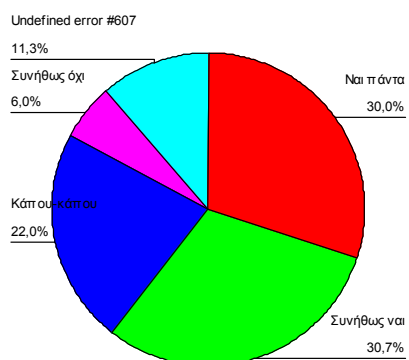
13. Η οικογένεια σου προσφέρει επικοινωνία

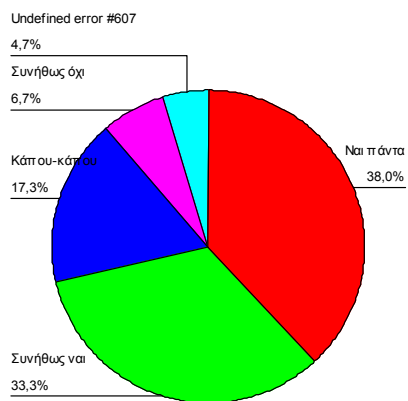
14. Συμπεριφέρονται δίκαια οι γονείς σου

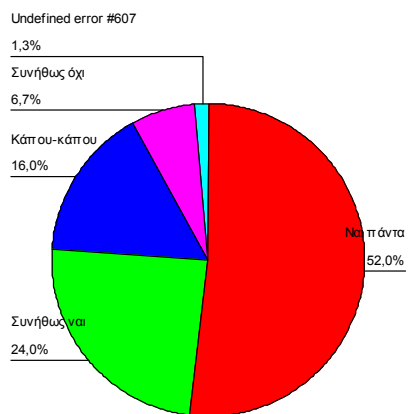
15. Συμπεριφέρονται δίκαια τα αδέρφια σου

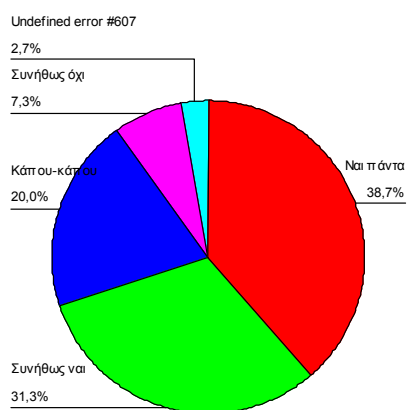
16. Συμπεριφέρονται δίκαια άλλος στην οικογένεια

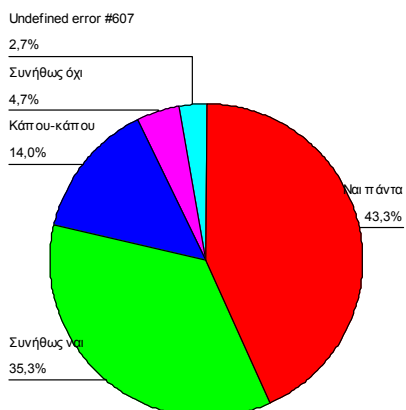
17. Συμπεριφέρονται δίκαια οι δάσκαλοι

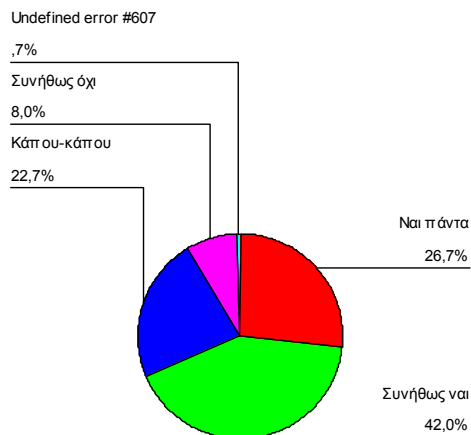
18. Συμπεριφέρονται δίκαια οι συμμαθητές/-τριες

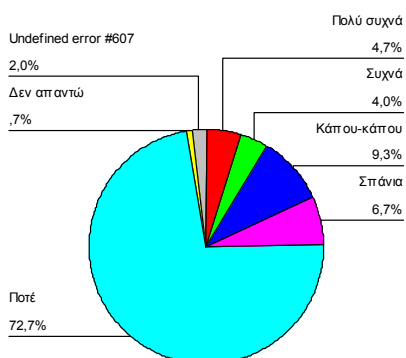
19. Συμπεριφέρονται δίκαια οι άνθρωποι που έρχεσαι σε επαφή

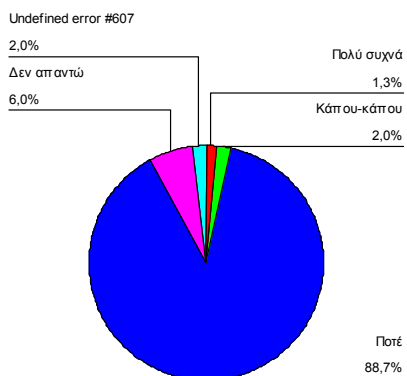
20. Συμπεριφέρονται δίκαια οι άνθρωποι γενικά γύρω σου

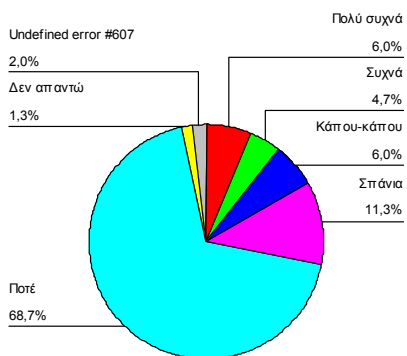
21. Σωματική βία από δάσκαλο/-α

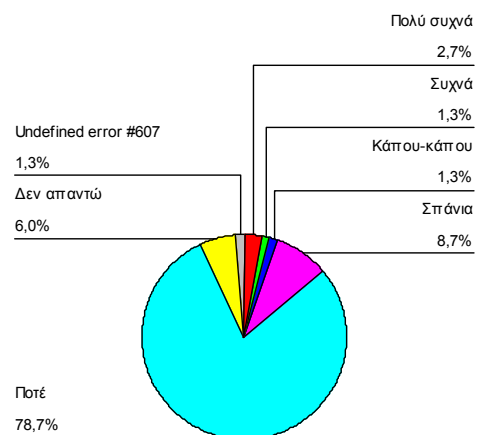
22. Σεξουαλική παρενόχληση από δάσκαλο/-α

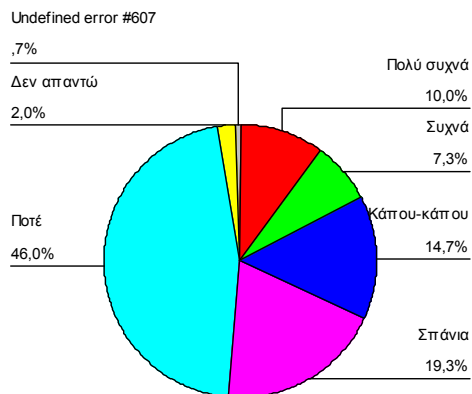
23. Λεκτική βία από δάσκαλο/-α

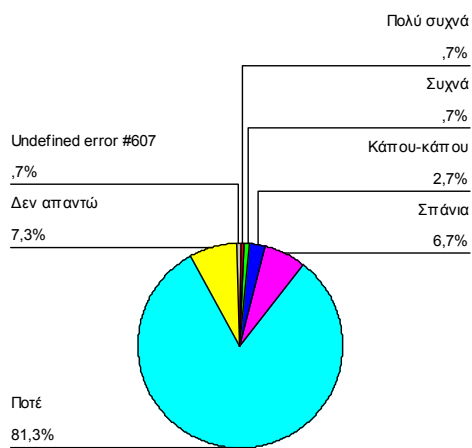
24. Προκαταλήψεις/ διακρίσεις από δάσκαλο/-α

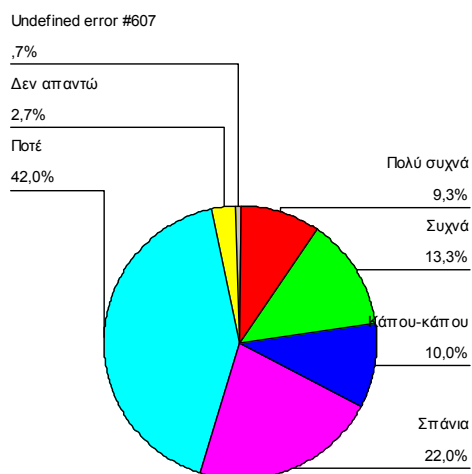
25. Σωματική βία από συμμαθητή/-τρια

26. Σεξουαλική παρενόχληση από συμμαθητή/-τρια

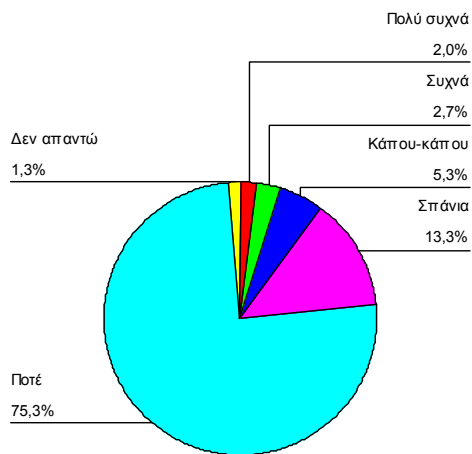
27. Λεκτική βία από συμμαθητή/-τρια

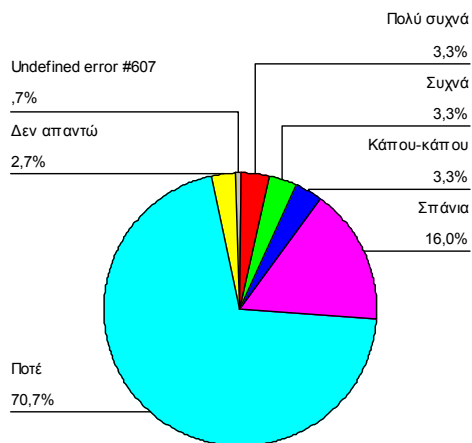
28. Προκαταλήψεις/ διακρίσεις από συμμαθητή/-τρια

29. Κλοπή από συμμαθητή/-τρια

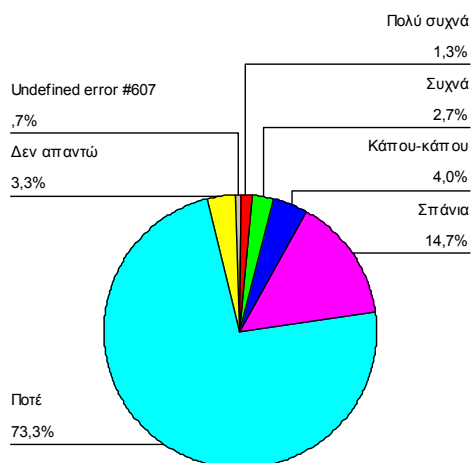
30. Σωματική βία από μέλος της οικογένειας

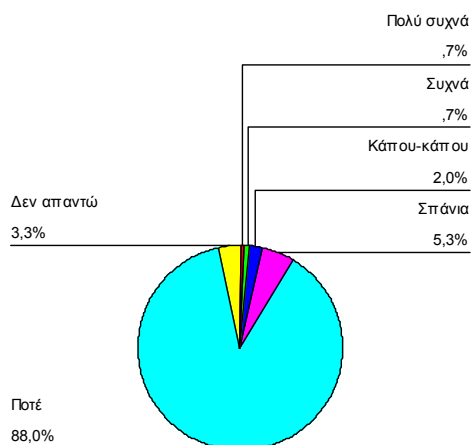
31. Σεξουαλική παρενόχληση από μέλος της οικογένειας

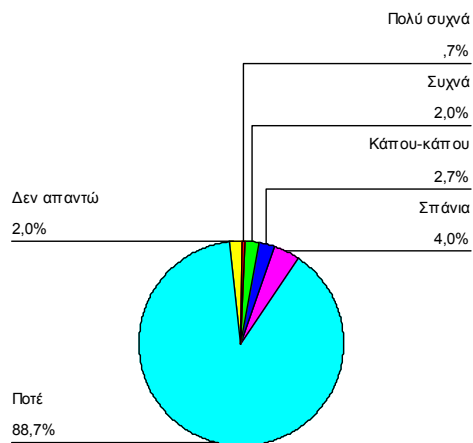
32. Λεκτική βία από μέλος της οικογένειας

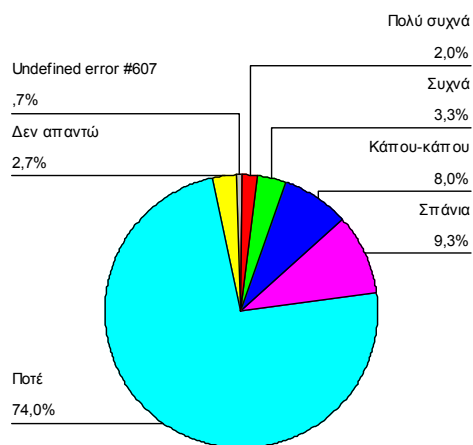
33. Προκαταλήψεις/ διακρίσεις από μέλος της οικογένειας

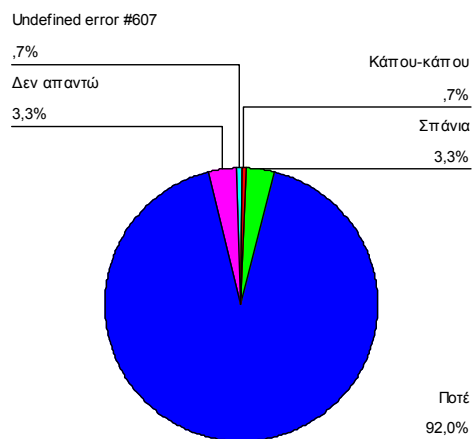
34. Κλοπή από μέλος της οικογένειας

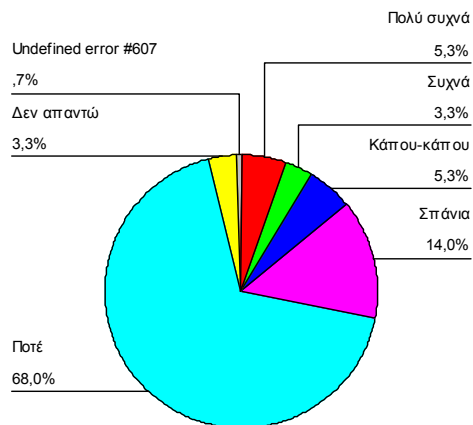
35. Σωματική βία από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

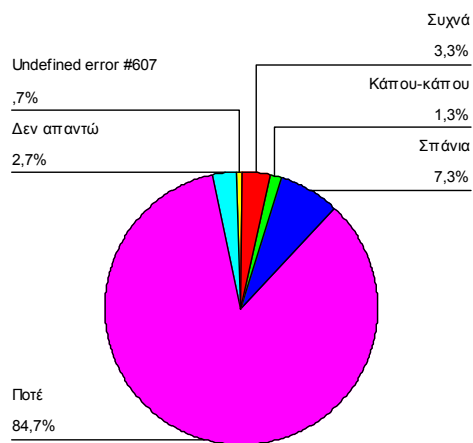
36. Σεξουαλική παρενόχληση από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

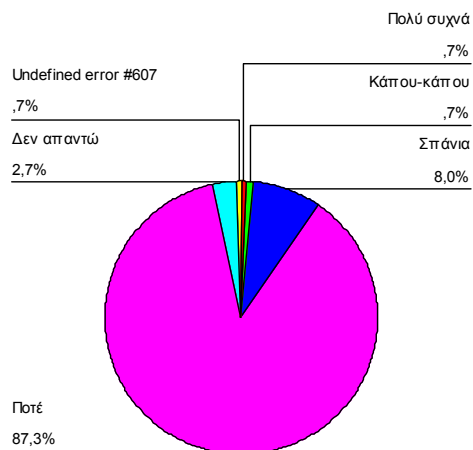
37. Λεκτική βία από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

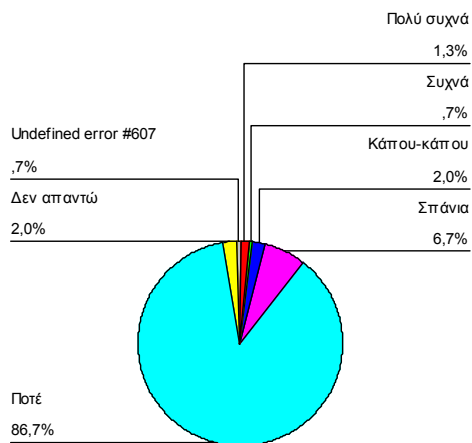
38. Προκαταλήψεις/ διακρίσεις από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

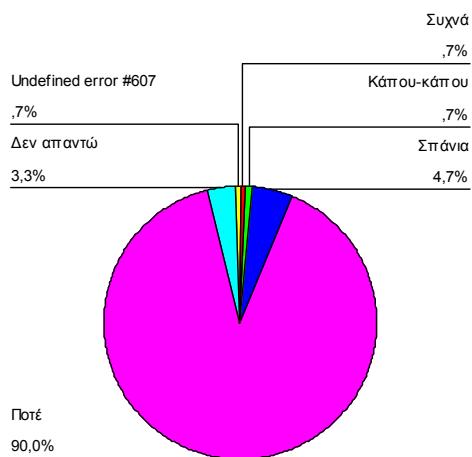
39. Κλοπή από γνωστούς/ γείτονες/ φίλους

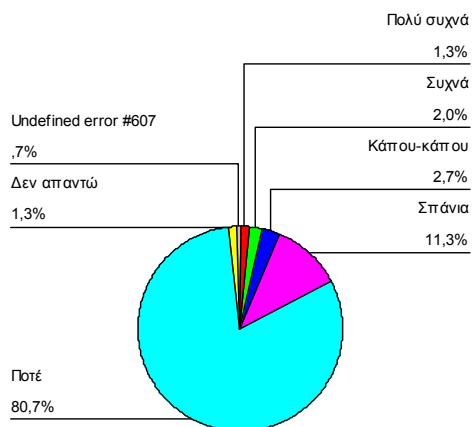
40. Σωματική βία από αγνώστους

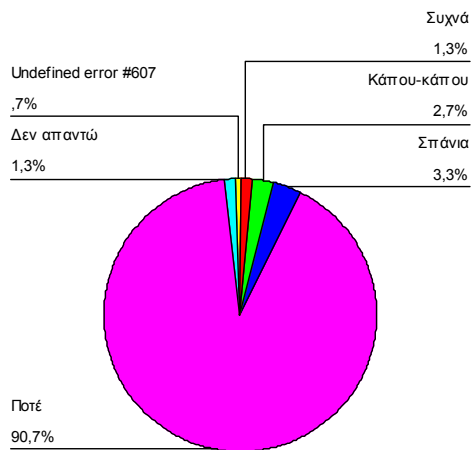
41. Σεξουαλική παρενόχληση από αγνώστους

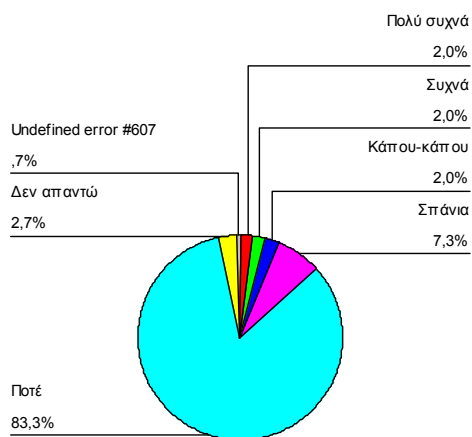
42. Λεκτική βία από αγνώστους

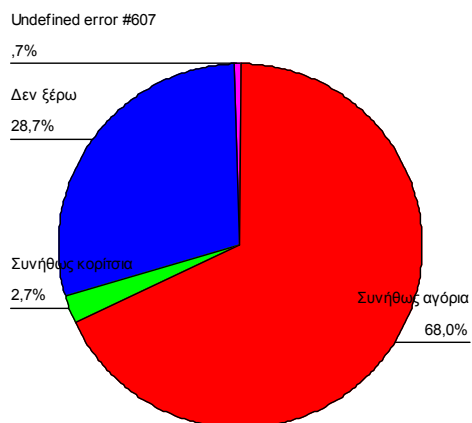
43. Προκαταλήψεις/ διακρίσεις από αγνώστους

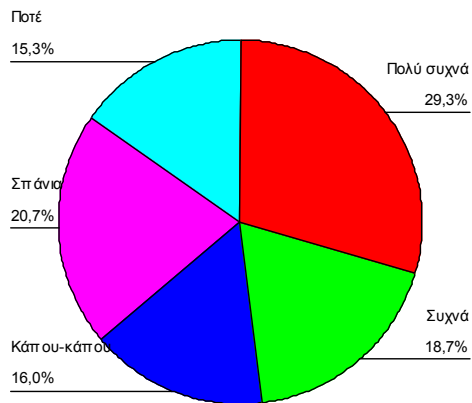
44. Κλοπή από αγνώστους

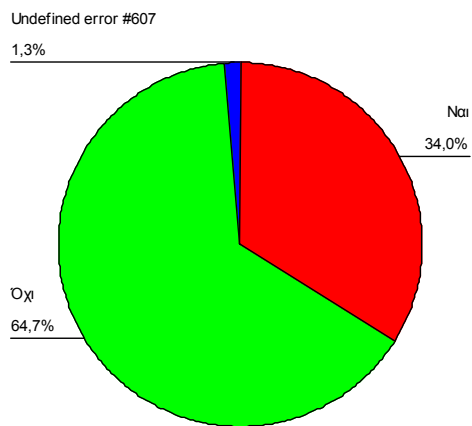
45. Ποιοι προβαίνουν πιο συχνά σε κλοπές, επιθέσεις, βρισιές, χτυπήματα

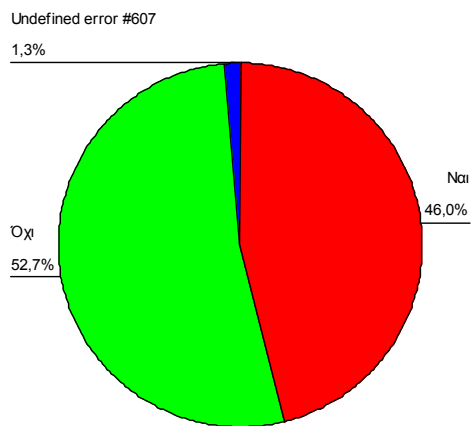
46. Παρέμβαση δασκάλων για συμφιλίωση/ τιμωρίες κ.ά.

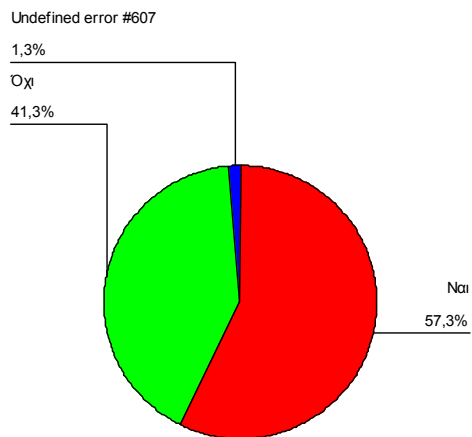
47Α. Απευθύνεσαι όταν γίνεσαι θύμα στον διευθυντή

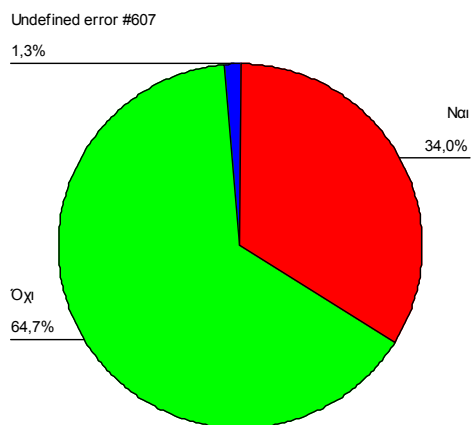
47Β. Απευθύνεσαι όταν γίνεσαι θύμα στους δασκάλους

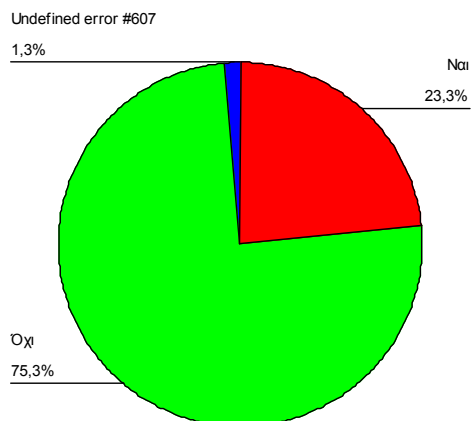
47Γ. Απευθύνεσαι όταν γίνεσαι θύμα στους γονείς σου

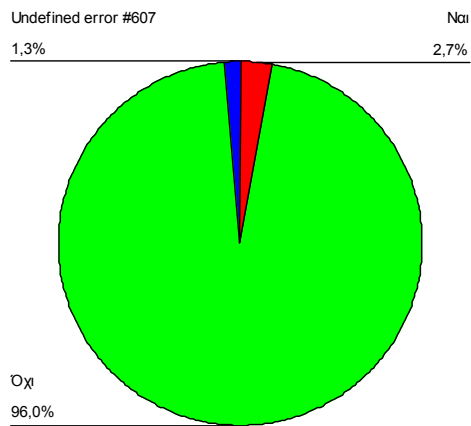
47Δ. Απευθύνεσαι όταν γίνεσαι θύμα στην παρέα σου

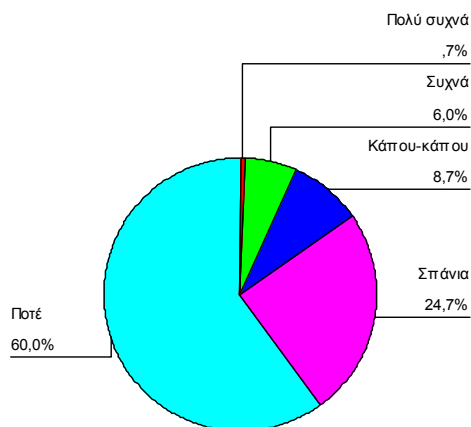
47Ε. Απευθύνεσαι όταν γίνεσαι θύμα σε κανένα

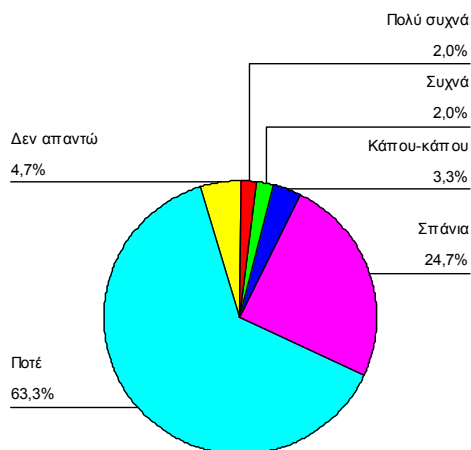
47Z. Απευθύνεσαι όταν γίνεσαι θύμα σε άλλο

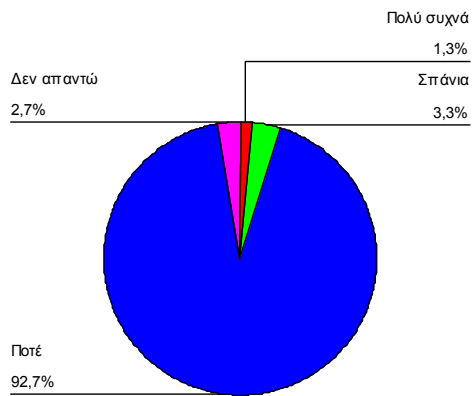
48. Καθυστερείς το πρωί στο σχολείο

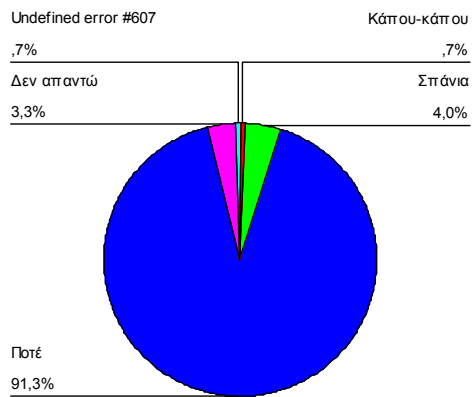
49. Αντιγράφεις στις εξετάσεις και τα τεστ

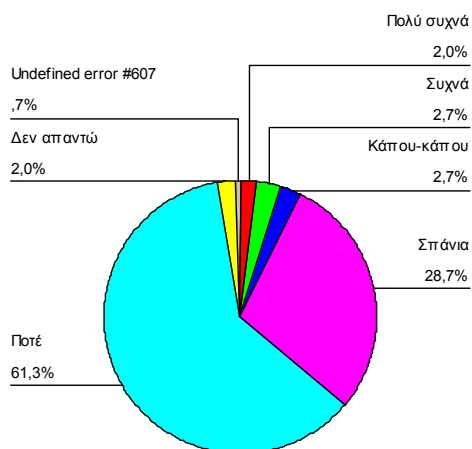
50. Πλαστογραφείς την υπογραφή των γονέων σου

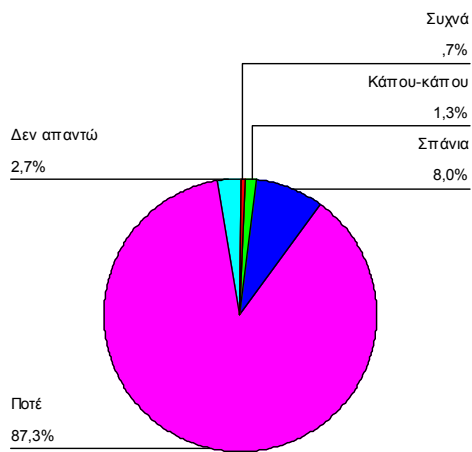
51. Αφαιρείς πράγματα που δεν σου ανήκουν

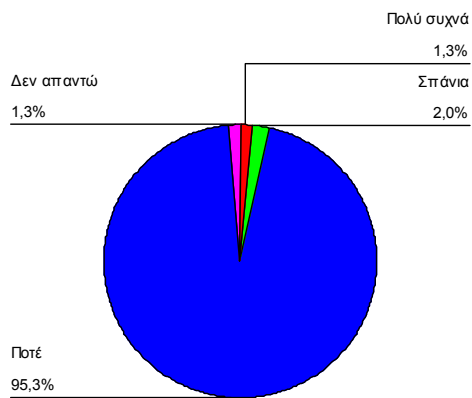
52. Χτυπάς άλλους μαθητές/-τριες

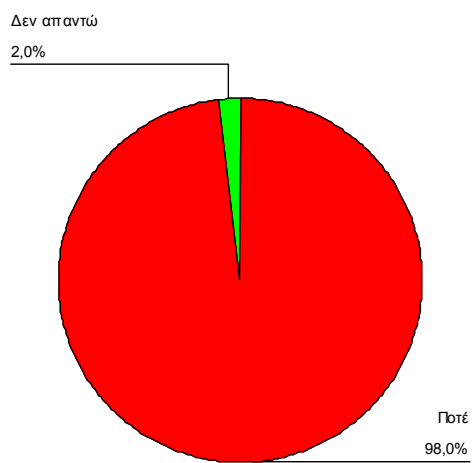
53. Καταστρέφεις πράγματα/ έπιπλα του σχολείου

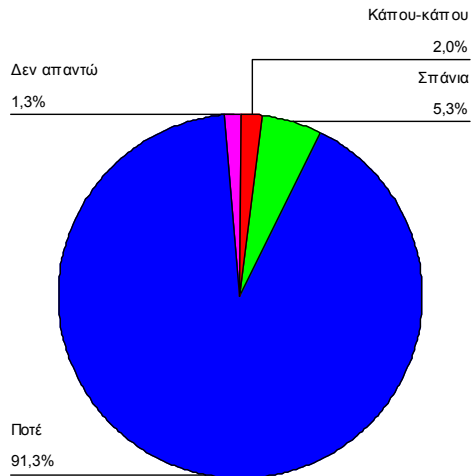
54. Καις/ σχίζεις βιβλία, γράφεις συνθήματα στους τοίχους εναντίον μαθητών

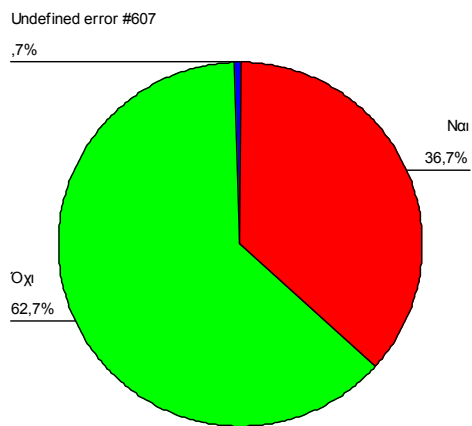
55. Καπνίζεις στο χώρο του σχολείου

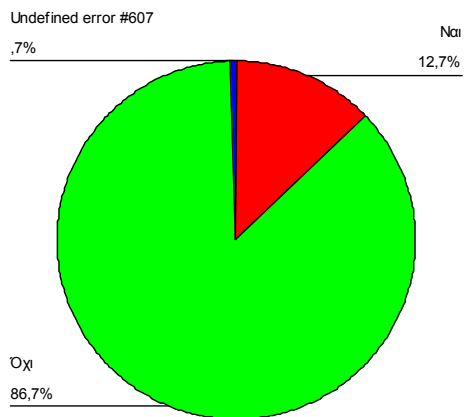
56. Έχεις προκαλέσει φθορές σε περιουσία μαθητών

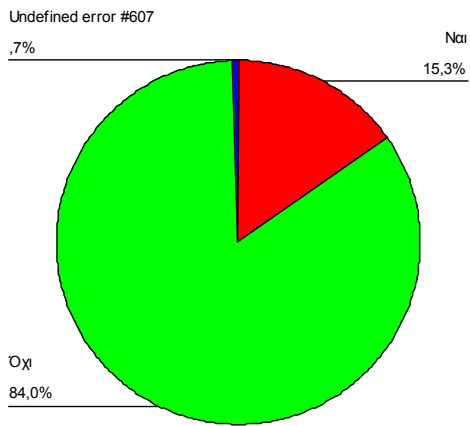
57Α. Όταν κάνω κάτι από τα παραπάνω νιώθω δυσφορία με τον εαυτό μου

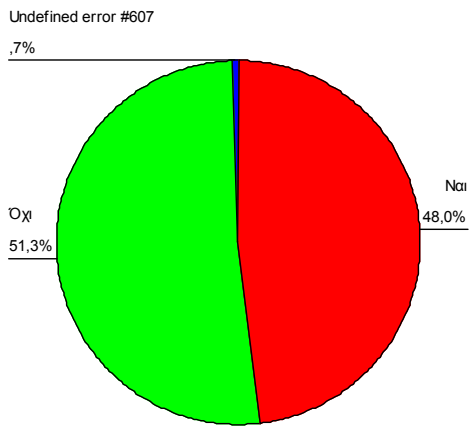
57Β. Όταν κάνω κάτι από τα παραπάνω νιώθω ικανοποίηση που εκδικήθηκα

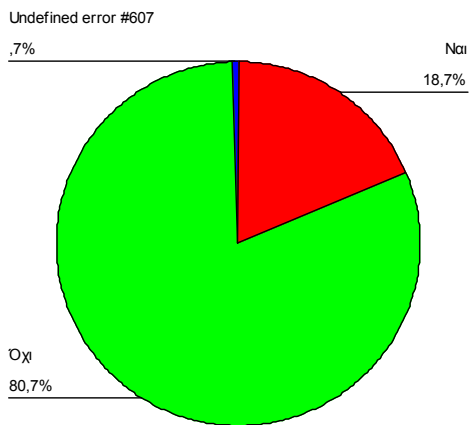
57Γ. Όταν κάνω κάτι από τα παραπάνω νιώθω χαρά που εκτονώθηκα

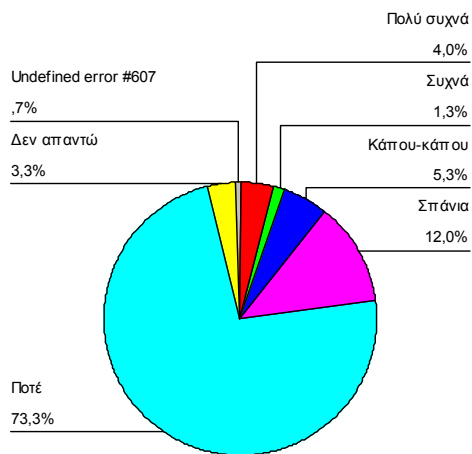
57Δ. Όταν κάνω κάτι από τα παραπάνω έχω συναίσθημα ενοχής

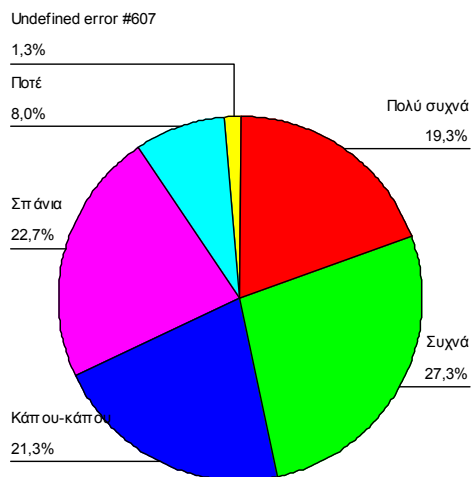
57Ε. Όταν κάνω κάτι από τα παραπάνω έχω άλλο συναίσθημα

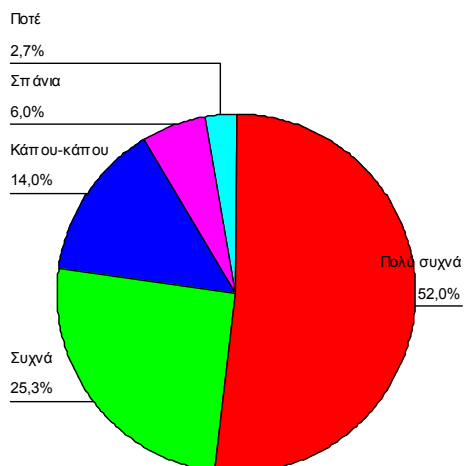
58. Πόσο συχνά προβαίνεις σε κοινωνικό αποκλεισμό, φωτογραφίζεις συμμαθητές/-τριες, στέλνεις απειλητικά μηνύματα

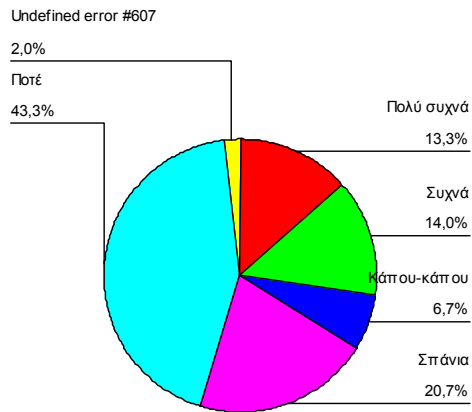
59. Διαβάζεις βιβλία, εφημερίδες/ περιοδικά

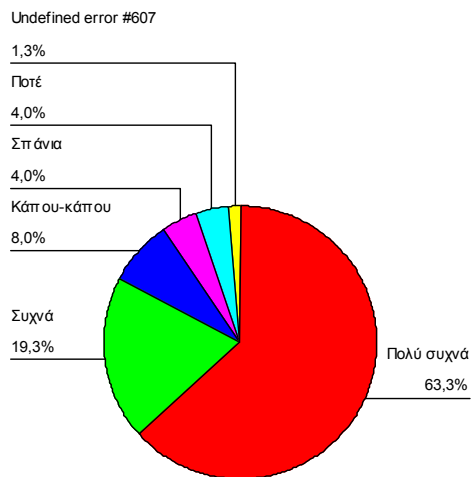
60. Ακούς μουσική

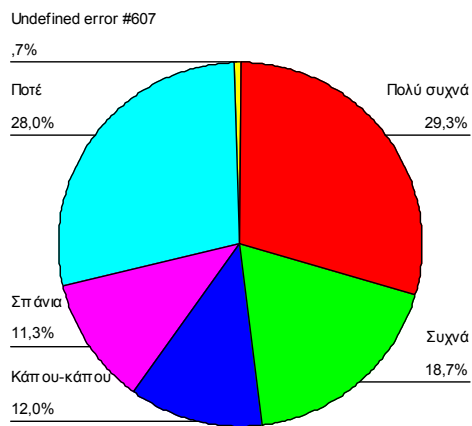
61. Παίζεις μουσική

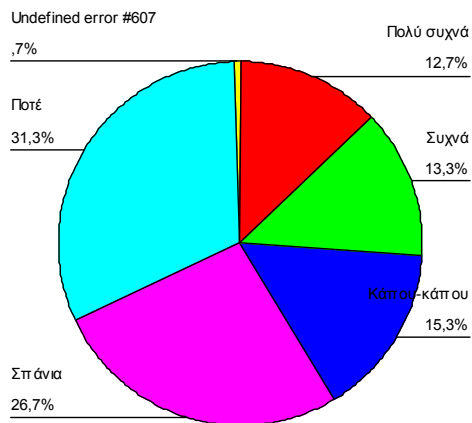
62. Αθλείσαι

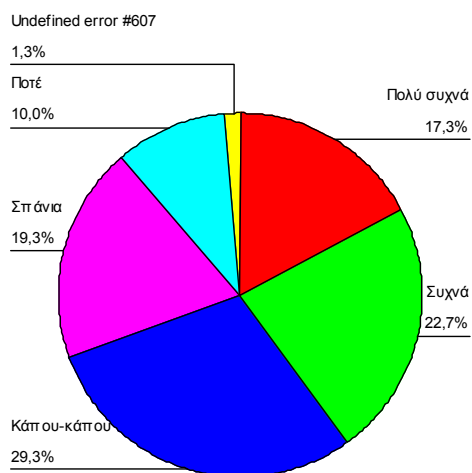
63. «Σερφάρεις» στο internet

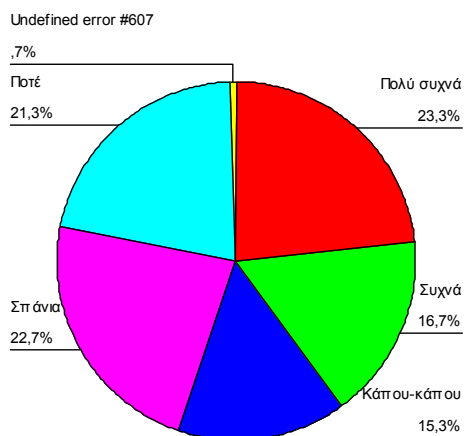
64. Ασχολείσαι με πολιτιστικές εκδηλώσεις (θέατρο, χορό κλπ.)

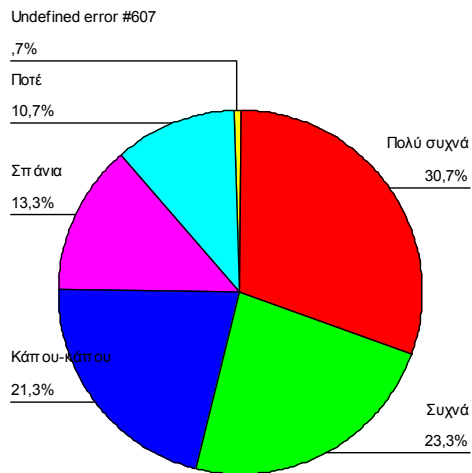
65. Πηγαίνεις στο θέατρο/ κινηματογράφο

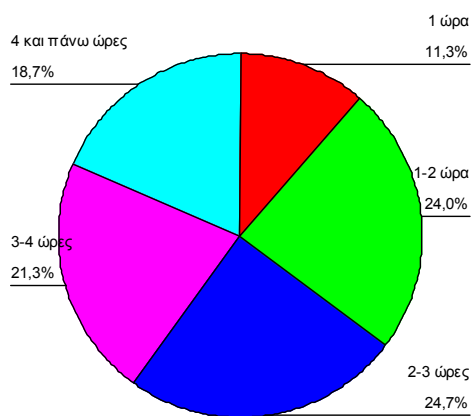
66. Πηγαίνεις στο γήπεδο

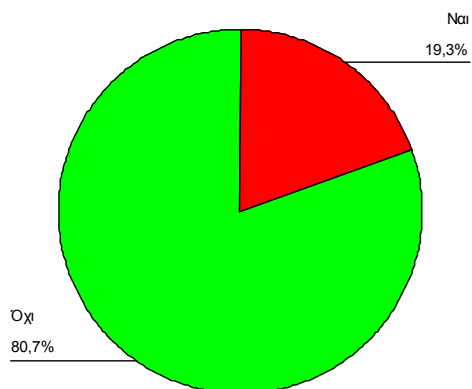
67. Βγαίνεις με φίλους/-ες

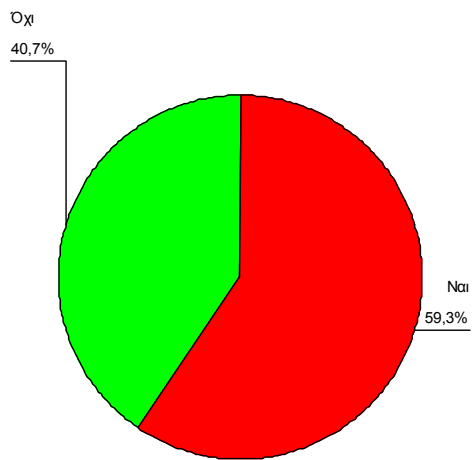
68. Πόσες ώρες βλέπεις τηλεόραση την ημέρα

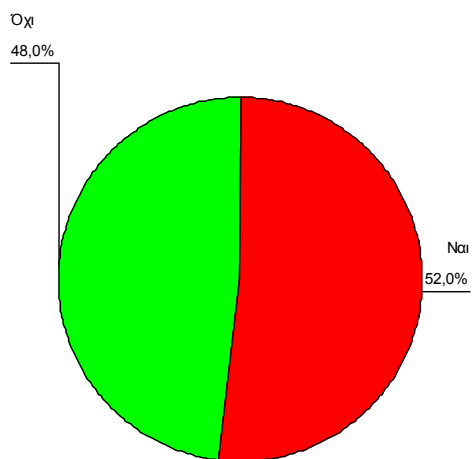
69Α. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς μουσικές εκπομπές

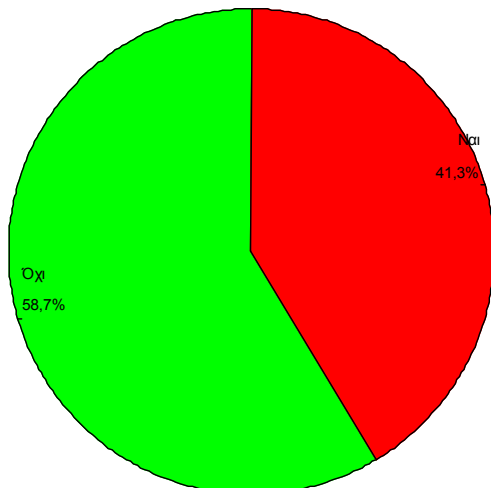
69B. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς τηλεπαιχνίδια

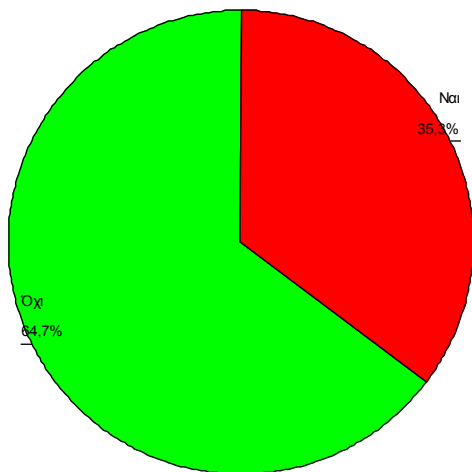
69Γ. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς κοινωνικές σειρές/ έργα

69Δ. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς θρίλερ/ αστυνομικά

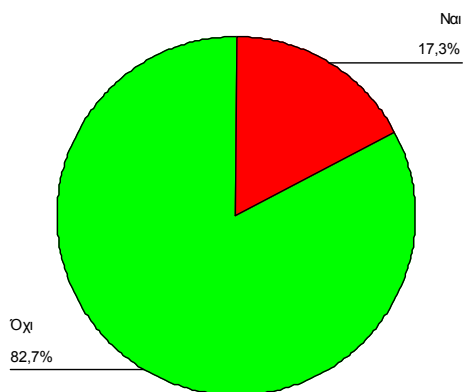
69Ε. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς ειδήσεις/ ντοκιμαντέρ

69Ζ. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς παιδικές εκπομπές

69Η. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς εκπομπές κοινωνικής πραγματικότητας/
reality show

69Θ. Προτιμάς στην τηλεόραση να παρακολουθείς κάτι άλλο

